

Dr Muhammed Hamidullah

**UVOD
U
ISLAM**

NASLOV ORIGINALA:
INTRODUCTION TO ISLAM
LONDON 1980.

IZDAVAČ:
STARJEŠINSTVO ISLAMSKJE ZAJEDNICE
SARAJEVO, JNA 81/1

PRIPREMA:
IZDAVAČKA DJELATNOST „EL-KALEM”

ZA IZDAVAČA:
Muhamed Mrahorović

TIRAŽ:
10.000 primjeraka

ŠTAMPA:
UPI - RO „Grafopak”
OOUR „Štamparija” Gračanica

ZA ŠTAMPARIJU:
Hajrudin Ćudić

Dr Muhammed Hamidullah

UVOD U ISLAM

III izdanje

Prevela s engleskog
Sabina Berberović

Sarajevo, 1989. god.

SADRŽAJ

	Strana
Sadržaj	4
Bilješka o piscu	10
Glava prva	
UVOD	12
Arabija	13
Religija	14
Društvo	15
Rođenje	15
Viteški red	16
Javljanje religijske svijesti	17
Objava	18
Misija	19
Društveni bojkot	20
Miradž	21
Iseljenje u Medinu	21
Reorganizacija zajednice	22
Borba protiv netrpeljivosti i nevjerovanja	23
Izmirenje	24
Glava druga	
OČUVANJE IZVORNOG UČENJA	28
Način čuvanja	29
Izvori islama	29
Istorija Kur'ana	30
Sadržaj Kur'ana	35
Hadis	37
Službeni dokumenti	38
Kompilacija u vrijeme poslanika	41

Redakcije iz vremena Poslanikovih. drugova (savremenika).....	42
Zabrana pisanja hadisa	44
U kasnijim stoljećima	45
Zaključak	46
Glava treća	
KONCEPCIJA ŽIVOTA	48
Islamska ideologija	50
Vjerovanje u Boga dž. š.	54
Društvo	55
Nacionalnost	56
Ekonomski život	57
Sloboda volje i sudbina	57
Glava četvrta	
ČOVJEK I NJEGOVA VJEROVANJA	60
Bog dž. š.	61
Meleki	63
Objavljene knjige	67
Božiji poslanici	68
Eshatologija	69
Predodređenje i sloboda volje	72
Zaključak	73
Glava peta	
VRŠENJE VJERSKIH DUŽNOSTI	74
Namaz	74
Post	80
Hadždž	82
Zekat (porez za opće dobro)	86
Zaključak	90
Glava šesta	
NJEGOVANJE DUHOVNOG ŽIVOTA - TESAVVUF.....	91
Sofa	93

Sušтина misticizma (tesavvuf)	93
Božija naklonost	96
Naročiti akti	99
Zaključak	101
Glava sedma	
ETIKA ISLAMA	103
Karakteristične crte islama	104
Osnove morala	105
Grieh i njegovo ispaštanje	108
Zabrane	111
Glava osma	
POLITIČKI SISTEM ISLAMA	116
Nacionalizam	116
Sredstva za ostvarivanje univerzalnosti	118
Istorija hilafeta	120
Funkcionisanje islamske države	123
Oblik vladavine	124
Savjetovanje i kontakt sa narodom	125
Inostrana politika	126
Zaključak	130
Glava deveta	
PRAVNI SISTEM ISLAMA	130
Posebni doprinos muslimana	130
Pravna nauka	130
Motiv (namjera) i djelo	132
Pisani ustav	132
Opće međunarodno pravo.....	133
Glavne karakteristike islamskog prava	133
Filozofija prava	134
Sankcije	135
Zakonodavstvo.....	137
Sudstvo	140
Izvor i razvoj prava	140

Zaključak	146
Glava deseta	
EKONOMSKI SISTEM ISLAMA	147
Naslijeđe	150
Testament	151
Javna dobra	151
Državni troškovi	152
Izvanredni porezi	155
Društvena osiguranja	156
Igre na sreću	158
Zajam uz interes	159
Statistika	160
Svakodnevni život	160
Glava jedanaesta	
MUSLIMANSKA ŽENA	162
Opće napomene	162
Dužnosti žene	164
Prava žene	168
Glava dvanaesta	
POLOŽAJ NEMUSLIMANA U ISLAMSKOJ ZEMLJI	175
Božansko porijeklo dužnosti	176
Osnovna načela	176
Praksa Božijeg poslanika	177
Kasnija praksa	180
Društvena autonomija	181
Preobraćanje	185
Sveti rat	186
Glava trinaesta	
DOPRINOS MUSLIMANA NAUCI I UMJETNOSTI	187
Opći stav islama u ovom pitanju	187
Vjerske i filozofske nauke	189
Društvene nauke	191

Pravo	191
Fikh	192
Istorija i sociologija	193
Geografija i topografija	194
Astronomija	195
Prirodne nauke	196
Medicinska nauka	197
Optika	197
Mineralogija, mehanika i sl.	198
Zoologija	198
Hemija i fizika	198
Matematika	199
Umjetnost	200
Glava četrnaesta	
OPĆA ISTORIJA ISLAMA	204
Ortodoksne halife	204
Emevije	207
Abasije	209
Indija	210
Andaluzijski hilafet	213
Istok i jugoistok Azije	213
Afrika	214
Današnji svijet	215
Glava petnaesta	
SVAKODNEVNI ŽIVOT MUSLIMANA	216
Rođenje	216
Početak života	217
Zekat	219
Brak	220
Smrt	221
Opći običaji	222
Hrana i pića	223
Odiijelo i frizura	224
Obavljanje salata	224

Neke osobitosti	228
Razlike između pojedinih škola	228
Salat istihara (Molitva za uputu)	229
Smetnje u toku namaza	230
Opće napomene	231
Dženaza	231
Bolest i putovanje	232
Vrijeme namaza	232
Zašto obavljanje namaza samo na arapskom jeziku	235
Zašto jedan čisto lunarni kalendar	240
Zaključak	241

BILJEŠKA O PISCU

Dr Muhammed Hamidullah rođen je 1908. godine u Hajderabadu. Poslije završenih univerzitetskih studija u rodnom mjestu doktorirao je filozofiju u Bonu, a zatim književnost u Parizu.

Njegova izdavačka aktivnost počinje 1924. godine, da bi do konca 1981. narasla na preko 700 objavljenih članaka, eseja, studija i nekoliko desetina većih djela. Njegova su djela do sada prevedena na 18 jezika, a najznačajnija su: „*Islamska diplomatija u vrijeme Božijeg poslanika i prve četiri halife*”, „*Životopis Muhammeda a. s.*”, „*Uvod u islam*”, „*Hodočašće u Mekku*”, „*Zašto post?*” i druga.

Zapaženi su i njegovi radovi iz istorije islama kao što su: „*Bitke za vrijeme Božijeg poslanika*”, „*Pisma Božijeg poslanika Heraklijusu*”, „*Banke bez kamata*”, „*Originalna pisma Božijeg poslanika Kisrau*”, „*Odnos vjere i prava u islamu*”, „*Islam i kršćanstvo*”, „*Doprinos muslimana istorijskim naukama*”, itd.

Dr Hamidullah je predavao kao profesor međunarodnog prava u Hajderabadu 14 godina, a kad ja Hajderabad pripojen Indiji, iselio se u Francusku.

Duže vremena bio je povremeno predavač na mnogim univerzitetima: u Istanbulu, a kao gost u Ankari, Konji, Kajsariji, Erzerumu, Kelnu, Getingenu, Rijadu, Kolombu i drugim. Preselio je na Ahiret 17. decembra 2002. god. u 95. godini života u Jacksonvillu, Florida – USA.

Na naš jezik prevedena su do sada dva djela dr Hamidullaha: „*Muhammed a. s, I i II dio*” u prijevodu grupe prevodilaca, a u redakciji Nerkeza Smailagića (dopunjeno izdanje priprema Starješinstvo IZ-e) i „*Uvod u islam*” u izdanju Odbora IZ-e Visoko. Drugo izdanje dopunjeno je sa ranije propuštenim tekstovima, koji su dobrotom autora dobijeni prilikom njegovog boravka u Sarajevu, u jesen 1981. godine.

Djelo je vrlo sažeta, ali i iscrpna informacija o islamskoj ideologiji, kulturi i istoriji. Ono je prava mala enciklopedija o islamu i kao takvo vrlo prikladno za svakog ko želi da dobije sažetu ali obuhvatnu predstavu o svim aspektima islamske misli. Pisana lijepim i jednostavnim jezikom, čvrsto zasnovana na islamskim izvorima i iscrpno potkrepljena citatima iz Kur'ana i hadisa, ova knjiga predstavlja dragocjenu lekturu, kako za obrazovanog čitaoca, tako i za šire slojeve.

Glava I

UVOD

U svjetskoj povijesti je veliki broj onih koji su posvetili svoj život reformi društvenog i vjerskog života svojih naroda; srešćemo ih u svim vremenima i u svim zemljama. U Indiji su to oni koji su propovijedali Vedu; tamo je veliki Buda; Kina ima svoga Konfućija; Iran ima svoje proroke koji su mu donijeli Zend-Avestu. Babilonija je dala jednog od najvećih preporoditelja, Ibrahima, (a da se ne govori o njegovim prethodnicima Evnošu i Nuhu od kojih imamo samo blijeđe uspomene). Hebrejski narod s punim pravom može biti ponosan na dugi niz preporoditelja među kojima su: Musa, Davud, Sulejman, Isa, a. s. i drugi.

Dvije stvari treba naglasiti: ovi preporoditelji su se općenito pozivali na Božansku misiju; a Svete Knjige, pravila ljudskog odgoja, koje su oni dali svojim narodima, poštivane su kao nadahnuta djela, kao Objave poslate od Boga, našeg Gospodara. S druge strane, bratoubilački ratovi, krivi za pokolje i genocide, izazvali su više ili manje potpunu propast Božanskih poruka. Ibrahimova knjiga poznata je još samo po imenu. A što se tiče Musaovih knjiga, one su bile više puta uništavane, a samo djelimično obnavljane.

Ako bi se sudilo po najstarijim ostacima homo sapiensa, čovjek je uvijek bio svjestan da postoji savršeno biće, Gospodar i Stvaralac svega. Bez obzira što su se oblici molitve mijenjali, ljudi svih vremena su pokušavali da pokažu da je njihova pokornost Bogu i njihova želja da izvrše svoju dužnost prema Njemu, ostala nepromijenjena. Za jedan vrlo mali broj ljudi sa uzvišenim i

plemenitim razumom, koji su bili zaduženi Božanskom misijom da vode svoj narod prema porukama koje je Bog uputio preko njih, postojala mogućnost direktnog kontakta sa svuda Prisutnim i Nevidljivim. Bogom. Da li je ovaj kontakt poprimio oblik utjelovljenja Božanstva ili se jednostavno ostvarivao preko medija prijemnika Božanskih poruka (inspiracija ili objava), svrha je u svakom slučaju bila vođenje naroda. Sasvim je prirodno da su se objašnjenja nekih sistema morala pokazati vitalnijim i ubjedljivijim od drugih. Svaki sistem metafizičkog mišljenja, svaka religija ima svoje pojmove i tumačenja i normalno je što se pred razumom izvjesne njene postavke i objašnjenja drže bolje od nekih drugih.

Na kraju smo šestog vijeka poslije rođenja Isa, a. s. U to vrijeme bilo je religija koje su otvoreno propovijedale da su one namijenjene samo za posebne rase i grupe ljudi, ostavljajući ostatak čovječanstva bez pomoći od zla koje ga je pogađalo. Druge religije, istina, insistiraju na univerzalnosti, ali one smatraju da će se vječno spasiti samo onaj čovjek koji se odrekne svih uživanja na ovom svijetu, što ih čini elitnim religijama, pristupačnim tek jednom vrlo ograničenom krugu ljudi. Konačno, u drugim zemljama, nevjerovanje, materijalizam, odsustvo svih religija dovodi do toga da se misli samo na lična zadovoljstva, a da niko ne cijeni potrebe drugih.

ARABIJA

Na karti »veće« hemisfere (gdje ima više kopna nego mora, tj. karti Evrope, Azije i Afrike, poznate pod imenom »Stari Svijet«), Arapsko poluostrvo se nalazi u središtu. Ova ogromna pustinjska zemlja bila je istovremeno nastanjena nomadskim i poljoprivrednim stanovništvom koje je često, pripadalo istom plemenu, sačuvalo rodbinske veze, a zadržalo potpuno različite načine života. Sredstva za život bijahu tamo prilično oskudna zbog velikih pustinjskih površina; trgovina bješe značajnija od zemljoradnje ili zanatstva; mnogo se putovalo, čak izvan Arabije: u Siriju, Egipat, Irak, Indiju, Etiopiju.

Malo se znalo o Lihamitima iz centralne Arabije, ali Jemen je imao puno pravo zvati se »Sretna Arabija« i, pošto je bio domovina blistavih civilizacija Sabe, Muina, čak prije osnivanja grada Rima i bio sposoban oteti pokrajine od Vizantinaca i Perzijanaca, Jemen je, zatim, rastrgan na mnogobrojne kneževine, potpao pod vlast Sasanida, a istočni dio poluostrva je pripadao kraljevstvu Perzije.

No, socijalno-politički neredi u Ktesifonu nisu mogli da se ne odraze na stanje u provincijama. Sjever Arabije, pod Vizantincima, nije se mnogo razlikovao od perzijskih posjeda. Centar Arabije bješe ostao pošteđen od okupacije stranaca.

U tom centru, trougao Meka-Taif-Medina, imao je nečeg od providenja. Meka, pustinjsko mjesto lišena uzgoja svakog bilja, fizički je predstavljala Afriku i njenu vrelu Saharu; a samo na 74 km odatle, Taif je predstavljao Evropu i njene mrazove; Medina, na sjeveru, nije bila manje plodna od najbujnijih azijskih predjela, od Sirije ili drugih, taj trougao, što se nalazio na većoj hemisferi, predstavljao je u malome čitav svijet, više nego bilo koji kraj na zemlji. Vodeći porijeklo od Ibrahima (Babilonija) preko Hadžere (Egipćanke), Muhamed a. s. je bio rodnom iz Meke, a imao je daidže u Medini i Taifu.

RELIGIJA

Religija arapskog naroda bila je idolopoklonička: rijetki su bili oni koji su prihvatili religije kao što su hrišćanstvo, mazdeizam i dr. Mekelije su znali za pojam jedinog Boga, ali uz Njega oni su poštovali idole, a što je vrlo interesantno, nisu vjerovali ni u proživljenje ni u život na onom svijetu. Sačuvali su hodočašće Kabi, hramu jedinog Boga, instituciju koja počinje još od njihovog pretka Ibrahima. Ali dvije hiljade godina koje ih dijeljaše od Ibrahima, učinile su da se to hodočašće izopači u trgovački vašar, u ružno idolopoklonstvo, bez i najmanjeg uticaja na ponašanje pojedinaca, kako u društvenom tako u moralnom pogledu.

DRUŠTVO

Od tri tačke spomenutog trougla, Meka je, uprkos siromašnim izvorima prirodnog blaga, bila najrazvijenija: ona je sama bila organizovana kao grad - država kojom je upravljao savjet od deset nasljednih šefova. Oni su međusobno dijelili položaje (ministar za inostrane poslove, ministar za zaštitu hrama, ministar proročišta, ministar za brigu o prinošenju žrtava hramu, zatim onaj koji je određivao visinu štete koju je trebalo isplatiti u slučaju nesreće, pa staratelj zgrade municipalnog savjeta ili parlamenta koji je odobravao odluke ministarskog savjeta, a ostali za vojna pitanja kao što je zastava ili vođstvo konjice itd.) Dobri konjanici, stanovnici Meke znali su zadobiti od susjednih carevina (Iran, Vizantija, Abisinija, ne govoreći o plemenima čije su oni posjede samo prelazili) pravo da dolaze u te zemlje i tamo se bave izvozom i uvozom robe. Oni su obezbjeđivali oružane pratnje strancima kada bi ovi prelazili preko teritorija savezničkih plemena u Arabiji. Iako svojim tvorevinama nisu davali pismeni oblik, oni su se mnogo interesovali za umjetnost i književnost: poeziju, govorništvo, narodne priče. Žena je bila u dobrom položaju: imala je pravo na vlastitu imovinu, davala je pristanak na brak, mogla je bračnim ugovorom zadržati pravo na razvod, zatim preudati se nakon razvoda ili smrti svoga muža; postojao je običaj zakopavanja žive ženske djece nakon rođenja, ali to je bio običaj samo nekih klasa i ovi slučajevi bili su dosta rijetki.

ROĐENJE

U takvoj sredini rođen je Muhamed a. s. 570 godina nakon Isa a. s. Njegov otac, Abdulah, bio je već umro nekoliko sedmica prije toga, pa Muhamedov a. s. djed prihvati da se brine za njega. Prema običaju, majka predade dijete beduinskoj dojilji kod koje je ono u pustinji provelo više godina. Biografi se slažu u tome da je on sisao samo jednu sisu svoje hraniteljke, drugu ostavljajući svome bratu po mlijeku. Tek što se vratio kući, njegova majka Amina, povel ga je

kod svog daidže u Medinu da bi posjetila Abdulahov grob; ali na povratku, ona je umrla. U svojoj osmoj godini, pošto je upoznao tolike boli, on se nastani kod svog strica Ebu Taliba. Zbog mnogobrojnosti porodice i oskudnih prihoda ovaj mu nije mogao pružiti sve ono što je želio.

Tako je Muhamed a. s. u svojoj ranoj mladosti morao raditi da bi zaradio sredstva za život, pa je napasao stada nekih susjeda. Kada mu je bilo deset godina, pratio je svog daidžu u Siriju dok je ovaj tamo vodio jedan karavan. Ne spominju se druga putovanja Ebu Taliba, ali prema izvjesnim podacima, moguće je da je držao dućan u Meki; izgleda da je Muhamed a. s. pomagao stricu u obavljanju ovih poslova.

Kad je Muhamed a. s. imao 25 godina njegovo poštenje je već bilo dobro poznato. Jedna bogata mekanska udovica, Hatidža, povjeri mu svoju robu da je proda u Siriji. Zadivljena ostvarenjem izvrsne zarade i očarana ličnim kvalitetima Muhameda a. s., ponudi mu brak (kažu da je imala 40 godina) i udade se za njega da bi zatim imala srećan bračni život. Nakon toga, vidjeli su ga na vašaru u Hubašahu (Jemen) i jednom u zemlji Abdu el-Kaiza (Bahrejin-Oman), kako nam saopštava Ibn Hanbel. Na mjestu je da se vjeruje da se tu radi o velikim sajmovima u Dabi gdje su, prema Ibn el-Kelbiju, trgovci Kine, Indije, Sinda, Perzije, Istoka i Zapada, neki morem, neki kopnom, vraćali svake godine. Isto tako, govori se o izvjesnom Mekeliji, Saibu, koji se u trgovačkom poslu bio združio sa Muhamedom a. s.; dva druga išli su naizmjenično i prodavali robu u stranim zemljama. U vezi s tim, Saib izjavljuje: Kad bi se Muhamed a. s. vraćao sa karavanom, on nije odlazio kući prije nego što mi položi raun o mojim poslovima, ali ako sam ja bio taj koji se vraćao u Meku, on me je jedino pitao za moje zdravlje.

VITEŠKI RED

Strani trgovci su često donosili svoju robu na prodaju u Meku. Jednom, neki Jemenac (iz plemena Zabid), napisao satiričnu poemu protiv Mekelija, jer mu neki ne platiše (uzetu) robu, a niko ne

dođe da mu pomogne. Zubejr, Muhamedov a. s. stric i starješina plemena, osjeti živu grižu savjesti na tu opravdanu satiru.

U dogovoru s drugim šefovima grada, sazvan je skup dobrovoljaca da uspostave viteški red s ciljem da pomažu ugnjetavane u Meki, bilo da se radilo o građanima ili strancima. Muhamed a. s., mlad čovjek, prihvatio je to s oduševljenjem i kasnije je često govorio: »Ja sam uzeo učešće u ovome i ne bih mogao da se odrekнем ove časti ni za čitav karavan deva; naprotiv, ako bi me neko pozvao, ja bih i sada u ime toga reda potrčao da mu pružim pomoć«.

JAVLJANJE RELIGIJSKE SVIJEŠTI

Ne zna se mnogo o vjerskom životu Muhameda a. s. do njegove 35. godine, osim što, prema tvrđenju njegovih biografa, nikad nije obožavao idole. Sjetimo se da je bilo dosta Mekelija koji su djelovali u tom pravcu i koji su se bunili protiv bezumnog paganizma, ostajući vjerni Kabi, hramu koga je Ibrahim posvetio Velikom Bogu.

Oko 605. godine po Isau, a. s. zastori koji pokrivaju spo-ljašnjost Kabe izgorjeli su u požaru; tako oslabljela zgrada se nije mogla oduprijeti bujicama kiša koje su uslijedile: sva je uništena. Uskoro je hram ponovo sagrađen. Tome su doprinijeli građani, svaki prema svojim mogućnostima, vodeći računa da se primaju samo pošteno zarađeni prilozii. Većina je tamo obavljala zidarski posao, uključujući i Muhameda a. s., koji se noseći kamenje ranio u rame. Da bi se obilježilo polazno mjesto ritualnih povorki oko Kabe, u građevini postoji jedan crni kamen koji najvjerojatnije potiče još iz Ibrahimovog doba. Upravo kad je taj crni kamen trebalo staviti na svoje mjesto, među građanima je izbila velika rasprava: ko će imati tu čast? Gotovo je došlo do potezanja mačeva. Tad neko predloži da se presuda prepusti providenju: neka odluči onaj ko naiđe prvi. Odjednom se pojavi Muhamed a. s.. Došao je tu raditi kao i obično. Bio je poznat i pod nadimkom El-Emin (vjerni); te ga prihvatiše, bez oklijevanja, kao suca, Muhamed a. s. rasprostrije na tlo platno i na

njega postavi crni kamen, sazva starješine svih plemena grada da ga zajedno podignu, a on sam postavi ga u određeni ugao. Svi su bili zadovoljni.

Od tog vremena kod Muhameda a. s. nailazimo na razmišljanja o duhovnim pitanjima. Kao i njegov djed, on poče da se povlači tokom čitavog mjeseca i ramazana u pećinu Džebel en-Nur (Planina svjetlosti), poznatu pod imenom Gar Hira (špilja pronalaženja); Tu se molio i razmišljao, dijeleći svoje oskudne namirnice sa putnicima koji su tuda prolazili.

OBJAVA

Imao je 40 godina, a to je bila peta godina njegovog odvajanja od svijeta koje je činio jednom godišnje. Pred kraj mjeseca ramazana, jedne noći, njemu se javi melek koji je došao da ga posjeti. On mu saopšti da ga je Bog odabrao za Svog Glasnika i Poslanika ljudima; nauči ga, zatim kako pranje treba izvršiti pred namaz i kako se treba moliti Bogu, a zatim mu prenese Božansku poruku:

»U ime Boga, Milostivog, Samilosnog.

Čitaj u ime tvog Gospodara koji je stvorio.

Koji je stvorio čovjeka od kaplje krvi.

Čitaj! Jer je tvoj Gospodar, vrlo plemenit.

To je Onaj koji je čovjeka podučio

On je naučio čovjeka onome što on nije znao.« (Kur'an, 96: 1-

5)

Uzbuđen, on se vrati kući i ispriča svojoj ženi šta je upravo doživio; strahovao je da se tu radilo o nekoj čaroliji ili jakom uticaju zla duha. Ona ga utješi govoreći mu da je on uvijek bio milostiv, velikodušan, pomagao siromašne, udovice i sve one kojima je bila potrebna pomoć, pa bi ga Bog zaštitio od svakog zla.

Zatim, tri godine prodoše bez novih objava. To je nakon prvog uzbuđenja za Muhameda a. s. trebalo biti izvjesno smirenje, zatim težnja, očekivanje, nestrpljenje, koje je svakim danom bivalo sve jače. Međutim, novost se bila proširila, mekanski nevjernici

ismijaše ga, dozvoliše sebi zajedljive šale, idući dotle da mu se rugaju kako ga je Bog napustio.

Za vrijeme te tri godine prekida i čekanja Muhamed a. s. se sve više i više predavao ibadetu i duhovnoj koncentraciji. Objava se tada ponovi: Bog ga uvjeri da ga On nikada nije napustio, naprotiv, On je bio Taj koji ga je pratio na ispravnom putu, dok je on imao da se brine o siročadima i siromašnim i objavljuje Božije dobročinstvo (Kur'an, sura 93).

To je bio nalog za propovijed. Druga Objava pozva ga da saopšti ljudima da ih čeka kazna za njihova zla djela, da ih opomene da poštuju samo jednog Boga i da se odreknu svega onoga što Bog ne odobrava (Kur'an, 74/2-7). Zatim jedna druga objava zapovijedi mu da obavijesti svoju bližnju rodbinu; (Kur'an, 26/214) zatim: »Proglasi javno ono što ti je poručeno i okreni se od mnogobožaca« (Kur'an, 15/94). Prema Ibn Ishaku, prva objava došla je Poslaniku u snu, očigledno da bi se ublažilo iznenađenje. Kasnije objave: dolazile su pri punoj svijesti.

MISIJA

On poče tajno širiti poruke među svojim bliskim prijateljima, zatim u svom plemenu i na kraju javno u gradu i njegovoj okolini. U svom pozivu on odmah napade idolatriju, politeizam i ateizam: insistirao je na nužnosti vjere u Boga, Jedinog i Najmoćnijeg, u proživljenje i Posljednji Sud i pozivao na milosrđe i dobročinstvo. Pobriniu se da primljena objave budu zapisane i naučene napamet od strane njegovih učenika, a taj posao prepisivanja, nastavio je kroz čitav svoj život, jer Kur'an nije bio objavljen u cjelini, odjednom, nego dio po dio, a svaka Objava je predstavljala odgovor na jedno posebno pitanje.

Malo po malo, rastao je broj njegovih pristalica, a optužena zbog paganizma, opozicija proširi također krug onih koji bijahu čvrsti sljedbenici pradjedovskih vjerovanja. Opozicija postepeno pribježe fizičkim napadima i mučenjima, kako protiv Božijeg poslanika, tako protiv onih koji su prihvatili njegovu vjeru: stavljali

su ih ljeti na vreli pustinjski pijesak, ranjavali ih, okivali su ih lancima, neki čak bijahu ubijeni, ali niko se ne htjede odreći ove vjere nakon što ju je bio upoznao. Na zaprepaštenje upravljača grada, Božiji poslanik predloži svojim da napuste rodni grad i sklone se u (tuđinu), u Abisiniju »gdje vlada pravedni car kod koga niko nije ugnjetavan.« Desetine vjernika to učiniše, ali ne svi. Zbog ovih emigracija moglo se očekivati pojačanje progona.

Muhamedova a. s. vjera je »islam« što znači: pokoravanje volji Božjoj. Ona ima dvije značajne crte: 1) uspostavlja skladnu ravnotežu između materijalnog i duhovnog; između tijela i duše; na taj način ona dopušta potpuno uživanje dobara koje je Bog dao, u svemu i za sviju, nalažući obavljanje dužnosti prema Bogu: namaz, post, milostinju; tako se islam postavlja kao vjera masa, a ne samo jednog ograničenog broja ljudi; 2) njegov poziv je univerzalan, svi vjernici su braća, svi su jednaki, bez razlikovanja na klasu, rasu ili jezik kojim govore; prednost jednog čovjeka pred drugim je moralne naravi; ona je zasnovana na većoj bogobožnosti i na većoj pobožnosti.

DRUŠTVENI BOJKOT

Nakon emigracije velikog broja muslimana u Abisiniju, paganske vođe poslaše ultimatum pripadnicima Benu Hašim, plemenu Božijeg poslanika, zatraživši od njih da ga odstrane i predaju paganima radi pogubljenja. Svi iz plemena, bilo da su prihvatili islam, ili ne, odbiše taj zahtjev. Grad se tada odluči na potpuni bojkot ovoga plemena: niko neće govoriti sa njegovim pripadnicima niti imati trgovačke ili bračne veze sa njima. Plemena koja su stanovala u okolini Meke, saveznici Mekelija, prihvatiše također ovaj bojkot, izazivajući tešku bijedu kod svojih nedužnih žrtava, djece, žena i staraca, bez razlike. Neki umirahu, ali niko ne htjede predati Božijeg poslanika njegovim protivnicima. Nakon tri godine, četiri do pet nemuslimana koji su bili čovječniji od drugih, a pripadnici raznih plemena, objaviše otvoreno svoje protivljenje nepravednom bojkotu. U isto vrijeme, sporazum o bojkotu, obješen

na Kabi nađen je, što je i sam Muhamed a. s. predvidio, izjeden od termita; samo ime Boga i Muhameda a. s. bilo je pošteđeno. Bojkot je bio obustavljen. Malo zatim, umrli su žena Božijeg poslanika i stric Ebu Talib. Drugi stric, Ebu Leheb, ogorčeni neprijatelji islama, postade tada poglavica plemena Benu Hašim.

MIRADŽ

U to vrijeme desio se Muhamedov a. s. miradž: on je u viziji vidio kako je bio primljen kod Boga i postao je svjedokom čudesnih stvari u nebeskom svijetu. Vraćajući se, on je kao Božiji dar svojoj zajednici, donio islamsku molitvu koja znači duhovno približavanje čovjeka Bogu. Da bi ostvario tu vezu u stvarnoj prisutnosti Boga, musliman se služi u posljednjem dijelu salata ne materijalnim objektom, kao u drugim religijama, nego izmjenom pozdrava kako se odvijao između Boga i Muhameda a. s. u času njegovog miradža:.

»Pozdrav Bogu, blagoslovljenom i uzvišenom.

- Mir tebi, o Poslaniče, i milost i blagoslov od Boga.

- Mir nama i onima koji služe Bogu i koji se pošteno vladaju.«

Novost o tom susretu, miradžu, dovela je do povećanog neprijateljstva mekanskih pagana, a Poslanik je morao napustiti svoj grad da bi našao utočište na drugom mjestu. Uputio se u Taif kod svojih rođaka, ali uhvatiše ga taifski pagani, povrijediše ga i prisiliše na povratak u Meku.

ISELJENJE U MEDINU

Godišnje hodočašće Kabi dovodilo je u Meku Arape iz svih krajeva poluostrva. Muhamed a. s. tada potraži neko pleme koje bi mu pružilo utočište i dozvolilo da vrši svoju misiju. Jedno za drugim, petnaest plemena koje on posjeti, odbiše ga više ili manje drsko. Ali on nije očajavao; najzad susrete šestoricu Medinelija. Kao susjedi Jevreja i hrišćana, oni su čuli o Božijim poslanicima i Objavama;

znali su također da su ovi »narodi Božanskih knjiga« očekivali dolazak jednog pejgambera, posljednjeg spasitelja. Nisu željeli da izgube priliku da preteknu druge: povjerovali su odmah u Muhameda a. s. i obećali mu da će naći u Medini druge pristalice i neophodnu podršku. Slijedeće godine desetak Medinelija položiše mu zakletvu na vjernost i zatražiše od njega jednog misionara koji bi ih podučavao. Djelatnost ovog posljednjeg - to bijaše Mus'ab - uspije tako dobro, da u vrijeme hodočašća, on povede u Meku čitavu jednu grupu od 63 nova muslimana. Ovi pozvaše Poslanika, kao i druge muslimane Meke, da dosele u njihov grad, obećavši im da će ih štiti i držati kao članove svoje rodbine. Potajno i u grupama, najveći dio muslimana, odseli u Medinu. Pagani ne samo da zaplijeniše imanja koja su iseljenici napustili, nego spremiše zavjeru da bi ubili Muhameda a. s., zbog čega on više nije mogao ostati kod kuće. Podsjetimo se da su uprkos neprijateljstvu prema Muhamedovoj a. s. misiji, mnogobošci imali puno povjerenje u njegovo poštenje i da su čak mnogi među njima kod njega držali svoju ušteđevinu. Muhamed povjeri ove uloge jednom od svojih rođaka da ih vrati njihovim vlasnicima; zatim tajno napusti grad u pratnji svog vjernog prijatelja Ebu Bekira i nakon mnogih dramatičnih doživljaja stiže u Medinu živ i zdrav. To je bilo 622. godine. Ovdje počinje hidžretska era.

REORGANIZACIJA ZAJEDNICE

Da bi što bolje povezao iseljenike, Muhamed a. s. ih je povezao jednom vrstom ugovora, sa jednakim brojem najbogatijih Medinelija: porodice pobratimljenih zajedno su zarađivale za život i međusobno se pomagali u svakom pogledu.

On zatim objavi da će potpuni ljudski razvitak biti bolje postignut ako se uskladi vjera i politika, kao dva sastavna dijela cjeline. On tada pozva predstavnika muslimana kao i predstavnike nemuslimana tog područja: Arape, Jevreje, hrišćane i druge, pa im predloži stvaranje grada - države u Medini. U dogovoru s njima, Muhamed a. s. dade da se napiše ustav, prvi te vrste u svijetu, gdje su izloženi zadaci i prava građana i stariješine države. Za stariješinu

jednoglasno izabraše Muhameda a. s.. Ukinuti su običaji ličnog pribavljanja pravde, a briga o ovome prenijeta je na centralni organ zajednice svih građana; jasno su određeni principi odbrane i inostrane politike; uspostavljen je sistem osiguranja za slučajeve težih šteta; a Muhamedu a. s. povjeriše posljednju riječ u svim sporovima: nisu postojale granice njegove moći u postavljanju zakona. Jasno je priznata sloboda vjeroispovijesti, naročito za Jevreje, ustavnim aktom priznata im je jednakost sa muslimanima u svemu što se odnosi na svakodnevni život.

Nakon toga, Muhamed a. s. je načinio niz kontakata s namjerom da pridobije susjedna plemena, da s njima zaključi ugovore o savezu i uzajamnoj pomoći. U saradnji s njima, on zaključi da se izvrši ekonomski pritisak na pagane iz Meke koji su oduzeli imetke muslimanskih iseljenika i prouzrokovali mnogobrojne štete. Teškoće u prolazu trgovačkih karavana iz Meke kroz medinski predio, izazvale su pagane da nastave krvavu borbu s muslimanima.

U ovim prilikama odbrane materijalnih interesa zajednice, ni duhovna strana nije bila zaboravljena; jedva jednu godinu nakon emigracije u Medinu, bila je uvedena najstrožija duhovna disciplina: godišnji post za vrijeme mjeseca ramazana postade obaveza za sve odrasle muslimane, muškarce i žene.

BORBA PROTIV NETRPELJIVOSTI I NEVJEROVANJA

Nezadovoljni zbog emigracije svojih sugrađana muslimana, Mekelije poslaše Medinelijama ultimatum da ukinu svaku zaštitu Muhameda a. s. i njegovih pristalica ili da ih protjeraju. No bez uspjeha. Nekoliko mjeseci iza toga, a dvije godine nakon hidžre, oni uputiše snažnu vojsku protiv Božijeg poslanika. Sukob je bio u mjestu Bedr i pagani, mada tri puta brojniji od muslimanske vojske koju je predvodio Muhamed a. s., natjerani su u bijeg. Nakon godine priprema, Mekelije napadoše Medinu da bi osvetili poraz na Bedru. Neprijatelj je bio četiri puta brojniji od muslimana, te nakon krvave bitke na Uhudu, on se povuče i ništa ne bi riješeno. Plaćene vojske pagana ne htjedoše se izlagati riziku.

U međuvremenu, jevrejski građani Medine počеше zadavati brige muslimanima. Iza pobjede na Bedru, jedan od njihovih starješina. Ka'b ibn el-Ešref, bio se uputio u Meku da bi pokazao svoju solidarnost sa paganima i da bi ih podstakao na osvetnički rat. Nakon bitke na Uhudu, Jevreji iz njegovog plemena skovaše zavjeru da ubiju Božijeg poslanika srušivši na njega mlinski kamen sa vrha neke tvrđave, upravo kad se on vraćao iz posjete od njih. Uprkos ovome, Muhamed a. s. se zadovoljio da zatraži od članova tog plemena da napuste medinski predio, zadržavši pravo da ponesu svoja dobra i prodaju svoje nekretnine da bi pokrili svoje dugove. Ovakva blagost dala je neočekivan ishod: počeviši od Hebreja izgnanici su uspostavili kontak ne samo sa Mekelijama, nego i sa plemenima na sjeveru, jugu, istoku Medine, kupili njihovu vojnu pomoć i organizovali napad na Medinu četiri puta moćniji od onog na Uhudu. Muslimani se pripremiše za opsadu, iskopaše rovove i odupriješe se najokrutnijim nevoljama; ali odmetanje Jevreja koji su ostali u gradu poremeti čitavu strategiju. Jedan vješt diplomata uspije da pocijepa udružene neprijatelje, koji se povukoše jedan za drugim.

U ovo doba pada objava zabrane alkoholnih pića i hazardnih igara muslimanima.

IZMIRENJE

Muhamed a. s. pokuša da se izmiri sa Mekelijama i ode u Hudejbiju, nedaleko od Meke. Prekid njihovog karavanskog puta prema sjeveru uništio je njihovu trgovinu. Muhamed a. s. im obeća sigurnost prolaza, izručenje njihovih bjegunaca koji bi dolazili kod njega, i sve druge uslove koje oni zatražiše. On prihvati čak da se vrati u Medinu, a da nije obavio hodočašće Kabe. Obje strane u Hudejbiji obećaše ne samo mir, nego i neutralnost u sukobima sa nekim trećim.

Koristeći primirje, Božiji poslanik raširi snažnu aktivnost za propagandu vjere. Osim pokušaja u Arabiji, on uputi misionarska pisma suverenima susjednih država: Vizantije, Irana, Abisinije i drugih. Jedan od vodećih sveštenika Vizantije prihvati islam i bi

linčovan od mase; prefekt Me'ana (Palestina), zbog iste stvari, bio je od cara ubijen i razapet. Jedan muslimanski poslanik bio je ubijen u Palestini-Siriji i, umjesto da kazni krivca, car pojuri sa svojom vojskom da ga zaštiti od kaznenog pohoda poslatog od strane Muhameda a. s. (bitka na Muti).

Mnogobošci Meke iskoristiše teškoće muslimana i prekršiše ugovor o miru. Muhamed a. s. lično povede vojsku od 10.000 ljudi i iznenadi Meku, koju zauze već prvim naletom. Kao blagonakloni pobjednik, on sakupi građane, pa ih podsjeti na njihova zlodjela, proganjanje vjernika, nepravedno prisvajanje imanja iseljenika, obnavljanje napada, dvadeset godina besmislenog neprijateljstva; zatim ih upita: šta očekujete od mene? Kada svi stidno spustiše glave, Muhamed a. s. reče: »Neka vam Bog oprost, idite u miru; nikakve optužbe protiv vas danas ne primam, vi ste slobodni.« On se čak odreče imetaka koje su pagani oduzeli muslimanima. Ovo izmijeni psihološko stanje, pa kad mekanski stariješina priđe Muhamedu a. s., ganut njegovom izjavom o praštanju, primi islam, Muhamed a. s. mu reče: »Imenujem te za gubernera Meke.« Božiji poslanik se zatim vrati u Medinu, a da ne ostavi ni jednog jedinog medinskog vojnika. Islamizacija Meke, okončana za nekoliko sati, bila je potpuna i istinska.

Grad Taif se tada pripremi za borbu protiv Božijeg poslanika. Uz neke teškoće jedna neprijateljska vojska bi razbijena u Hunejnskoj dolini, ali muslimani radije prekidoše opsadu Taifa da bi pokušali da mirnim sredstvima savladaju otpor ovog područja. Nakon manje od jedne godine, delegacija iz Taifa dođe u Medinu da najavi svoj prilazak islamu. Ona isprva zatraži oslobođenje od namaza, zekata, vojne dužnosti, a također i legalizaciju prostitucije, upotrebu alkohola, kao i očuvanje bogomolje idola Lata u Taifu. Islam nije bio oportunistički nemoralni pokret; delegacija se zastidi vlastitih zahtjeva što se tiče namaza, prostitucije i vina, a Božiji poslanik im učini ustupak u pogledu zekata i vojne obaveze i dodade: »Vi ne trebate da sopstvenim rukama srušite idole, mi ćemo odavde uputiti ljude da to učine, pa ako bude ikakvih posljedica one će se sručiti na njih.« Tako Muhamed a. s. ukaza na neke olakšice koje se, mogu dozvoliti onima što su sasvim skoro prešli na islam.

Preobraćanje stanovnika Taifa bi tako iskreno da se nekoliko mjeseci kasnije oni sami odrekoše datih olakšica, što se vidi iz činjenice da je Muhamed a. s. i tu imenovao sakupljača zekata kao i u ostalim islamskim pokrajinama.

U toku svih ovih »ratova«, u periodu od deset godina, nemuslimani izgubiše na ratnom polju svega 250 ljudi; muslimani još manje. Jedan blagoslovljen preporod tako zahvati cijeli Arapski poluotok koji bi izliječen od stihije nemorala. U ovih deset godina borbe, svi narodi Arapskog poluostrva i kontinentalnih predjela Palestine i Iraka rado prihvatiše islam; (izvjesne grupe hrišćana, Jevreja i maga htjeli su sačuvati svoje vjerovanje, te im bi dozvoljena sloboda savjesti kao i pravna i sudska autonomija).

U desetoj godini po Hidžri kad se Muhamed a. s. vrati u Meku zbog hadža, tamo susrete 140.000 vjernika koji su došli iz raznih predjela Arabije da bi mu se pridružili na hodočašću. Tom prilikom on im održa poznati govor gdje im ukratko izloži svoje učenje: vjerovanje u jednog Boga, bez ikona i drugih simbola; jednakost vjernika bez obzira na rasu i klasu, bez ikakvih ličnih prednosti izuzev one koja je zasnovana na pobožnosti; zaštita života, imovine i časti svih stvorenja; ukidanje kamata, ukidanje krvnih osveta, privatne samopomoći; bolji položaj žene, obavezna podjela nasljedstva u bližoj rodbini dviju porodica, ukidanje svake mogućnosti gomilanja bogatstva u malom broju ruku; te isticanje Kur'ana i ponašanja Božijeg poslanika kao načela i mjerila u svim pitanjima ljudskog života.

Po svom povratku u Medinu on se razboli i nekoliko sedmica kasnije, prije nego što je izdahuno, imao je zadovoljstvo da dovrši povjerenu mu misiju i svijetu prenese Božansku poruku.

On je ljudima ostavio vjeru čistog monoteizma; utemeljio je državu oslobođenu anarhije-*bellum omnium contra omnes* - (rat svih protiv svih) uspostavio je harmoničnu ravnotežu između duše i tijela, džamije i tvrđave; uspostavio je novi pravni sistem koji zahtjeva nepristranu pravdu, u kome se vladar države pokorava istim načelima kao i svaki drugi član zajednice, i gdje vjerska tolerancija ide tako daleko da stanovnici nemuslimani u muslimanskoj državi uživaju potpunu pravnu, sudska i kulturnu autonomiju. Što se tiče državnih

prihoda, Kur'an ističe: daleko od toga da su oni svojina vladara države, oni prvenstveno treba da služe siromašnima. Dodajmo na kraju da je Muhamed a. s. bio savršen praktični uzor svog vlastitog učenja.

Glava II

OČUVANJE IZVORNOG UČENJA

Nema ništa zajedničko između laži i istine. Ništa se na svijetu, više ne razlikuje od te dvije stvari! Već u najneznatnijim pitanjima svakodnevnog života, vidi se koliko je laž zla, koliko se ne želi i odbacuje. A tek, šta da kažemo kada se radi o pitanjima vječnog spasenja, vjerovanja, osnovnog i izvornog učenja vjere!

No, ako nema mnogo teškoća za jednog razumnog i časnog čovjeka da sudi da li je bilo kakvo učenje tačno ili nije, prihvatljivo ili ne, nije isti slučaj sa učenjem čisto dogmatskim: tu se kriterij nalazi, prije svega, u ličnosti onog ko govori; ako je on dostojan povjerenja, ljudi će mu vjerovati, a ako postoji neka nejasnoća oni će je pripisati sebi i svojim vlastitim ograničenostima; neće odbaciti riječ onoga kome se vjeruje. Pitanje autentičnosti u tom slučaju - naročito ako je autor mrtav - postaje nešto što ima najveći značaj.

Sve glavne religije u svijetu zasnivaju se na određenim svetim knjigama koje su često pripisane Božanskim objavama. Bilo bi tragično, ako bi se, nekom nesrećom, izgubio original objave, pošto zamjena ne bi bila potpuno istovjetna onome što je izgubljeno. Međutim, brahmanci, budisti, hrišćani, magi, Jevreji mogu očuvanost osnovnog učenja svoje religije porediti sa odgovarajućim učenjem muslimana; ko je pisao te knjige, ko ih je prenosio iz generacije u generaciju, je li to original ili je to samo njegov prijevod? Nema li u tome unutrašnjih protivrječnosti? Nisu li izgubljena poglavlja koja se pominju u drugim poglavljima? I tako dalje. Ovo su pitanja koja mora postaviti svako ko pošteno traga za istinom i dobiti na njih zadovoljavajuće odgovore.

NAČIN ČUVANJA

U doba kad su se pojavile velike religije, čovjek nije imao samo svoje pamćenje, nego je već imao način njegovog konzerviranja, tj. pismo, koje je trajnije od memorije pojedinca koja nestaje zajedno sa njegovim životom.

Ali uzet posebno, ni jedan ni drugi od ta dva načina nije nepogrešiv: svakidašnje iskustvo nas uči da kad se piše nešto, zatim kad se ponovo pregleda to što je napisano, nađe se manji ili veći broj nehotičnih grešaka: izostavljanje slova ili čak riječi, ponavljanje, zamjena jednog izraza drugim, gramatička greška, itd; a da se ne govori o zamjeni mišljenja autora koji ispravlja svoj stil, svoje misli, svoje argumente, odbacujući ponekad sve što je napisano i ponovo počinjuci novi tekst. Isto to vrijedi i za pamćenje: onaj koji ima takav posao ili običaj da uči nešto napamet da bi to recitovao, naročito ako je riječ o dugom tekstu, uvjeri se katkad da ga pamćenje iznevjeri: preskače odlomke, pomiješa ih jedan sa drugim ili se ne prisjeti svih ostalih dijelova; ponekad pravi tekst ostane u podsvijesti, pa se zatim vrati, ili pak u drugom trenutku, jednostavnim osvježavanjem pamćenja uz pomoć suflera ili napisanog teksta obnovi pamćenje.

Vjerovjesnik islama, Muhamed a. s., istovremeno prihvata obje metode, koje se međusobno potpomažu, da bi se pojačala dosljednost i mogućnost greški svela na minimum.

IZVORI ISLAMA

Islamsko učenje zasniva se prvenstveno na Kur'anu i Hadisu i, kao što ćemo vidjeti, obadvoje je temeljeno na Božanskom Nadahnuću (Kur'an, 53/3-4). Što se tiče Kur'ana, poslanik Muhamed a. s. je sam diktirao tekstove u periodu od 23 godine pa kaže: »Ovo je Božija Riječ objavljena meni preko meleka Džibrila«. Hadis je zbirka onoga što je Poslanik rekao, ali nije naredio da se uključi u Kur'an, kao i onoga što je radio. Bilježenje njegovih riječi i opis

onoga što je radio vršili su njegovi saradnici na svoju vlastitu inicijativu i prema svojim sposobnostima. Ako mu u datom vremenu ne bi došlo Božansko nadahnuće on bi se savjetovao sa svojim saradnicima. Tako je potrebno da pravimo razliku između Muhameda a. s. kao ljudskog bića i Muhameda a. s. kao nosioca Božije Objave.

ISTORIJA KUR'ANA

Kur'an doslovno znači *ČITANJE* ili *RECITIRANJE*. Diktirajući ga svojim vjernicima, Muhamed a. s. je određivao redosljed pojedinih rečenica (ajeta). On nije diktirao sve odjednom, jer su mu objave pristizale u odlomcima i povremeno. Odmah po primitku on ih je saopštavao i tražio od svojih pristalica ne samo da ih nauče napamet, da bi ih učili prilikom salata nego da ih isto tako pišu i umnožavaju prijepise. U vrijeme svake nove objave: on je određivao i mjesto koje će taj novi tekst zauzimati u cjelini; on nije htio mehaničku hronološku podjelu. Kad god bi mu bio objavljen dio Kur'ana, on bi ga ne samo diktirao jednom od svojih pristalica nego bi na kraju zahtijevao da mu i pročita ono što je zapisao, kako bi bio u stanju da ispravi ako je napravljena greška. Ne možemo se dovoljno nadiviti toj brizi posvećenoj očuvanju teksta, kada imamo u vidu kulturni nivo tadašnje Arabije.

Razumljivo je da prve objave upućene Poslaniku, nisu bile odmah sastavljene napismeno, jer on tada nije imao ni vjernika, ni sljedbenika. Osim toga, ti tekstovi iz prvog vremena nisu bili ni dugi ni mnogobrojni. Nije postojala opasnost da ih Božiji Poslanik zaboravi, jer ih je on učio u svojim namazima i razgovorima koje je vodio sa novoobraćenima.

Izvjесne istorijske činjenice nas izvještavaju o tome što se događalo: Omer se smatra za četrdesetu osobu koja je prihvatila islam; tu je riječ o osmoj godini prije hidžre; (peta godina poslanstva). Već u to prvobitno doba postojao je tekst različitih poglavlja Kur'ana u pismenom obliku. Čitanje jednog takvog teksta uvjerilo je Ornera da prihvati islam, kako nas izvještava Ibn Hišam.

Koliko je već vremena bila uobičajena ova praksa prepisivanja, ne bi se moglo precizirati, ali nema sumnje da se u toku 18 zadnjih godina Muhammedovog života, broj muslimana, upravo kao i broj kopija Časne Knjige, povećavao iz dana u dan. Božiji Poslanik je primao objave u dijelovima. Sasvim je prirodno da se dobiveni sadržaj odnosio na rješenje nekog aktuelnog problema: ako bi umro neki od njegovih sljedbenika, bila je potrebna objava o pitanjima nasljedstva, a ne recimo o alkoholnim pićima, o ubistvu i sl. Objave se nastaviše za vrijeme cijelog poslaničkog dijela Muhamedovog a. s. života, trinaest godina u Meki i deset u Medini. Poruka je ponekad sadržavala čitavo jedno poglavlje, kraće ili duže; drugi put samo izvjestan broj ajeta .

Karakter Objave zahtijevao je od Poslanika tačno pamćenje, šta više neprestano ponavljanje njemu upućenih objava. Izvori tvrde da je svake godine u mjesecu ramazanu, Muhamed a. s. ponavljao pred melekom Džebailom dio iz Kur'ana objavljen do tada (on ga je zatim učio pred svojim sljedbenicima ili je tražio da ga oni uče pred njim) i da mu je, posljednje godine, Džebail tražio da ponovi dva puta - iz čega Muhamed a. s. shvati da će uskoro umrijeti. Kakvo god da je duhovno značenje ove melekove pomoći Poslaniku, njegovi ashabi su prisustvovali ovim javnim učenjima (zvanim 'ardah a čuvena poslednja nazvana je 'ardah ahira) i ispravljali svoje privatne primjerke Kur'ana. Tako je Poslanik običavao da uči u mjesecu posta ajeta i sure u ispravnom redoslijedu. Ovo je bilo potrebno radi kontinuiteta novih objava. Nekad bi cijela sura bila objavljena odjednom, a nekad bi dijelovi iste sure dolazili bez prekida i to nije predstavljalo nikakav problem. Međutim, to nije bio slučaj ako bi nekoliko sura počinjalo da se objavljuje istovremeno u dijelovima. U tom slučaju bilo je neophodno zapisivati ih privremeno i razdvojeno na priručnim materijalima kao što su plečke, palmovo lišće, kamene pločice, itd., pa čim bi neka sura bila u cjelini objavljena, sekretari bi sređivali ove zabilješke pod ličnim nadzorom Poslanika i pripremali ispravnu kopiju (Tirmizi, Ibn Hambel, Ibn Kasir itd.). Isto tako je poznato da je Poslanik običavao obavljati poseban namaz za vrijeme mjeseca posta, svake noći, ponekad i u džema'atu za vrijeme kojeg je učio Kur'an od početka do kraja i završavao ga u toku mjeseca. Ovaj

salat, teravija, obavljaju se sa velikom predanošću sve do naših dana.

Kada je Muhamed a. s. umro, dogodila se pobuna u kojoj muslimani izgubiše izvjestan broj onih koji su smatrani za poznavaoce Kur'ana. To je dalo povoda da se cijeli Kur'an prepíše u jednu kompletnu zbirku. Taj posao je obavljen samo nekoliko mjeseci nakon smrti Poslanika, na slijedeći način:

U posljednjim godinama svoga života, Božiji Poslanik je postavio Zejda ibn Sabita kao svog glavnog pisara kome će diktirati kur'anske objave.. Istoga čovjeka prvi halifa zaduži da pripremi kompletnu kopiju teksta u obliku knjige. U Medini je postojao izvjestan broj hafiza (tako su se zvali oni koji su čitav Kur'an znali napamet), a među njima i taj pisar Zejd ibn Sabit. Halifa mu dade u zadatak da pronade dva pisana primjerka svakog ajeta prije nego što ga priloži u konačni prijepis. Na traženje halife stanovnici Medine donesoše napisane dijelove koje su posjedovali: bogati ih dadoše izraditi na pergamentu ili na komadima kože; siromašni, na kamenim pločama ili čak na parčadima drveta. Izvori kažu da su se samo dva ajeta nalazila samo kod jednog čovjeka, dok su se sva ostala oslanjala na mnogobrojna dokumenta, direktno diktirana od strane Muhameda a. s..

Kopija nazvana Mushaf (sakupljeni listovi), bila je po-
hranjena kod halife Ebu Bekira, a nakon njega, kod njegovog
nasljednika Omera. Halifa Omer je ukazao na potrebu da se pošalju u
razne centre islamskog svijeta kopije Kur'ana, da bi se izbjegla
eventualna odstupanja. To je učinio njegov nasljednik Osman pod
slijedećim okolnostima: jedan od njegovih namjesnika vrati se iz
daleke Armenije i saopšti mu da su se tamo pojavili različiti prijepisi
Kur'ana i čak svađe među različitim učiteljima. Osman odmah
donese prepis načinjen za vrijeme Ebu Bekira i povjeri ga komisiji
kojoj je predsjedavao već spomenuti Zejd ibn Sabit; on zatraži od ko-
misije da izradi sedam primjeraka i odobri ispravku ranije
upotrebljavanog pravopisa. Zatim halifa dade da se javno pročita to
novo izdanje u prisustvu najboljih poznavaoaca Kur'ana glavnog
grada, među drugovima Božijeg Poslanika, pa nakon toga te
primjerke uputi u razne centre svog prostranog carstva, naredivši da
se ubuduće Kur'an zasniva jedino na tom izvornom izdanju. Čak

naredi da se moraju spaliti sve kopije koje se protive sadržaju zvaničnog izdanja.

Razumljivo je da su velika ratna osvajanja prvih muslimana navela izvjesne licemjere da prihvate islam, a u stvari su nastojali da mu potajno naškode. Oni su mogli proizvoditi prijevode Kur'ana iskvarene umetnutim dodatkom. Naređenje halife Osmana da se unište netačni prepisi Kur'ana moglo je samo izazvati krokodilske suze i razobličiti hipokrite.

Zna se da je dopunjeno nekoliko ranije saopštenih kur'anskih dijelova, uvijek naravno, na osnovu kasnijih objava. No, vjernici koji su bili prihvatili prvu verziju, a nisu poznavali dopunu, jer su umrli, ili živjeli, van Medine, mogli su ostaviti svojim potomcima autentične, nedopunjene podatke. Neki muslimani imali su više mogućnosti i navikli su da traže od Poslanika objašnjenje izvjesnih upotrijebljenih izraza u Časnom tekstu, i oni su pribilježili ta objašnjenja na svojim primjercima Kur'ana da ih ne zaborave. Kopije izrađene kasnije prema tim rastumačenim tekstovima mogle su u nekim slučajevima prouzrokovati mješavinu teksta i objašnjenja. Usprkos nalogu halife Osmana da se unište netačni tekstovi postojalo je još dovoljno dokumenata kod muslimana iz trećeg i četvrtog vijeka po hidžri, da bi se moglo izraditi veliko djelo na temu »varijante u prepisima Kur'ana.« Ova dokumenta još postoje, a njihovo proučavanje pokazuje da te verzije potiču ili od »objašnjenja« ili od greški kod čitanja starog pisma koje nije imalo ni vokalizaciju ni razlikovanje između slova susjedne grafije (danas je uveden sistem interpunkcije). Dodajmo još da se u različitim dijelovima Arabije govore različiti dijalekti, i da je Muhamed a. s. dozvolio muslimanima različitih regija da Kur'an izgovaraju prema svojim navikama i čak da riječi koje su im nepoznate zamjenjuju sa sinonimima koje oni bolje poznaju. U doba halife Osmana, javno poučavanje bilo je dosta rašireno, a bilo je poželjno da se ne dozvoli više dijalekata sem onog kojim je govorio Božiji Poslanik, premda su oni prouzrokovali samo neznatna odstupanja.

Kopije Kur'ana koje je Osman poslao u pokrajinske centre, jedna za drugom nestale su u toku vijekova koji su slijedili; jedina koja se sačuvala do današnjih dana je ona u Taškentu. Ruska vlada iz

doba careva načinila je reprodukciju (faksimil) koja pokazuje da postoji potpuna identičnost tog dokumenta i teksta na svakom drugom mjestu. To isto vrijedi za druge rukopise, potpune ili djelomične tekstove, koji potiču iz prvog i iz kasnijih stoljeća.

Praksa da se kur'anski tekst uči napamet vodi porijeklo još u doba Božijeg Poslanika. Halife i vladari muslimanske države podržavali su uvijek taj običaj. Jedna srećna koincidencija je učvrstila taj običaj. Muslimani su još od najranijeg doba imali običaj da neko djelo, prije nego što ga objave, pročitaju pred njegovim autorom (ili njegovim učenicima) kako bi se od njega dobio dokaz o autentičnosti: čitaoci i učaci Kur'ana činili su isto, dajući istovjetan primjer. Taj običaj se držao do naših dana sa tom značajnom osobitošću da svaki učitelj navede u svojoj potvrdi, ne samo da je štivo njegovog učenika autentično, nego i da je ono istovjetno sa onim što je on sam bio naučio od svog učitelja i tako sve do Božijeg Poslanika. Pisac ovih redova studirao je Ku'ran u Medini kod šejha Hasana Šaira, a svjedodžba koju je on dobio, preko lanca učitelja i učitelja tih učitelja, kaže da je posljednji od njih završio nauku u isto vrijeme kod Osmana, Alije, Ibn Mas'uda, Ubej ibn Kaba i Zejd ibn Sabita (sve Poslanikovi ashabi) i da sa svi naučavali tačno isti tekst. Broj hafiza u svijetu iznosi više stotina hiljada, a kopije Kur'ana mogu se naći na sve četiri strane svijeta. Uzbudljivo je utvrditi da nema nikakve razlike između pamćenja hafiza i korištenih tekstova.

Poznato je da je original Kur'ana na arapskom jeziku onaj tekst koji je u svakodnevnoj upotrebi. Postoje prijevodi na sve glavne jezike svijeta - prijevodi više ili manje dobri - da se njima posluže oni koji ne znaju arapski; ali treba naglasiti da je pravi original onaj koji nam se sačuvao u integralnom obliku: nema potrebe da se ponovo prijevodi na arapski jezik polazeći od nekog kasnijeg prijevoda.

Jezici imaju težnju da se postepeno mijenjaju i tokom vremena postaju nerazumljivi ljudima. Engleski iz 1400. godine danas u Engleskoj niko ne razumije osim onih koji specijaliziraju staro-engleski. Isto vrijedi za sve svjetske jezike, stare ili nove: grčki, latinski, francuski, njemački, ruski i sve druge. Jedina iznimka je arapski koji se barem 1500 godina nije mijenjao ni u rječniku, ni u

gramatici, ni u pisanju pa čak ni u izgovoru; ako ima promjene, to znači da, ako su ranije postojala dva oblika, jedan je preovladao a drugi izišao iz upotrebe. Zar nije sretna okolnost da je Svemogući izabrao tako postojan jezik za trajnu Božiju poruku.

Tekst na originalnom jeziku, prijepis pod zaštitom samog Božijeg Poslanika, neprestano čuvanje na trostruki način: memorijom, pisanjem i učenjem pred izabranim učiteljima, od strane bilo kakvih promjena u tekstu - eto nekih značajnih crta Kur'ana, Časne islamske knjige.

SADRŽAJ KUR'ANA

Kao što smo već rekli, muslimani vjeruju da je Kur'an riječ Božija, objavljena Njegovom poslaniku Muhamedu a. s.. Poslanik je samo običan posrednik; on prima Objavu i prenosi je; u tome on nije nikada igrao drugu ulogu, ni kao autor, ni kao urednik. Ako je Muhamed a. s. neki put najavio dopunu nekih ajeta, to je moglo biti samo na osnovu nove Objave koja je dolazila od Gospodara.

Bog je transcendentan, izvan ljudskog fizičkog poimanja. Preko meleka Džebraila Bog je objavio Svoju volju, Svoju zapovijest, Svom Poslaniku, namijenjenu ljudima. Budući da je Bog izvan domašaja svakog jezika, moglo bi se metaforom objasniti da su Poslanici svjetiljke, a Objava električna energija koja teče kroz njih; u dodiru sa strujom sijalica daje svjetlost prema svojoj vlastitoj voltaži i boji, materijalni jezik jednog Poslanika sličan je, da tako kažemo, svjetlosti lampe. Snaga te svjetiljke ili toka struje, kao sve druge stvari, određena je samo Bogom: ljudski glasnik samo je jednostavno sredstvo prenošenja, jedan posrednik.

Kur'an je, prema islamu, Božija Riječ a sam Kur'an stalno ponavlja da ga vjernik mora učiti danju i noću, kada god to može. Mistici su dobro objasnili da je to putovanje čovjeka prema Bogu pomoću Božije riječi, pri čemu Božiju riječ možemo posmatrati kao široki put, kao što je električna struja put za svjetlo što stiže do lampe u elektrani. Ovo nisu prazne riječi. Ustvari, Poslanik Muhamed a. s. je toplo preporučio da se čitav Kur'an prouči jednom sedmično. To je

dovelo do njegove podjele na sedam dijelova nazvanih manzili. Kur'an ima 114 poglavlja, nazvanih sure od kojih svako ima određeni broj stavaka nazvanih ajeti. U arapskom **manzil** označava stanicu nakon dnevnog putovanja; **sura** znači ograđen prostor, soba, a korijen **ava**, iz kojeg je izvedena riječ **ajet**, znači poći na spavanje. Stanica, soba, postelja, to su tri elementa putovanja bilo duhovnog bilo tjelesnog. Putnik koji poduzima dugo duhovno putovanje treba da se zaustavi na nekoj stanici nakon dnevnog putovanja, treba sobu i postelju da se odmori prije daljeg putovanja slijedećeg dana u svom vječnom putu prema Vječnosti i Bezgraničnosti.

Kur'an je upućen čovječanstvu, bez razlike na rasu, mjesto ili čak vrijeme: šta više, on teži da vodi čovjeka u svim domenima njegovog života, duhovnog, tjelesnog, ličnog, društvenog. To su uputstva o vladanju za šefa države, kao i za običnog podanika, za bogate kao i za siromašne, za rat kao za mir, za duhovnu kulturu kao i za trgovinu i materijalno blagostanje. Kur'an teži prvenstvo ka razvijanju ličnosti pojedinca. Svako biće će biti lično odgovorno pred svojim Stvaraocem; u tom cilju Kur'an ne samo da naređuje, nego i nastoji da ubijedi: on se poziva na ljudski um, on iznosi istorije, parabole, metafore. Tu se nalazi istina o Božijim osobinama, koji je Jedini Stvaralac svega, Sveznajući, Svemoćan, Sposoban da nas vrati u život nakon smrti i traži račune za naše postupke na Zemlji, milosrdno pravedan, itd. Tu se nalazi također i čitavo učenje o načinu veličanja Boga, o najboljem ibadetu, o obavezama čovjeka prema Bogu, prema drugim stvorenjima, prema samom sebi: mi ne pripadamo samo sebi, nego i Bogu. Kur'an opisuje najglavnija pravila za društveni život: trgovinu, ženidbu, hodočašće, kazneni zakon, međunarodni zakon, itd. Ali, Kur'an nije knjiga u bukvalnom smislu riječi; on je zbirka Božijih riječi, objavljenih s vremena na vrijeme u toku 23 godine Poslaniku od Njega upućenom svim ljudima: Gospodar je dao Svoje pouke Svom glasonoši. Ima tu dakle skrivenih misli, ponavljanja i čak promjena u obliku izražavanja. Bog će katkada govoriti u prvom licu, ponekad u trećem. On će rebi »Ja« kao što će reći »Mi« ili »On«, ali nikada »Oni«. Tu je jedan skup prigodnih Objava. Treba uvijek imati na umu tu činjenicu kada se jedan početnik uvodi u čitanje; Kur'an treba čitati i ponovo čitati, da bi se

najbolje shvatilo značenje njegove poruke; uputstvo za svakoga, svuda i zauvijek.

Jezik i stil Kur'ana su izvanredni i dostojni njegovog Božanskog porijekla. Njegovo učenje uzbuđuje duh čak i onih koji ga slušaju bez razumijevanja. Sjetimo se usput da je Kur'an, pozivajući se na svoje Božansko porijeklo, uputio izazov: »Da se ljudi i džini sastanu da stvore neke ajete samo slične ovim iz Kur'ana«. Izazov je ostao bez odgovora do danas!

HADIS

Muhamedov a. s. govor i postupak naziva se Hadis, bilo da se radi o njegovim riječima, njegovim djelima, ili čak o njegovom reagovanju na postupke njegovih učenika: njegovo prećutno odobravanje uživa isto toliki autoritet za dopuštenost tih postupaka, koliko i njegove riječi ili njegova lična praksa.

Sam Kur'an podsjeća više puta na pravnu važnost Hadisa: »Pokoravajte se Bogu i Njegovom Poslaniku« (4:58), »Ono što vam Poslanik donese, uzimajte, a suzdržite se onoga što vam sprečava« (59:70), »On vam ne govori po svom htijenju, on govori samo ono što mu je naređeno« (53:3-4), »U Božijem Glasniku imate dobar primjer za sve vas, za svakog ko se uzda u Boga i Sudnji dan i za one koji se Boga često sjećaju« (33:21). Tako, sve što propisuje Glasnik, (Poslanik) prima se u zajednici kao izraz volje Onoga ko nam ga je uputio. Bilo je slučajeva kad je, ne primivši Objavu, Božiji Poslanik u nekom pitanju sam odlučio, pozivajući se na svoj zdrav razum; kad to Bog nije odobravao, intervenisao je jednom objavom, koja je ispravljala Muhamedovu odluku. Ta indirektna uputa, koja je nakon događaja dolazila na znanje zajednici, nije neposredno proizvodila posljedice. Ali Hadis ima jednu drugu važnost; evo koju:

Kur'an je često sažet, pa je upravo praksa Božijeg Poslanika ono što ukazuje na metode primjene i pojedinosti, i daje neophodna objašnjenja. Na primjer: Kur'an samo kaže: »Obavljajte namaz«, bez objašnjavanja oblika ili drugih detalja. Božiji Poslanik nije mogao riječima opisati sve detalje te obaveze i zato je rekao svojim

vjernicima: »Obavljajte namaz kako vidite da ja obavljam!«

Vrijednost Hadisa za muslimane raste sa činjenicom da Muhamed a. s. nije samo poučavao nego je imao prilika da svoje učenje primijeni na sve važnije domene života. On je živio 23 godine nakon što je pozvan od Boga da izvrši misiju Njegovog Poslanika. On je svojoj zajednici poklonio vjeru koju je on najsavjesnije primijenio u svom životu; osnovao je državu kojom je upravljao u svojstvu vrhovnog vladara, osiguravajući mir i unutrašnji red, vodeći vojske radi odbrane, okončavši prepirke svojih podanika, kažnjavajući kriminalce i stvorivši zakone u svim pitanjima ljudskog života. On se oženio i pružio primjer porodičnog života. Važna činjenica: nije se izdizao iznad zakona koji je objavljivao za sve druge. Njegovo ponašanje nije bila njegova privatna stvar, nego dobra primjena i javno tumačenje njegovog učenja.

Muhamed a. s., kao čovjek, bio je isto toliko obazriv u svojim postupcima, koliko i skroman: kao Božiji Poslanik, on je preduzeo sve što je bilo neophodno da bi osigurao ne samo saopštenje nego i očuvanje Božanskih poruka, Kur'ana. Ali, ako nije želio ispasti ohol, on se nije mogao mnogo brinuti za očuvanje svojih ličnih izreka. Sačuvanost Hadisa, ima dakle sasvim drugačiju istoriju, od one koja objašnjava sačuvanost Kur'ana.

SLUŽBENI DOKUMENTI

Postoji jedan dio Hadisa koji, baš zbog svoje prirode, zahtijeva da bude zapisan: dokumenti porijekom od Poslanika.

U jednom spisu iz »Tariha« od Taberija, navodi se da je muslimanima iz Meke, koji su proganjani od svojih sugrađana, u doba kada su išli da se sklone u Abesiniju, Poslanik dao jedno pismo na ime Negusa. Pripisani su mu i neki drugi dokumenti, također prije hidžre. Ali, kada je imao u rukama državnu vlast, broj i sadržaj napisanih dokumenata rastao je svakodnevno.

Uskoro nakon svog dolaska u Medinu, Muhamed a. s. je uspio osnovati grad-državu, sastavljenu od muslimana i nemuslimana, podario joj pisani ustav, gdje navodi među ostalim, zadatke i

prava vladara države i njenih stanovnika. Taj dokumenat nam je sačuvan. Božiji Poslanik je utvrdio granice svog grada-države također pismeno. U isto vrijeme, naređuje se da se popišu imena svih muslimana. Prema ovom popisu, zajednica je brojala, kaže Buharija, 1500 ljudi.

Ovdje, sem toga, nalazimo ugovor o savezu ili miru, zaključen sa mnogim plemenima Arabije; ponekad, kako kažu izvori, bila su izrađivana po dva primjerka, po jedan za svaku od dvije ugovorene strane. Postoje pismena dokumenta o dodjeli zaštite pokorenim poglavicama, ili o ostavljanju vlasništva njihovih ranijih posjeda: zemlje, izvora vode, itd. Sa širenjem islamske države, prirodno je da se pojavljuje prepiska sa pokrajinskim guvernerima: saopštavanje novih zakona ili upravnih odredaba koje su se ticale, na primjer, poreza, intervencija za ispravljanje nekih sudskih ili administrativnih naredbi ili odluka funkcionera, odgovori na pitanja postavljena od strane tih funkcionera centralnoj vladi, itd.

Ima također misionarskih pisama što su upućena raznim poglavarima i kraljevima kao poziv da prihvate islam: poglavicama arapskih plemena, kraljevima Vizantije, Perzije, Abesinije, itd.

Zabilježene su liste dobrovoljaca za vojne ratne pohode; isto tako spisak zaplijenjenih dobara kako bi se osigurala pravedna podjela među svim članovima pohoda.

Oslobođenje robova, kao i zarobljavanje i prodaja, izgleda da je obavljano isto tako pismeno; bar dva dokumenta te vrste, koji potiču od Poslanika, sačuvana su.

Interesantna je činjenica: na dan pobjede nad Mekom, u osmoj godini hidžre, Božiji Poslanik je održao važan govor, gdje je također govorio o nekim zakonima. Na traženje jednog od njegovih pristalica, Ebu Šaha, rodnom iz Jemena, on naredi da zabilježe održani govor i uruče ga Ebu Šahu.

Na kraju, recimo nešto o prevođenju Kur'ana. Božiji Poslanik je odredio da se namaz obavlja na arapskom jeziku. Neki Perzijanci, prihvativši islam, nisu htjeli da zanemare salat za vrijeme koje im je trebalo da nauče napamet tekst poglavlja iz Kur'ana. Po odobrenju Božijeg Poslanika, jedan Perzijanac, Selman el Farsi, prevede na perzijski jezik prvo poglavlje Kur'ana, i pruži preobraćenim Perzijan-

cima perzijski tekst za upotrebu u namazu dok ne budu sposobni da napamet nauče arapski tekst. (isp. Sarahsij, MEBSUUT, 1, 37).

Spisi sakupljenih dokumenata te vrste, iz doba Božijeg Poslanika, iznose više stotina stranica.

Treba se podsjetiti da se Božiji Poslanik posebno interesovao za pitanje javne prosvjete. Govorio je često: »Bog me je poslao kao učitelja«. Po dolasku u Medinu, njegov prvi javni posao bio je da podigne džamiju u kojoj je jedan dio bio određen za školu (poznata Suffah), koja je služila kao spavaonica u toku noći, a kao učionica danju svima onima kojima je to bilo potrebno. Druge godine po hidžri (624. g. hrišćanske ere) nakon poraza vojske mekanskih pagana na Bedru, zarobljen je znatan broj neprijatelja. Poslanik naredi da svi ratni zarobljenici koji znaju čitati i pisati mogu otplatiti svoju otkupninu radom: svaki od njih treba da nauči deset muslimanske djece čitanju i pisanju. Kur'an nalaže da se trgovački ugovori na veresiju potvrde pisanim ugovorima gdje najmanje dva svjedoka trebaju staviti svoje prste. Ta odredba i druge slične, doprinijele su brzom porastu poznavaoa čitanja i pisanja kod muslimana. Dakle, neka nas ne začuđuje što su drugovi Božijeg Poslanika uvijek bili zainteresovani za pismeno očuvanje riječi njihovog vođe.

Kao kod svih novoobraćenika u jednoj religiji, čije obraćanje je rezultat uvjerenja, pobožnost je bila velika. Evo jednog tipičnog primjera: Omer priča kako se pri svom dolasku u Medinu sprijateljio s jednim medinskim muslimanom – u vrijeme poznatog ugovora o bratimljenju utvrđenog od strane Muhameda a. s., radi ublažavanja nevolja mekanskim iseljenicima i za njihovo uključivanje u medinsku privredu. Omer i njegov prijatelj pobratim radili su naizmjenično na obradi jednog zasada palmi. Na dan kada je Omer radio, njegov drug bi odlazio kod Muhameda a. s., a noću on bi Omeru pričao sve što je čuo i vidio kod Poslanika. Kad bi mu došao red i Omer

je činio to isto, i tako su njih dvojica bili uvijek u toku svega što se dešavalo kod Muhameda a. s.: objavljivanje novih zakona, pitanja odbrane, itd. što se tiče prikupljanja spisa o životu Božijeg Poslanika, slijedeći primjer govori o tome.

KOMPILACIJA U VRIJEME POSLANIKA

Tirmizi izvještava: jednog dana, jedan Ensarija (musliman medinskog porijekla), požali se pred Muhamedom a. s. da ima loše pamćenje, rekavši da je brzo zaboravio riječi pune Poslanikovih mudrosti. Ovaj mu odgovori: »Upotrijebi svoju desnu ruku« (to jest: zapiši ono što želiš da zapamtiš).

U velikom broju izvora (Tirmizi, Ebu Davud, i dr.) spominje se da je Abdulah ibn Amr ibn el-As, jedan mladi Mekelija, imao običaj da zapisuje što je Božiji Poslanik izgovorio. Jednog dana prijatelji mu rekoše: »Božiji Poslanik je čovjek; katkad je zadovoljan, katkad se razljuti, ne treba da bilježiš bez razlike sve što on kaže«. Abdullah se navrati kod Poslanika i upita ga da li može bilježiti sve što on kaže. »Da«, odgovori Poslanik. Da bi se potpuno uvjerio, Abdulah naglasi: »Podjednako i kada si zadovoljan i kada si ljut?« Poslanik odgovori: »Pa sigurno; jer tako mi Boga, iz mojih usta neće izaći nikada neka laž«. Abdullah je svoju kompilaciju nazvao »Sahifetu sadika« (istinite stranice). U toku generacija ona je prenošena kao samostalno djelo, da bi kasnije bila uključena u glavne zbirke Hadisa, uređene od strane Ibn Hanbela, itd. Darimi i Ibn ul-Hakem navode: »Kasnije, jednom prilikom kada je Abdullah bio okružen svojim učenicima, jedan od njih ga upita: Koji će od dva grada biti prije osvojen, Rim ili Konstantinopol? Abdullah donese neki stari kovčeg, izvadi iz njega knjigu, i nakon što je prelista, pročita iz nje: Jednoga dana sjedili smo oko Poslanika i zapisivali sve ono što je on govorio, kad neko upita: Koji će od ova dva grada biti prije pobjeđen, Rim ili Carigrad? A Božiji Poslanik odgovori: 'Grad Heraklijevih potomaka.'« Ovaj hadis pokazuje kako je veliki broj Poslanikovih sljedbenika bio zainteresovan za očuvanje njegovih riječi još za vrijeme njegovog života.

Još značajniji je slučaj Enesa. Enes je znao čitati i pisati u svojoj desetoj godini, a to je bio rijedak slučaj kod Medinelija u to vrijeme. Kada je Božiji Poslanik došao u Medinu Enesovi roditelji, u znak odanosti, dadoše Enesa da lično posluhuje Poslanika. Enes se

nije odvajao od Poslanika sve do njegove smrti, i ostajući pored njega danonoćno, imao je mogućnosti da ga posmatra i sluša neprestano i u svim prilikama. Jedan od njegovih učenika nam priča: »Kasnije kada bismo mi zahtijevali, Enes bi izvadio svoje smotane papire i govorio: Ovo su riječi Poslanika, koje sam zabilježio, zatim sam mu ih pokazao (da bi ispravio ako sam nešto pogrešno zapisao«). Ova predaja govori ne samo o sređivanju podataka o životu Božijeg Poslanika, nego isto tako i o pregledu od strane Poslanika, onoga što mu je pripisivano. Ovu činjemcu potvrđuju mnogi klasični književnici kao Ramhurmizi (umro oko 360 g. po h.), Hakim (umro oko 405 g. po h.), Katib Bagdadi (umro 463 g. po h.), koji su podatke crpili iz još starijih izvora.

REDAKCIJE IZ VREMENA POSLANIKOVIH DRUGOVA - SAVREMENIKA

Razumije se da se interes za biografiju Božijeg Poslanika još više povećao poslije njegove smrti: Muhamedovi a. s. savremenici su ostavili svojim potomcima ono što su oni znali o svom neprežaljenom vođi. Novi obraćenici su osjedali žarku žed za izvorima svoje vjere. Smrt je svakodnevno umanjivala broj direktnih poznavalaca Hadisa, što je navodilo preživjele da povedu računa o očuvanju njihovih sopstvenih sjećanja. Tako, jedan veliki broj hadisa o Božijem Poslaniku, zabilježenih u ostavštini njegovih sljedbenika poslije njegove smrti, predstavljaju dokumente iz prve ruke.

Kada je Božiji Poslanik imenovao Amra ibn Hazma za poglavara Jemena, uručio mu je pismene instrukcije, koje su se odnosile na njegove službene obaveze. Amr, ne samo da je sačuvao taj dokument, nego je sebi pribavio još 21 kopiju drugih dokumenata koji su poticali od Poslanika (upućene plemenima Džihajna, Džudham, Taj, Takif i dr.) i uvrstio ih u zbirku važnih dokumenata. To djelo nam je sačuvano.

Možemo pročitati u Muslimovom »Sahihu«, kako je Džabir ibn Abdullah sastavio jednu knjižicu o hodočašću u Meku. Pretpostavlja se da je on tu opisao posljednje Poslanikovo hodočašće,

uključujući i njegov poznati oprosni govor održan tom prilikom. Mnogi istorijski izvori govore o Džabirovom djelu »Sanifah«, koje su njegovi učenici učili napamet. Tu se vjerovatno radi o uspomenama na život i riječi Božijeg Poslanika.

Među poslanikovim drugovima, i Kamire ibn Džindab i Sa'd ibn Ubejde, također su sakupili svoja sjećanja za potrebe svoje djece. Ibn Hadžer, koji o tome govori, navodi da je Samurahovo djelo bilo jedna ogromna knjiga. Ibn Abbas, koji je bio vrlo mlad u vrijeme Pejgamberove smrti, naučio je mnoštvo stvari od svojih starijih drugova, a uvrstio ih u veliki broj djela; govorilo se: »Ibn Abbas je sastavio svoje spise koje bi jedva ponijela jedna kamila«. Ibn Mes'ud je također načinio jednu zbirku.

Buharija napominje da su Abdullah ibn Halef, Ebu Bekr i El-Mugire ibn Ka'b poučavali ljude Hadisu kroz prepisku. Ako bi ih neko upitao za obavještenje o Božijem Poslaniku, odgovorili bi mu, ili su čak preuzimali inicijativu i obavještavali funkcionere i prijatelje o nekom događaju koji se odnosi na Poslanika.

Još je poučniji slijedeći događaj, a prenose ga mnogi izvori: »Jednog dana, jedan učenik Ebu Hurejre reče mu: Ti si nam pričao tu i tu stvar. Ebu Hurejre (vjerovatno u doba svoje starosti) odbi da prizna predanje. Ali, pošto je njegov učenik insistirao, rekavši da je bilo dobro to čemu ih je učio, Ebu Hurejre odgovori: Ako si to od mene slušao, onda se to mora nalaziti u mojim spisima. Uze ga za ruku i povede svojoj kući i tamo mu pokaza mnoge knjige o Pejgamberovom Hadisu, gdje naše dotični događaj. Tada reče: Dobro sam ti rekao da, ako ti nešto ispričam, to se mora nalaziti u mojim spisima. Ebu Hurejre je umro 59 g. po hidžri.. Jednom od svojih učenika, Hamanu ibn Muhabbinu, izdiktirao je (ili predao u rukopisu) jednu knjižicu sa 138 hadisa Poslanika. To djelo, iz prve polovine prvog islamskog stoljeća, sačuvano je. Ono daje mogućnost da ga poredimo sa kasnijim kompilacijama i da vidimo da sjećanja starih o Hadisu bijahu vrlo brižljivo sačuvana kroz kasnije generacije.

Zehebi navodi: »Halifa Ebu Bakr je redigovao jedno djelo sa 500 hadisa Božijeg Poslanika. Poklonio ga je svojoj kćeri Aiši, ali već sutradan ga je uzeo i uništio govoreći: 'Pisao sam kako sam čuo, možda tu ima stvari koje ne prenose doslovce ono što je Poslanik

govorio«. Što se tiče Omera, Muamer ibn Rašid kaže: »U vrijeme svog hilafeta, Omer se posavjetovao sa Poslanikovim pristalicama, da bi znao da li treba kodifikovati Hadis. Svi odgovoriše potvrdno, ali Omer nastavi da oklijeva i da se moli Bogu čitavog mjeseca da mu ukaže na pravo rješenje. Nakon toga odluči da ništa ne učini, dodajući da su stari napuštali objavljene Božanske knjige u korist priča o ponašanju njihovog poslanika, a da on ne bi želio da stvori konfuziju između Kur'ana i Hadisa. Zadnja istraživanja pokazuju da se izvještaji o zapisivanju hadisa tiču barem pedeset Poslanikovih ashaba. Detalji bi nas ovdje odveli suviše daleko.

ZABRANA PISANJA HADISA

Ova dva posljednja događaja o Ebu Bakru i Omeru važna su utoliko što objašnjavaju stvarni domet tradicije koja kaže da je Poslanik bio zabranio da se zapisuju njegove riječi. Koliko znam, jedini pripovjedači koji govore da je Poslanik zabranio pisanje svega sem Kur'ana su Ebu Seid, Zejed ibn Sabit i Ebu Hurejre. Ne zna se ni objašnjenje ni razlog tog uputstva, ali zabilježeno je da su Ebu Seid el-Hudri i Zejd ibn Sabit bili vrlo mladi: u petoj godini po hidžri imali su jedva petnaest godina. Iako inteligentni kao što su bili, shvatljivo je da im je Božiji Poslanik zabranio, u početku hidžretske ere, da prave zabilješke o njegovim govorima. Što se tiče Ebu Hurejra, vidjećemo da je on lično napisao “mnogo knjiga o Hadisu”. On je bio poznat kao pobožan čovjek, puritanac i strog. Neshvatljivo je da bi on prekršio izričitu naredbu Božijeg Poslanika, sem u slučaju da je kasnije obaviješten o poništenju te zabrane. Ebu Hurejre se vratio iz Jemena u Medinu 7 g. po hidžri, da bi prihvatio islam. Moguće je, dakle, da mu je ispočetka Poslanik bio zabranio da piše nešto drugo osim Kur'ana; kada je upoznao Kur'an i znao ga razlikovati od Hadisa, razlog zabrane je prestao da postoji. Još nešto: pripisuje se također i Ibn Abbasu, da je to bilo njegovo lično mišljenje, a ne direktiva Poslanika, da ne treba pismeno bilježiti Hadis; no, vidjeli smo također da je on bio na čelu onih koji su pisali, ostavivši iza sebe spisa koji odgovaraju teretu jedne kamile. Ta

protivrječnost između riječi i prakse, od strane onih koji su ipak poznati po svojoj pobožnosti i po ispunjavanju i najmanjih uređenja Poslanika, potvrđuje naš zaključak da je zabrana pisanja Hadisa imala izvjesne razloge koje nam pripovjedači nisu donijeli, da je njena važnost bila ograničena, i da treba tražiti objašnjenja koja mogu uskladiti ta dva oprečna naređenja, radije nego odbaciti jedno od njih.

Tri rješenja nam padaju na um: 1) Zabrana je bila pojedinačna, odnoseći se na one koji su tek naučili pisati, ili na one koji su tek prihvatili islam, a još nisu bili u stanju da razlikuju Kur'an i Hadis. Zabrana je postepeno povlačena kada su te osobe potvrdile svoj napredak u znanju; 2) Zabrana je imala za cilj samo da spriječi pisanje Hadisa na primjercima Kur'ana, da bi se izbjeglo miješanje teksta i njegovih objašnjenja; Ebu Seid el-Hudri na to aludira, a mi znamo uostalom da je halifa Omer izričito zabranjivao tu vrstu pisanja; 3) Konačno, možda je riječ samo o jednom određenom razgovoru, onom na primjer, na dan kada je Poslanik prerekao budućnost islama i njegovih neizmjernih duhovnih i političkih pobjeda. Cilj zabrane bio bi da se izbjegne popuštanje napora jednog dijela muslimana; pobjede su bile predodređene; pa su neki mogli tumačiti da nema više razloga za napore i žrtve koje su bile potrebne.

Moguća su i druga rješenja, međutim ova su nam dovoljna.

U KASNIJIM STOLJEĆIMA

Bilo je normalno da na početku, pošto su sjećanja o Hadisu Božijeg Poslanika bila kratka i pojedinačna, svaki Muhamedov a. s. prijatelj bilježi svoje lične uspomene. U drugoj generaciji, kada su studenti prisustvovali časovima raznih učitelja, imali su mogućnost da različita sjećanja pretope u jedno jedino, pazeći da pri tome razlikuju razne izvore. Nakon samo nekoliko generacija, sjećanja Muhamedovih a. s. pristalica su bila nanovo sjedinjena: nastojalo se razvrstati prema sadržaju, i odatle izvući, između ostalog, pravne zaključke. Kao i za Kur'an zahtijevano je učenje teksta svakog hadisa napamet; a da bi se lakše pamtilo, služilo se pisanjem. Ta dvostruka

mjera sigurnosti strogo je ispunjavana od strane jednih, manje od strane drugih, odakle potiče relativna važnost raznih učitelja, što se tiče potpunog povjerenja u njihovo kazivanje.

Malo vremena nakon Muhamedove a. s. smrti, pripovjedači hadisa su počeli praktikovati da spominju ne samo ime Božijeg Poslanika kao izvor pravih dostavljenih uputstava, nego i puteve koji su omogućili upoznavanje te pouke, čitav lanac prijenosa. Buhari kaže, na primjer: »Moj učitelj, Ibn Hanbel, mi je rekao: Ja sam čuo od mog učitelja, Abdurezaka, kako kaže: Moj učitelj, Ma'mar ibn Rašid, mi je rekao: Ja sam čuo od mog učitelja Hamana kad mi je rekao: Ja sam čuo od Poslanika to i to.« Za svaki navod Muhamedovih a. s. riječi, postoji uvijek ta vrsta iscrpnog izvještaja. U lancu pripovjedača koje smo upravo citirali, mi nalazimo ne samo Sahih od Buharije, nego isto tako i Musned od Ibn Hanbela; Musanaf od Abdurezaka, Džami od Mamara, Sahifah od Hamana, koji je diktirao Ebu Hurejre, Poslanikov drug. Naći ćemo iste hadise ponovo u svim djelima, sa sasvim istim izrazima. Kraj tolikih sukcesivnih izvora, bila bi plitka kleveta reći, na primjer, da je Buhari izmislio čitave nizove hadisa i pripisao ih Poslaniku, stvarajući sam lanac sukcesivnih pripovjedača, ili da je jednostavno ispisao narodnu mudrost svog vremena, a zatim je pripisao Božijem Poslaniku.

ZAKLJUČAK

Učiti tekst napamet, dati mu pismeni oblik i provjeriti ga pred kompetentnim učiteljem - to su te tri mjere sigurnosti, od kojih svaka pojedina pomaže onu drugu – koje su nam sačuvala islamsko vjersko učenje u njegovom izvornom obliku. Ovo je istina za Kur'an, isto koliko i za Hadis, koji obuhvata sjećanja Muhamedovih a. s. sljedbenika na ono što je on rekao, radio ili prećutno odobrio da se čini među njegovim vjernicima. Podsjetićemo, uzgred, da je Muhamed a. s., kao učitelj islama, imao ogroman uspjeh. U desetoj godini po hidžri on se mogao uputiti u Meku sa masom hodočasnika (Arefat) koja masa se cijeni na oko stotinu četrdeset hiljada osoba (iako te godine mnogo muslimana nije išlo u Meku). Biografi

pripovjedača Hadisa navode da broj Poslanikovih drugova, koji navode bar jedan hadis o Poslaniku, iznosi više od sto hiljada. Bilo je, među njima, sigurno, ponavljanja istih zgoda; ali mnogostrukost obavještenja o istim slučajevima samo će doprinijeti autentičnosti onoga što se priča, ne računajući ponavljanja. Posjedujemo jedva dvije hiljade hadisa o Poslaniku islama, hadisa koji se tiču najrazličitijih aspekata života, kao i uputstava namijenjenih njegovim vjernicima o stvarima koje se odnose jednako na duhovni kao i materijalni život.

Glava III

KONCEPCIJA ŽIVOTA

Životna sposobnost jednog društva, jednog naroda, jedne civilizacije, zavisi u velikoj mjeri od filozofije koju to društvo, taj narod, primjenjuje u životu i od načina na koji je primjenjuje. U primitivnom društvu, animalni čovjek će misliti samo na sebe i svoje bliske rođake. Ali u svakom dobu istorije, koje je čovjeku poznato, susreću se ljudske grupacije koje se razlikuju od drugih. Poznati su već tragovi dvadesetak civilizacija, i moguće je da se sada nalazimo pred otkrićem jedne nove. S druge strane, civilizacija jedne izvjesne grupacije ne znači da se ostatak čovječanstva nalazi u primitivnom stanju divljaštva. Tu se radi, u najboljem slučaju, o jednoj relativnoj prednosti u odnosu na druge grupacije, koje su, zavisno od svog stupnja, raspoređene na ljestvici civilizacije. U vrijeme Feničana, na primjer, druge zemlje su bile približno jednako civilizirane, i nedostajala im je samo prilika, područje djelovanja. U arapsko-islamskoj epohi, Grci, Rimljani, Kinezi, Indijci i drugi, posjedovali su sve osobine civiliziranih naroda, ali ne u tolikoj mjeri da se smatraju nosiocem tadašnje civilizacije. Također u današnje doba, iako Sjedinjene Države i Sovjetski Savez predvode u nuklearnoj moći, Englezi, Francuzi, Nijemci ne zaostaju mnogo iza njih: ipak, i u drugoj polovini dvadesetog vijeka, postoji čitava jedna skala civilizovanosti koja se postepeno spušta do stanja divljaštva, pa čak možda i do izdvojenih ljudožderskih plemena.

Postavlja se pitanje: zašto je napredak jednih brz, a drugih spor? Zašto je u vrijeme kada je Grčka imala najbolju civilizaciju - Zapadna Evropa bila barbarska? Zašto je Rusija barbarska u doba

arapske raskoši? Zašto je to tako u svim zemljama i u svim vremenima? Radi li se isključivo i jednostavno o slučajnosti, o prilikama, ili o djelovanju izrazitih i plemenitih pojedinaca koji se rađaju u jednoj, a nedostaju u drugoj grupaciji? Postoje svakako i druga moguća objašnjenja, složenija, koja zavise od niza istovremenih razloga, i koja prouzrokuju uspjeh jednih, a neuspjeh ili čak uništenje drugih.

Postoji još jedno pitanje u uskoj vezi sa prethodnim: zašto jedan narod, poslije naglog uspona pada u relativno bijedno, ako ne i skoro barbarsko stanje?

Namjeravamo proučiti to pitanje u vezi sa stanjem savremenog islama, da bi, ako je moguće, ukazali na šanse njegovog prevazilaženja.

Po mišljenju Ibn Halduna, biološki zakon bi bio glavni uzrok pada civilizacije. Na kraju određene generacije, rasa se istroši, i da bi se obnovila, potrebna je promjena, barem upravljača. Ta teorija, koja se bazira na rasi, može uzbuditi etničke civilizacije i religije koje ne prihvataju nove pristalice. S tog stanovišta, islam može izbjeći proces dekadencije; on ima pristaše u svim rasama, i nastavlja da napreduje, manje ili više, svuda u svijetu. Šta više, islam je, po opštem priznanju, uspio da zбриše, gotovo potpuno, rasne predrasude unutar svoje zajednice, što mu dozvoljava da i u vođenju njega samog prihvati bez oklijevanja bilo koju rasu. Sistematska emancipacija robova, koju nalaže Kur'an, daje nam o tome jasan primjer: poznate su u islamskoj istoriji generacije kraljeva, koje potječu od tek oslobođenih robova.

Život ili smrt jedne civilizacije može isto tako zavisiti od karaktera njenog osnovnog učenja. Ako ono poziva svoje pripadnike da se odreknu svijeta, duhovnost će učiniti sigurno ogroman napredak, ali drugi (fizički) elementi čovjeka, njegovo tijelo, njegove intelektualne sposobnosti, itd. neće izvršiti nikada svoje prirodne funkcije i propašće prije nego što se razviju. Ako civilizacija stavlja akcenat jedino na materijalni aspekt, čovjek će učiniti napredak u izvjesnim domenima, na štetu drugih sektora, a civilizacija će se možda čak pretvoriti u bumerang i prouzrokovati svoju sopstvenu smrt. Materijalizam najčešće prouzrokuje egoizam, nedostatak

poštovanja za prava drugih. On stvara neprijatelje koji samo čekaju svoju šansu; rezultat je međusobno satiranje. Poznata je priča o dva razbojnika koji su bili zaplijenili neko blago: jedan od njih se vratio u grad da kupi hranu, a drugi je sakupljao drva da načini ognjište, ali svaki potajno odluči da se oslobodi drugoga, da bi sam koristio svo ukradeno blago; onaj koji je išao na pijacu, zatrovao je hranu, njegov drug napravi zasjedu i na povratku ga ubi; ali kada je on probao hranu, nije mnogo kasnio da mu se pridruži na onome svijetu.

Još jedan nedostatak može uplivisati na civilizaciju: ako ona uopšte ne posjeduje sposobnost za razvoj i prilagođavanje prilikama, njeno učenje, ma kako savršeno bilo u jednom istorijskom kontekstu, neće biti tako i u drugom, i teško onima koji su tu zarobljenici! Evo jednog usputnog primjera: u doba kada nije bilo električnog osvjetljenja, ponuditi svijeću sigurno je bilo djelo pobožnosti u bogomolji gdje se molitva obavlja noću. Nema razloga da se ne vjeruje da jedan takav akt pobožnosti, učinjen od strane jednog pokajnika, može da briše grijeh učinjen prema Bogu ili prema čovjeku. Ali, u naše vrijeme još uvijek nastavljati sa paljenjem jedne male svijeće na mjestu koje je blještavo osvjetljeno električnim sijalicama, nije li to suvišno razbacivanje? Proučimo sada islam u vezi sa ovim različitim zahtjevima.

ISLAMSKA IDEOLOGIJA

Poznato je da je deviza islamaa dobrobit na ovom svijetu i dobrobit u vječnosti (kur'anska formula). Ova deviza vrlo jasno odbacuje ekstremne i oprečne koncepcije ultra-spiritualista (koji žele potpuno odbaciti svijet) i ultra-materijalista. Ovu formulu može primijeniti ogromna većina čovječanstva, koja nastoji istovremeno razvijati i tijelo i duh, stvarajući jednu skladnu ravnotežu, potpuno ljudsku. Islam je insistirao ne samo na ta dva vida egzistencije, nego i na njihovom uzajamnom dopunjavanju, tako da jedan ne bude žrtvovan u korist drugoga. Kada on nalaže duhovne zadatke i način života, on ukazuje i na materijalne prednosti; kada hvali jedno djelo zemaljske vrijednosti, on pokazuje kako to djelo može isto tako biti

izvor duhovnog razvoja. Nekoliko primjera:

Cilj duhovnog načina života je da nas približi vrhovnom Biću, našem Stvaraocu i Gospodaru, i da dobijemo Njegovu naklonost. Pokušava se »obojiti u boju Boga«, kako to kaže Kur'an, gledati Njegovim očima, govoriti Njegovim ustima, ukratko, ponašati se potpuno po Njegovoj volji, dok Mu se ne pokori, koliko god to dopušta ljudska slabost. Dakle, uzmimo za primjer pitanje posta. Vjernik treba gladovati u vrijeme koje je propisano Kur'anom; to je Božansko pravilo. Pokoravati se odredbi Gospodarevoj je već djelo pobožnosti, ali ispostavlja se da post nosi u sebi, za čovjeka, dvostruku prednost, duhovnu i materijalnu; iscrpljujući tijelo, za izvjesno vrijeme, jača se duh, oslobađa se zemaljskih želja; čovjek tada u izvjesnoj mjeri liči na duhovna bića koja ne jedu. On bolje primjećuje svoju sopstvenu nemoć, on misli na Gospodara i sve to što je On učinio za njega - i to su samo duhovni aspekti. Sa fizičke tačke gledišta, post nije ništa manje vrijedan; kiselina koju izlučuju žlijezde zbog gladi i žeđi, ubija mnoge stomačne mikrobe; post razvija, kod čovjeka, sposobnost da podnosi lišavanja u vrijeme krize, a da uz to obavlja svoje redovne dužnosti. Ako se posti iz fizičkih razloga, to nema nikakve duhovne vrijednosti, ali ako se posti u Božije zadovoljstvo, fizičke prednosti nisu nikako izgubljene. Ne ulazeći u detaljno ispitivanje, možemo naglasiti da svi drugi oblici praktikovanja islama imaju također dvostruki značaj, duhovni i zemaljski. Tako je i kod namaza pojedinačnog ili skupnog, skrušenosti pri hodočašću Bejtullaha, kod davanja u korist siromašnih i kod drugih duhovnih i vjerskih djela, učinjenih izvan obaveznog minimuma. Drugim riječima, djelo učinjeno jedino u ime Boga ima uvijek dvostruku vrijednost: ono donosi duhovnu korist, a da ne bude izgubljeno ništa od materijalne koristi. Sa druge strane, nešto učinjeno u materijalne svrhe može postići svoj cilj, ali duhovna korist ostaje potpuno izgubljena. Sjetimo se čuvene Muhamedove a. s. izreke: »Uistinu, vrijednost ljudskog postupka je prije svega u namjerama i pobudama.«

Ali šta je sa djelima čisto zemaljskim, kao što su porez ili ratna obaveza? Plaća se porez državi, ali u islamu ta "društvena obaveza" je jedan od pet temelja vjere jednako važan kao i

vjerovanje, namaz, post i hodočašće. Islam ujedinjuje u jedno duhovno i zemaljsko. Plaćajući porez, vjernik ne vrši prvenstveno jedan zadatak ili obavezu; on traži prije svega Božiju naklonost. Kada je to osjećanje obaveze plaćanja poreza prihvaćeno kao jedna sveta stvar, kao dužnost prema Bogu kome ništa nije sakriveno i koji je, štaviše, u mogućnosti da nas digne iz mrtvih i traži da Mu položimo račun, lahko je shvatiti koliko pažnje i savjesnosti vjernik može pridavati izvršavanju te dužnosti. Također, rat je zabranjen u islamu, izuzev »borbe na Božijem putu«, to jest one od koje vojnik ne očekuje nikakvu materijalnu korist; u tom slučaju borac je sposobniji, da usred jedne borbe na život i smrt, ostane čovječan. Produhovljavajući zemaljske dužnosti, islami teži da učvrsti duhovne vrijednosti čovjeka koji tada ne slijedi više samo interes jednog materijalnog cilja, nego jedino teži Božijem zadovoljstvu. Veliki mističar Gazali nije ni u kom slučaju pretjerao kada je rekao da, ako neko posti i moli se zbog pokazivanja, da je to širk (politeizam), jer on obožava sebe, a ne Boga. Mogu se, isto tako, ispunjavati svoje bračne dužnosti, a da to ne bude prvenstveno iz uživanja, nego iz želje da se ispuni jedno djelo koje Bog traži, jedno pravo supruge, jedna istinska dužnost muža, i to je tada pobožnost, i taj akt pobožnosti zaslužuje naklonost i nagradu Božiju.

Potvrda ove sveobuhvatne koncepcije života je činjenica da Kur'an vrlo često upotrebljava dvostruku formulu: »vjerujte i činite dobra djela«; puko bavljenje vjerom, bez primjene i prakse, nema mnogo vrijednosti. Vršenje dobrih djela bez vjerovanja u Boga je, sa stanovišta društva, sigurno poželjnije od vršenja zla, ali, u duhovnom pogledu, jedno dobro djelo bez vjerovanja ne može donijeti spas na onome svijetu.

Ako je važnost djela takva, onda je isto tako važno da razlikujemo dobro od zla. Kakav će tu biti kriterij? Na prvom mjestu to je zakon koji je Bog objavio, ali, u krajnjem slučaju, i savjest pojedinca može biti arbitar. Suočeni sa nekim problemom, možemo se neposredno obratiti na islamski zakon, ako smo za to sposobni, ili uz pomoć upućenih ili stručnjaka, ako je to potrebno. Ali, pravnik može dati odgovor samo na osnovu činjenica koje su mu iznesene; ako su mu sakrivene neke materijalne činjenice, nepravda koja

nastaje kao posljedica toga ne može biti pripisana zakonu. Sjetimo se divnog kratkog Poslanikovog govora o tome, kako je rekao: »Narode, u tužbama koje dolaze preda me ja odlučujem samo na bazi činjenica koje su mi date: ako zbog netačnog ili nepotpunog obavještenja nešto dodijelim u korist onoga koji nema pravo na to, neka taj zna da sam mu dodijelio vatru pakla.« Jedno islamsko pravno načelo divno sažima to učenje: »Upitaj svoju savjest, čak i ako su ti pravnici dali za pravo.«

Misliti samo na sebe, to nije ljudski, to je životinjski; misliti i na potrebe drugih, nakon što žmo zadovoljili svoje sopstvene potrebe, to je normalno, to je dozvoljeno; ali Kur'an pohvaljuje one među ljudima koji »daju prednost drugima, čak i ako su i sami potrebni« (Kur'an, 59:9). Očigledno, to je samo preporuka, a ne i obaveza prosječnog čovjeka: ako se to ne čini, neće biti smatran krivcem, grijешnikom. U isti red preporuka spada i čuvena Poslanikova izreka: »Najbolji među ljudima je onaj koji čini dobro drugima«.

Može se smatrati karakteristikom islama ovaj poziv Kur'ana: »... a o dobročinstvima tvog Gospodara pripovjedaj.« Božiji Poslanik to objašnjava na jedan vrlo ekspresivan način: »Bog voli vidjeti na Svom robu učinak Svoga dobročinstva.« Ciljao je na jednog od svojih prijatelja, koji je, iako bogat, došao njemu u veoma bijednom stanju. Na pitanje Poslanika, čovjek je odgovorio da on to ne čini iz škrtosti, nego iz pobožnosti, jer voli više siromasima nego sebi. Muhamed a. s. mu je na to stavio primjedbu da davanje ima granicu koja ne treba prelaziti mjeru. Kur'an (28:77) nalaže: »I ne zaboravi tvoj udio na ovome svijetu« (nemoj zanemariti svoje sopstvene poslove). Islam ne dozvoljava da čovjek prestane raditi i postane parazit: naprotiv, on treba upotrijebiti sve svoje sposobnosti da bi iskoristio to što je Bog stvorio, i treba zarađivati toliko koliko je moguće: ono što prelazi naše sopstvene potrebe, treba ići u korist onih kojima nedostaje neophodno. Poslanik je rekao bez uzdržavanja: »Bolje je da vaše bližnje ostavite u blagostanju, nego da oni i budu primorani da mole pomoć drugih«. Nalažući svakodnevnu dužnost duhovnog života, islam ne traži ni u kom slučaju umrtvljenje ni dobrovoljnu bijedu, nego, naprotiv, Kur'an osuđuje ovo posljednje,

govoreći: »Reci: Ko je zabranio Božije ukrase - koje je On stvorio za Svoje robove - kao i lijepu hranu? Reci: To će biti na Sudnjem danu naročito za one koji vjeruju na ovom svijetu. Tako mi izlažemo znakove ljudima koji znaju« (7:32) Ima stvari dozvoljenih po Božanskom zakonu; uskraćivati ih sebi nije uvijek pobožan akt, kao što je to suzdržavanje od stvari zabranjenih po tom zakonu.

VJEROVANJE U BOGA DŽ. Š.

Izgleda da je čovjek oduvijek želio da upozna svog Stvaraoca i da Mu se pokori. Najveći religiozni predstavnici svake epohe, svake civilizacije, utvrdili su izvjesna pravila koja ljude vode u tom smjeru: primitivni su obožavali manifestacije moći i dobročinstva Boga, nadajući se da će Mu tako učiniti zadovoljstvo. Neki narodi su vjerovali u dva posebna boga, jednog dobrog i drugog zlog, zanemarujući logične posijedice te razlike, koja prouzrokuje rat među bogovima. Drugi su bili uz božanstvo misterija, koje je pokrivalo nekada ličnost Boga; drugi opet, osjećajući potrebu za simbolima, formulama i pokretima, ispuniše njima svoju religiju, tako da se ona jedva razlikovala od idolatrije ili politeizma.

I ovdje islam ima svoje posebno obilježje - vjeru u apsolutno jedinstvo Boga; on je propisao jedan način molitve i obožavanja koji ne dozvoljava ni slike ni simbole (koji se smatraju tragovima primitivizma i idolatrije). Bog je ne samo transcendentalan i nematerijalan, van svakog fizičkog poimanja, nego je On također svugdje prisutan i svemoguć. Odnosi između čovjeka i njegovog Stvaraoca su direktni i lični, bez potrebe za posrednikom. I najsvetije osobe, kao što su pejgamberi, samo su vodiči, poslanici. Na pojedincu je da učini izbor: on je odgovoran direktno pred Bogom.

Vidjeće se kako islam u tom smislu zahtijeva da se razvija ličnost pojedinaca. Njemu je blisko shvatanje da je čovjek slab i da predstavlja poprište borbe između dobra i zla. Ali po islamu, ne postoji prvobitni grijeh. To bi bilo nepravedno. Ako je Adem zgriješio, to ne može povući za sobom odgovornost ljudi koji su došli poslije njega, jer je svaki čovjek odgovoran samo za svoja djela.

Čovjek zbog svoje slabosti može učiniti grijeh prema Bogu ili prema drugim stvorenjima. Svaka greška ima, u pravilu, odgovarajuću kaznu, ali islam, zna i za mogućnost opraštanja. Sačinjavaju je kajanje i popravljnje. Šteta učinjena ljudima treba biti naknađena koliko je to moguće; žrtva može oprostiti, bez naknade ili uz popravljnje dotične stvari (ili njene vrijednosti) ili na neki drugi način. Što se tiče grijeha prema Bogu, čovjek može zaslužiti oslobođenje iskrenim kajanjem ili dobivanjem oprostaja od strane Boga. Ali, islam ne prihvata da Bog treba da kažnjava nedužnog da bi dao oprostaj krivim pokajnicima, jer bi to pretpostavljalo nepravdu.

DRUŠTVO

Razvijajući kod ljudi osjećaj ličnosti, islam isto tako zahtijeva da se oni osjećaju kao članovi zajednice kojoj pripadaju. To se vidi u svim njegovim propisima, vjerskim kao i svjetovnim. Vršenje salata je uglavnom kolektivno. Hodočešće je još očitiji primjer, jer se vjernici, koji putuju sa svih strana svijeta, susreću na jednom istom mjestu. Kolektivni aspekt posta se očituje u činjenici da se on održava istovremeno za vjernike čitavog svijeta. Potreba za jednim halifom, obaveza pladanja poreza - zekata, namijenjenog za zajedničke potrebe, itd. sve to upućuje na jedan isti zajednički cilj. Razumije se da u kolektivnoj solidarnosti postoji jedna sila koju ti isti ljudi pojedinačno nemaju.

Iz razloga poznatih samo Njemu, Bog je različito obdario pojedince: dvoje djece istog para, dva učenika istog razreda, nemaju uvijek iste kvalitete ili sposobnosti. Sva zemljišta nisu isto plodna. Klime se također razlikuju. Dva stabla iste vrste ne rađaju isto po količini i kvalitetu. Svako biće, svaki dio jednog bića ima svoje osobitosti. Izvlačeći zaključak iz te prirodne činjenice, islam potvrđuje istovremeno izvornu jednakost sviju, i individualnu različitost: svi su stvorenja istog Gospodara, a za dobivanje Božije naklonosti nije odlučna materijalna superiornost. Jedini kriterij veličine pojedinaca je pobožnost. Konačno, život na ovom svijetu je

prolazan i treba da postoji razlika u ponašanju između čovjeka i životinje.

NACIONALNOST

Islam odbija da u »rođenju« (porijeklu) vidi osnovu za solidarnost među ljudima. Odanost rodbini i rodnom kraju je prirodna, ali interesi same ljudske rase iziskuju trpeljivost prema drugim grupacijama. Nejednaka podjela prirodnih bogatstava na zemlji čini svijet međuzavisnim. Neminovno proizilazi da treba slijediti geslo »živjeti i pustiti druge da žive«, inače bi beskonačne krvne osvete završile uništenjem i jednih i drugih. Nacionalnost osnovana na jeziku, rasi, boji kože ili mjestu rođenja je odviše primitivna; ima tu nešto fatalnosti, od bezizlaznosti, nešto gdje čovjek nema nikakvog izbora. Islamska nacija je progresivna i zasniva se jedino na izboru pojedinaca, jer nudi jedinstvo za sve one koji vjeruju u zajedničku ideologiju, bez obzira na rasu, jezik ili mjesto obitavanja. Budući da se potčinjavanje ili pokoravanje drugih isključuje, asimilacija ostaje jedini pravilan put, a koji bi bio drugi način istinske asimilacije od vjerovanja u jednu ideologiju? No islamska ideologija je vanredno jasna u toj asimilaciji. Ne samo da ona ostvaruje sintezu između tjelesnih i duhovnih potreba nego ona, gotovo jedina među »velikim« religijama, dozvoljava toleranciju. Islam objašnjava da Bog šalje neprestano svoje glasnike, u raznim vremenskim epohama i različitim narodima (što znači samo snagu obnavljanja, oživljavanja i očvršćivanja Božanske objave, vječne, ponavljane toliko puta, od strane tolikih poslanika). Islam zabranjuje svaku prisilu u izgrađivanju vjerovanja; i, ma kako to nevjerovatno izgledalo, on se obavezuje - kao vjerskom dužnosti - na davanje autonomije nemuslimanima, u srcu same islamske države. Kur'an, Hadis i svakidašnja praksa žele da ti nemuslimani svoja lična prava ostvaruju u svojim vlastitim sudovima i od svojih sudaca bez ikakvog miješanja muslimanskih vlasti, i to kako u pitanjima vjere tako i u društvenom pogledu.

EKONOMSKI ŽIVOT

Važnost ekonomskih pitanja je toliko očevidna. Kur'an ne pretjeruje kada kaže da su materijalna dobra »uslov opstanka čovječanstva«. Ako bi svako samo mislio na sebe, društvo bi bilo sve više i više u opasnosti; po jednostavnoj logici, u njemu bi bilo uvijek vrlo malo bogatih i mnogo siromašnih, i u času borbe za opstanak, velika većina (gladnih i bijednika) završila bi uništenjem manjine (bogatih). Mogu se podnositi mnoga odricanja, ali ne ona koja se tiču ishrane. Islamski stav po tom pitanju vrlo dobro je poznat: stalna preraspodjela i promet nacionalnog bogatstva. Tako, siromašni su oslobođeni poreza, dok su bogati dužni da ga daju u korist siromašnih; postoje zakoni koji traže pravednu podjelu nasljedstva, koji zabranjuju gomilanje blaga u rukama malog broja, i koji propisuju potrošnju dohotka države, zakoni koji imaju za zadatak dobrotvornu raspodjelu tih prihoda, gdje siromasi dolaze na čelo korisnika. Kada je ovo načelo postavljeno, islam dozvoljava različita sredstva i metode prema odgovarajućim područjima, epohama i prilikama, da bi se postigao cilj. Može se dozvoliti nadmetanje privatnih preduzeća, pod uslovom da se ovo ne izopači u eksploataciju i satiranje »ekonomski slabih«; mogu se isto tako dopustiti i zajednički planovi, kad oni postanu neophodni usljed prilika ili ekonomskog i demografskog razvoja. U svakom slučaju treba se čuvati rasipanja dobara i energije i izabrati sredstva koja najbolje odgovaraju trenutnim potrebama.

SLOBODA VOLJE I SUDBINA

Ovo nas vodi filozofskom pitanju slobode volje. Ta vječna dilema neće nikada biti riješena tako da zadovolji logiku, jer ako čovjek ima slobodu izbora svih svojih postupaka, Božanska svemoć bi tu bila okrnjena; obrnuto, ako je Bog predoredio, zašto bi čovjek bio odgovoran za svoja djela? Božiji poslanik je savjetovao svoje vjernike da se ne bave diskusijama na tu temu »koja je navela na

stranputicu one prije vas«. On je razdvojio dva pitanja: Božanske svemoći i ljudske odgovornosti. Ljubav nema logike, a musliman koji voli svog Stvaraoca neće prihvatiti da Bog ima nedostatke. Bog je ne samo moćan i razuman, nego isto tako pravedan i milostiv do najvećeg stupnja. Razdvajajući Božanske poslove od pitanja ljudskog zemaljskog bitisanja, islam svojim vjernicima naglašava nužnost djelovanja; a kako će Božanska volja ostati tajna za čovjeka, zadatak je čovjeka da nikada ne gubi nadu i da radi i bori se dok cilj ne bude ostvaren ili postane neostvariv. Tek u trenutku - kada je sve učinjeno za uspjeh - posreduje islamsko shvaćanje sudbine, da smiri i utješi čovjeka: to je volja Božija! A uspjeh ili neuspjeh na ovom svijetu nema važnosti za vječni spas, gdje Bog sudi prema namjeri i nastojanju, a ne prema ostvarenjima i uspjesima.

U Kur'anu (53: 36-42) Bog nas upoznaje sa poslanicima koji su dolazili: » ... Zar nije obaviješten o onom što se nalazi u Musaovim stranicama, i u Ibrahimovim, koji je ispunio što mu je naređeno da niko neće snositi posljedice grijeha drugih osoba, i da će čovjek imati samo ono što je zaslužio, i da će se njegov trud uskoro vidjeti, i da će biti za to nagrađen najpravednijom nagradom, i da će se tvom Gospodaru sve vratiti ...«. Razumije se da, ako čovjek neće da se smatra odgovornim za svoja nedjela i grijeha pred Božanskom Svemoći, on ne treba ni zahtijevati nagradu za svoje milosrdno ponašanje. Ukratko, pošto islam potpuno razdvaja navedena dva pitanja, nije mu teško da istovremeno prizna potrebe čovjeka (napor, osjećaj odgovornosti) i prava Boga sa svim Njegovim osobinama, uključujući i moć predodređenja.

Božije »predodređenje« ima u islamu, jedan drugi, ne manje važan aspekt: Bog je taj koji određuje da li je neko čovjekovo djelo dobro ili loše. Bog je izvor svakog zakona. Ono na što treba paziti u svakom našem postupku, to je Božanski propis, to je propis koji nam On saopštava preko Svojih izabраних poslanika, od kojih je Muhamed a. s. ne samo posljednji, nego i onaj čije se učenje potpuno očuvalo. Ne postoje originali starijih Božijih objava. Oni su zagubljeni u kobnim borbama i bratoubilačkim progonima. Kur'an je ne samo iznimka, nego on predstavlja posljednju Božansku poruku, najnovije zakonodavstvo, koje derogira, kao što se zna, stare odredbe

istog Zakonodavca.

Završimo sa jednom drugom karakteristikom islamskog života: u dužnost muslimana spada ne samo to da slijedi Božanski zakon u svome svakidašnjem životu, u ličnom kao i u društvenom životu, u ovozemaljskim kao i u duhovnim stvarima, nego i da - prema svojim sposobnostima i mogućnostima - doprinosi širenju ove ideologije, bazirane na Božanskoj Objavi i namijenjene spasu i blagostanju čitavog čovječanstva.

Vidjećemo kako ova cjelina utiče na cjelokupni život - materijalni kao i duhovni - čovjeka, koji na kraju krajeva ovdje na Zemlji samo treba da se pripremi za Onaj svijet.

Glava IV

ČOVJEK I NJEGOVA VJEROVANJA

Čovjekova vjerovanja su vrlo različita: s jedne strane, u njih ulazi istina i sve on što je u vezi sa njom, sa druge strane sujevjerje i druge zablude. Na vjerovanje među ostalim faktorima mogu da utiču životno doba i iskustvo. Ali ima vjerovanja koja su zajednička čitavim grupama. U tom pogledu najvažnije je pitanje koje čovjek postavlja o samome sebi: odakle je došao? Kuda ide? Ko ga je stvorio? Kakav je razlog njegova stvaranja?, i tako dalje. Metafizika pokušava da odgovori na ta mučna pitanja. Ukratko rečeno, u tome leži bit viere. Istina, vjerovanja su lična stvar, ali istorija ljudskog roda poznaje mnoge akte bratoubilačkog nasilja i zvjerstva zbog tih vjerovanja, nasilja kakvih bi se stidjele i same životinje. Osnovni islamski princip o tom pitanju sadržan je u slijedećem kura'nskom ajetu (2/256): »U vjeri nema prisiljavanja - pravi put se jasno razlikuje od zablude! Onaj ko ne vjeruje u šejtana, a vjeruje u Allaha - drži se za najčvršću vezu, koja se neće prekinuti. - A Allah sve čuje i zna.« U tome se sastoji samilost, čak žrtva, da se drugi vode i da se vodi borba za razbijanje zabluda drugih ljudi, bez prisiljavanja u ma kom obliku. Eto takav je stav islama.

Ljudsko znanje i inteligencija podložni su procesu stalnog razvoja. Medicinska ili matematska znanja jednog Galena ili Euklida danas su jedva dovoljna da se položi velika matura; studenti univerziteta moraju znati mnogo više. U domenu religijskih dogmi, primitivni čovjek bio je možda čak nesposoban da apstraktno zamisli Boga, čije obožavanje ne bi zahtijevalo ni simbole ni materijalno predstavljanje. Čak njegov jezik bio je nesposoban da izrazi uzvišene ideje, a da ne

bude prisiljen da upotrijebi termine koji ne odgovaraju apstraktnim pojmovima.

Islam stavlja naročito jak naglasak na činjenicu da je čovjek sastavljen od dva elementa, od tijela i duha, i da ne smije zanemariti jedan od elemenata u korist drugog. Posvetiti se jedino duhovnim potrebama značilo bi težiti da postanemo meleki (a Bog je već stvorio meleke). Posvetiti se isključivo zadovoljavanju tjelesnih potreba značilo bi da smo se spustili na nivo životinje, biljke, ako ne na nivo đavola (a Bog je stvorio druga bića koja imaju tu funkciju). Cilj stvaranja čovjeka sa njegovom dvostrukom prirodom, materijalnom i duhovnom, neće biti dostignut ako čovjek ne zadrži harmoničnu ravnotežu između potreba svoga tijela i potreba svoga duha.

Jednom prilikom na pitanje »Šta je to vjera?« Muhamed a. s. je odgovorio: »Da vjeruješ u jednoga Boga, u Njegove meleke, u Njegove objavljene knjige, u Njegove poslanike, u Posljednji dan (dan oživljenja i suđenja) i u Božije određenje dobra i zla«. Istovremeno je Muhamed a. s. objasnio šta to znači praktično pokoravanje Bogu - o čemu ćemo govoriti u dva slijedeća poglavlja.

BOG DŽ. Š.

Muslimani nemaju ništa zajedničko sa ateistima, politeistima i onima koji Bogu pridružuju druge bogove. Arapska riječ za jedinog Boga je Allah, koja nema ni ženski rod ni množinu.

Najobičniji čovjek, čak najprimitivniji i nepismen, zna da ne može stvoriti samoga sebe, da je potrebno da postoji Tvorac svih nas, čitavog svijeta. Ateizam ne zadovoljava tu logičku potrebu.

Vjera u više bogova povlači za sobom slijedeći zaključak: podjelu vlasti između raznih bogova, čak rat između njih.

Lahko možemo zapaziti da je sve što se nalazi na svijetu međusobno ovisno. Na primjer, čovjeku je potrebna pomoć biljaka, metala, životinja i čak zvijezda, isto kao što je svakome od njih potrebna pomoć drugih na ovaj ili onaj način. Podjela božanske moći tako postaje neizvodiva.

U svojoj opravdanoj brizi da ne pripišu zlo Bogu, izvjesni mislioci su poželjeli da imaju dva boga, jednoga za Dobro, a drugoga za Zlo. Ali postavlja se pitanje da li ta dva boga djeluju u dogovoru ili između njih dolazi do sukoba? U prvom slučaju božansko dvojstvo postaje suvišno, ako bog Dobra odobrava boga Zla, on postaje njegov saučesnik pa dvojstvo upropaštava njegov vlastiti cilj. U drugom slučaju, može se pretpostaviti da će bog Zla češće biti pobjednik i da će nadvladati boga dobra. Zar se dakle može vjerovati u boga koji bi bio slabić, pobijeđeni? Osim toga, zlo je relativna stvar; nešto što je zlo u odnosu na jednoga, postaje dobro u odnosu na drugoga, a pošto apsolutno zlo ne postoji ne može se zlo pripisivati Bogu.

Samo monoteizam, čist i bez primjese, može zadovoljiti razum. Bog je jedan, ali može da postupa na sve načine. Odatle mnogostrukost njegovih atributa. Bog je ne samo stvoritelj, nego i gospodar sviju: On vlada nebesima i Zemljom; ništa se ne kreće bez Njegova znanja i Njegove dozvole. Božiji poslanik Muhamed a. s. kaže da Bog ima devedeset devet »najljepših« imena koja odgovaraju za njegovih devedeset devet atributa. On je Stvoritelj, Izvor života sviju, Mudar, Pravedan, Milosrdan, svuda prisutan, Svemogućí, Sveznajućí, određuje sve. Njemu pripada život, smrt, ponovno oživljenje svih bića, i tako dalje.

Iz toga slijedi da različite osobe različito poimaju Boga; jedan filozof ne zamišlja ga na isti način kao običan čovjek. Božiji poslanik Muhamed a. s. divio se žaru vjere jednostavnih ljudi i često navodio primjer »vjere starih žena«, nerazorive i pune iskrenog uvjerenja. Vrlo je dobro poznata lijepa pričica o slonu i grupi slijepaca; oni nikada nisu bili čuli ništa o slonu. Kada je on jednoga dana došao u njihovo selo, svaki od njih prišao je neobičnoj životinji. Jedan je uspio da stavi svoju ruku na surlu slona, drugi je dodirnuo uho, treći nogu, četvrti rep i tako dalje. Kasnije su oni izmijenili utiske i svaki je opisao slona na svoj način i prema vlastitom doživljaju, tako da je slon izgledao kao povijen stub (surla), kao krilo (uho), kao glačani kamen (kljove), u obliku tankog valjka (rep)... Svako je bio u pravu, ali niko nije znao čitavu istinu koja se nalazila van njihove sposobnosti zapažanja. Ako slijepce iz ove priče zamijenimo sa

tražiteljima nevidljivog Boga, lahko ćemo sebi predstaviti relativnost istine pojedinačnih ljudskih iskustava. Jedan mističar iz prvih dana islama primijetio je: »Postoji istina o Bogu koju poznaje čovjek sa ulice, postoji druga koju poznaju upućeni, treća koju posjeduju nadahnuti Božiji poslanici, i napokon istina koju poznaje sam Bog. U izlaganju koje smo gore naveli, a pripisuje se Božijem poslaniku Muhamedu a. s., ima dosta elastičnosti kako bi se zadovoljile potrebe raznih kategorija ljudi, obrazovanih kao i priprostih, inteligentnih kao i manje nadarenih umom, pjesnika, umjetnika, pravnika, teologa i svih ostalih. Stanovište i ugao gledanja mogu da variraju prema svakom pojedincu, ali objekat gledanja ostaje neizmijenjen.

Učeni muslimani su izgradili svoj čitav sistem na pravnoj bazi, gdje se prava i dužnosti međusobno dopunjuju. Mi posjedujemo organe i sposobnosti koje nam je Bog podario, a svaki dar zahtijeva posebnu obavezu. Obožavati Boga, biti Mu zahvalan, biti Mu poslušan, izbjegavati sve što ne odgovara Njegovom univerzalnom Biću, sve to predstavlja dužnost svakog pojedinca, za što će svako pojedinačno i lično biti odgovoran.

MELEKI

Bog je nevidljiv i nalazi se s one strane svake fizičke percepcije. Bilo je dakle potrebno da se stvore sredstva dodira između Boga i čovjeka. Bez toga, čovjeku ne bi bilo moguće da sluša Božansku volju. Bog je stvorio ne samo naše tijelo, nego i naše sposobnosti, koje su tako različite i koje toliko mogu da se razvijaju. On nam daje intuiciju, moralnu svijest kao i ostala sredstva pomoću kojih se održavamo na pravome putu. Ljudski duh sposoban je za dvije vrste inspiracije, za dobru i za lošu inspiraciju. Iz sredine običnog svijeta, dobri ljudi su sposobni da katkada prime loše inspiracije (iskušenja), kao što su loši ljudi u mogućnosti da dobiju dobra nadahnuća. Nadahnuća čovjek može dobiti i s drugih strana osim od Boga, kao što na primjer loši podsticaji dolaze od sotone. Božjom milošću data je moć našem razumu da razlikuje ono što je uzvišeno i dostojno da bude primijenjeno, od onoga što je đavolsko i

što treba izbjegavati.

Postoji više načina da se uspostavi dodir ili veza između čovjeka i Boga. Najbolji način bi bio inkarnacija (utjelovljenje); ali ovaj način ima svoje loše strane pa ga je islam odbacio: za transcendentnog Boga bilo bi suviše degradirajuće da postane čovjek, da jede, pije, da bude mučen od strane Svojih vlastitih stvorova i čak da bude ubijen. Ma kako na svome putu ka Bogu mogao da Mu se približi, čovjek i na najvećem usponu ostaje čovjek i još je vrlo daleko od Boga. Čovjek može da uništi svoje Ja, kao što to kažu mistici, i da potpuno izbriše svoju individualnost u nastojanju da djeluje po Božijoj volji; ali uprkos tome - to ponavljamo - čovjek uvijek ostaje čovjek i podložan svojim slabostima, dok je Bog iznad svih tih nedostataka.

Među drugim sredstvima povezanosti između čovjeka i Boga koja se nalaze na raspolaganju čovjeku, najslabije sredstvo je možda san. Prema Božijem poslaniku Muhamedu a. s., dobri snovi predstavljaju Božije nadahnuće i vode čovjeka u dobrom pravcu.

Jedno drugo sredstvo je » ilka« (bukvalno: ono što se baca prema nekom drugom), neka vrsta auto-sugestije, intuicije, predosjećaj kod donošenja odluka u slučaju bezizlazne situacije, nerješivih problema ili nekih teških prilika.

Postoji također »ilham«, što možemo prevesti kao »Božanska inspiracija«. Nadahnjuje se srce (duh) čovjeka čija je duša dovoljno razvijena u vrlinama pravde, samilosti, nesebičnosti, dobronamjernosti prema drugima. Veliki ljudi svih vremena i svih zemalja bili su nadareni tim vrlinama. Kada se neko posveti Bogu i nastoji da zaboravi sebe, ima časova - istina vrlo kratkotrajnih - kad Božije prisustvo zasja poput munje, a to je stanje u kome se bez napora razumiju stvari koje inače čovjek ne bi mogao shvatiti ni uz najveće napore. Tako je duh čovjeka - ili njegovo srce, kako su govorili stari - obasjan, pa zbog toga čovjek ima osjećaj sigurnosti, zadovoljstva i otkrića Istine. Bog ga vodi i kontroliše u njegovim mislima kao i u njegovim djelima. Među ostalima, i pejgamberi - to jest Božiji poslanici - primaju tu vrstu uputa. U svakom slučaju, ostaje mogućnost zablude u rasuđivanju i razumijevanju od strane čovjeka. Mistici tvrde da su katkada i najpobožniji ljudi skloni da

nesvjesno pogriješe, zbog svoga egoizma, i ne mogu da otkriju niske porive koji ih dovode u iskušenje.

Najviši stepen kontakta, najsigurnije i nepogrešivo sredstvo veze između čovjeka i njegova Tvorca Muhamed a. s. naziva »vahjom«. To nije prosto nadahnuće, nego prava Objava koju Bog daje čovjeku, to je uzvišeno saopštenje. Čovjek je materija; Bog je naprotiv čak i iznad duha, dakle s one strane svake mogućnosti direktne fizičke veze sa čovjekom. Bog je transcendentan, kao što veli Kur'an (6/103): »Ljudski pogledi ne mogu do Njega doprijeti, ali On dopire do svih pogleda; On je blag i o svemu obaviješten«. Bog je također svuda prisutan, vječan, kao što kaže Kur'an (50/16): » ... Mi smo čovjeku bliži nego njegova vratna žila«. Ali nikakav fizički dodir nije moguć sa Njim. Zbog toga anđeo - riječ koja kao i njen islamski ekvivalent melek znači glasnik - predstavlja Božijeg glasnika koji služi kao posrednik, kao prenosni kanal Božanske obavijesti Njegovom ljudskom vjesniku-poslaniku. Niko drugi osim pejgambera ne prima takvu Objavu preko Božijeg glasnika, meleka. Treba se međutim podsjetiti da u islamu Božiji Poslanik nije prorok koji proriče, koji predviđa, nego samo Božiji Poslanik, čovjek koji svome narodu donosi Božansku objavu. Što se tiče meleka dovoljno je da znamo da on donosi Božiju vijest (Objavu) pejgamberu. Nema potrebe da mi ulazimo u besplodne diskusije da li se tu radi o duhovnom biću, koje se razlikuje od materijalnih bića na svijetu, ili o nečem drugom.

Prema Kur'anu, Božiji glasnik koji donosi Objavu Poslaniku zove se Džibril koji u etimološkom smislu znači »Božija moć«. Kur'an također govori o meleku Mikailu, ne navodeći njegove funkcije. Čuvar Džehenema je Malik (doslovno: gospodar). Kur'an govori i o drugim melekima ne navodeći njihova imena niti attribute, ali oni svi izvršavaju naređenja Gospodara. Prema islamskom shvatanju, Džebrail, koga Kur'an naziva također Ruhul Emin, duh dostojan povjerenja, ima položaj iznad svih ostalih meleka. Po riječima Muhameda a. s. saznajemo da se ovaj melek, Džebrail, nije pojavljivao Božijem Poslaniku uvijek u istom obliku. U jednoj predaji koju prenosi Ibn Hanbel spominje se da se jednoga dana pred grupom ljudi Muhamedu a. s. pojavio neki nepoznat čovjek i

postavio mu nekoliko pitanja - od kojih i neka koja smo spomenuli u ranijem tekstu, nakon čega je otišao ne ostavljajući za sobom nikakav trag. Više dana iza toga Pejgamber govori svojim drugovima: »Uvjeren sam da čovjek koji mi je onoga dana postavljao pitanja nije bio niko drugi nego Džebrail, koji je došao da vas pouči o vašoj vjeri. A ja ga nikad kao tada nisam tako kasno prepoznao.«

Način kako je objava dolazila može se dokučiti iz sljedećih izvještaja u kojima je sam Poslanik (ili njegovi sljedbenici) to opisao: »Ponekad mi objava dolazi kao udarci zvona - a to je za mene najteži doživljaj - a kada to prestane, duboko u svom sjećanju zadržavam urezano sve što je rečeno; a ponekad mi se melek pojavljuje u obliku ljudskog bića, govori mi i ja zapamtim što on kaže« (Buharija). Kod Hanbela isti izvještaj glasi: »Čujem zvučne udarce, a zatim tišina; nema slučaja objave kad se ne bojim da će me duša napustiti.« Njegovi ashabi iznose svoja zapažanja kao: »Kad god bi mu došla objava, obuzela bi ga neka vrsta nepokretnosti.« (Ibn Hanbel). Ili: »Kad god bi dolazila objava Božijem Poslaniku, bio bi u nekom posebnom stanju kao da je opijen«. (Ibn Sa'd). Ili: »Objava mu dođe jednog vrlo hladnog dana, a kada je to prošlo čelo Poslanikovo bilo je orošono graškama znoja« (Buharija). Ili: »Jednom kada je došao trenutak (objave), on je zaronio svoje lice (u odjeću?) i gle, lice Poslanika pocrvenje i on zahrka; uskoro to stanje prođe.« (Buharija). Ili: »Kad god bi došla objava, on je trpio i njegovo lice bi potamnijelo.« (Ibn Sa'd). Ili: »Kad bi mu došla objava čuli bismo u njegovoj blizini nešto kao zujanje pčela.« (Ibn Hanbel i Abu Nu'aim). Ili: »Poslanik je trpio veliki bol kad bi mu došla objava i običavao je da miče usnama.« (Buharija). Drugi izvještaji govore da bi tada on imao osjećaj velikog tereta pa kažu: »Vidio sam Poslanika kada mu je došla objava dok je bio na devi; deva počne da pjeni od bijesa i da se propinje tako da sam pomislio da će noge polomiti. Zapravo, deva bi ponekad sjela, a ponekad pokušavala tvrdoglavo da stoji, sa nogama ukočenim kao kolci, a to je trajalo sve dok nije prošlo stanje (objave) a znoj kao graške orosio njegovo čelo« (Ibn Sa'd). Ili: »Teret (Poslanika u trenutku objave) skoro da je polomio noge deve«. Zejd ibn Sabit prenosi svoje lično iskustvo iz nekog dana slijedećim riječima: »Njegova noga bila je na mom bedru i bila

je tako teška da mi se činilo kao da će mi puknuti bedrena kost« (Buhari). U jednoj drugoj verziji ima ovaj dodatak: » ... da se nije radilo o Božijem Poslaniku, vrisnuo bih i trgnuo svoju nogu«. Drugi izvještaji glase: »Objava mu je jednom došla dok je stajao na propovjedaonici u džamiji i on je ostao nepokretan«. (Ibn Hanbel). Ili: »Držao je komad mesa (za vrijeme objeda) kad mu je došla objava, a kad je to stanje prestalo, komad je još uvijek bio u njegovoj ruci« (Ibn Hanbel). U takvoj prilici Poslanik bi ponekad legao na leđa, a ponekad bi mu čak ukućani, iz poštovanja, pokrili lice platnom. Ipak, nikada nije gubio svijest niti samokontrolu. U početku svoje misije običavao je glasno ponavljati, u toku objave, ono što mu je objavljivano, ali uskoro, dok je još bio u Meki, napustio je ovu naviku istovremenog ponavljanja nego je ostajao miran do kraja stanja objave, a zatim bi saopštavao Božiju Objavu svome pisaru da je zapiše (kao što je rečeno u Kur'anu (75/16): »Ne izgovaraj Kur'an jezikom svojim da bi ga što prije zapamtio, Mi smo dužni da ga saberemo da bi ga ti čitao.« I na drugom mjestu (20/114): »I ne žuri sa čitanjem Kur'ana prije nego što ti se objavljivanje njegovo ne završi i reci: Gospodaru moj, Ti znanje moje proširi.« A kada bi se Poslanik vratio u svoje normalno stanje, diktirao bi svojim pisarima dio Kur'ana koji je upravo bio primio da bi ga objavio muslimanima i umnožio primjerke. U svom *El-Mab'as vel-magazi*, Ibn Ishak kaže: »Kad god bi dio Kur'ana bio objavljen Božijem Poslaniku, on bi to prvo recitirao muškarcima, a zatim ženama.«

OBJAVLJENE KNJIGE

Pošto je Bog Gospodar zemlje i nebesa, čovjekova je dužnost da Mu bude poslušan, utoliko više što zbog Svoje samilosti Bog radi dobra ljudi šalje Svoje poslanike. Bog je upravljač i izvor svakog zakona, kako duhovnog tako i fizičkog. Mi smo upravo govorili o objavi i o saopštavanju Božije volje u odnosu na čovjeka. Objavljene Knjige predstavljaju zbirku i kodifikaciju tih objava..

Formula vjere koju je učio poslanik Muhamed a. s. govori o *Knjigama* a ne o *Knjizi*, što bi se u ovom posljednjem slučaju

odnosilo jedino na Kur'an. Ta tolerancija i širina duha karakteristična je za njegovo učenje. Kur'an o tome govori na više mjesta. Na primjer (2/285): » ... svako od njih (Muhamed a. s. i muslimani) vjerovao je u Boga i Njegove meleke i Njegove Knjige i Njegove poslanike (govoreći): Mi ne pravimo razlike između Njegovih poslanika«. Isto tako (35/24) » ... nema ni jedne zajednice u koju nije došao Opominjač«. I također (10/78): I zaista mi smo (o, Muhamede) prije tebe slali poslanike, ima ih o kojima smo ti govorili, a ima ih o kojima ti nismo govorili ...« Kur'an navodi i priznaje Ibrahimove listove (Abrahamove), Musaov Tevrat (Mojsijevu Toru), Davudov Zebur (Davidove Psalme) i Isaov Indžil (Isusovo Evanđelje) kao knjige objavljene od Boga.

Istina je da danas nema više traga o »Ibrahimovim listovima«. Poznata je tužna istorija Musaove Objave kako je više puta bila uništena od strane neznabožaca (Vavilonaca, Rimljana itd.). Što se tiče Isaa on nije imao vremena da rediguje ili diktira ono što je propovijedao. Njegovi učenici i njihovi nasljednici su sakupili njegova kazivanja i prenijeli ih potomstvu u velikom broju recenzija, od kojih se većina očuvala i smatra se apokrifima. Kako bilo da bilo, u okvir muslimanskog vjerovanja spada i dogma-šart da se vjeruje ne samo u Kur'an nego i u Objave koje su došle i ostalim pejgamberima. Glasnik islama nije govorio poimenice o Budi i o osnivačima brahmanizma. Prema tome muslimani nisu ovlašteni da kategorički govore o Božanskom porijeklu hinduskih Veda; ali oni ne mogu ni kategorički odbaciti mogućnost da su one zasnovane na Božanskoj objavi - kako to tvrde brahmani - i da su doživjeli sudbinu sličnu Musaovom Tevratu. To znači da ni Kina ni Grčka niti ma koja druga zemlja na svijetu nije isključena od mogućnosti da se u njoj pojavio Božiji poslanik i da su joj objavljene Božanske knjige.

BOŽIJI POSLANICI

Melek donosi Božansku vijest do odabranog čovjeka, a on ima zadatak da je saopšti svome narodu. Taj odabrani čovjek po muslimanskoj terminologiji naziva se: nebijj (odabranik), resul

(glasnik), mursel (poslanik), bešir (najavljivač), nezir (opominjač), itd., a svi ti izrazi predstavljaju sinonime.

Božiji poslanici su ljudi veoma pobožni, uzor najboljeg kako ličnog tako i društvenog ponašanja. Ne smatra se da su im obavezno potrebne mudžize (iako im to istorija skoro svima pripisuje), ali pejgamberi su kazivali da su te mudžize djelo Božije; njihovo učenje predstavlja jedini kriterij njihove istinitosti.

Prema Kur'anu, ima izvjestan broj pejgambera koji su primili objavu Božanske knjige, dok ih opet ima i takvih koji nisu lično primili objavu knjige nego su slijedili objavu svojih prethodnika. Božiji poslanici nikada se nisu razlikovali po osnovnim istinama, kao što je jedinstvo Božije, zabrana loših djela i preporuka dobrih itd., ali poslanici se mogu razlikovati u pogledu pravila društvenog vladanja koja donose, ovisno o stupnju društvene evolucije koju je dostigao neki narod. Slanje poslanika jednih za drugima dokazuje da su ranije direktive povlačene i zamjenjivane drugima, barem što se tiče izvjesnih pravila, dok su druga zadržavana onakva kakva su, i po obliku i po sadržaju.

Nekoliko poslanika imali su zadatak da proučavaju članove samo jedne »kuće« (plemena ili klana), samo jedne rase ili jednog područja; drugi su imali opsežnije misije, koje su obuhvatale čitavo čovječanstvo i za sva vremena. Ovaj kvalitet očevidno se odnosi na posljednjeg Božijeg poslanika.

Kur'an je poimence spomenuo neke poslanike, kao Adema, Nuha, Ibrahima, Jakuba, Davuda, Musaa, Saliha, Huda, Isaa, Jahjaa i Muhameda a. s.. Ali Kur'an izričito izjavljuje da ih je bilo i drugih prije Muhameda a. s. i da je Muhamed a. s. završetak niza i posljednji Božiji poslanik.

ESHATOLOGIJA

Poslanik Muhamed a. s. tražio je također od svojih učenika da vjeruju u Sudnji dan. čovjek će biti ožvijen nakon smrti i Bog će mu suditi za ono što je radio za vrijeme zemaljskog života, pa će ga nagraditi za dobra djela a kazniti za loša. Jednoga dana Ovaj svijet će

biti srušen po naređenju Božijem, i nakon izvjesnog vremena, Onaj koji nas je stvorio prvi put, vratiće nas ponovo u život. Dženet-Raj kao nagrada i Džehenem-Pakao kao kazna predstavljaju simbolične nazive, čiji je zadatak da nam predstave na razumljiv način stanje koje se ne može izraziti pojmovima ovozemaljskog života. Kur'an (32/177) o tome govori na slijedeći način: »Niko ne zna koliko je radosti njima pripremljeno kao nagrada za njihova djela«. I također (9/72): »Vjernicima i vjericama Bog je obećao bašče koje obiluju tekućim vodama - oni će tu vječno stanovati - i prijatne dvorove u rajskim baščama. Ali Božije zadovoljstvo daleko je veća nagrada i od samih rajskih bašči. To je veliki uspjeh«. Vidi se da je zadovoljstvo Božije našim djelima najveća nagrada. Na jednom drugom mjestu (10/26) Kur'an tvrdi: »Oni koji čine dobročinstva imat će dobročinstva, i više od toga«. Muslim et-Tirmizi i drugi stručnjaci za Hadis kazuju da je Poslanik imao običaj da se poziva na ovaj ajet kada bi govorio kako će nakon Raja pobožnima najveća i posljednja nagrada biti viđenje Boga. A što se tiče Dženeta o tome postoji čuvena izreka Poslanika Muhameda a. s.: »U Dženetu ima takvih stvari kakve nikada nisu niti viđene očima, ni čuvene ušima, niti zamišljene ljudskim umom«. A što se tiče onoga što je veće i od samog Dženeta Muslim i drugi saopštavaju Poslanikove riječi: »Kada oni koji to zaslužuju uđu u Dženet Bog će ih upitati: treba li vam još nešto što bih vam Ja mogao dati? Svako će se začuditi i neće znati šta da zaželi. Tada će sam Bog preuzeti inicijativu i skinuće Svoj veo, i ništa što je ranije dobiveno neće biti tako dragocjeno kao što je gledanje (i posmatranje) našega Gospodara«. To je ono, veli Muhamed a. s., na što aludira kur'anski ajet (10/26) »imat će dobročinstva i više od toga«. U jednoj drugoj verziji koju prenose Buharija i Muslim čitamo: »osim Njegova plašta veličanstvenosti (rida el kibrija) ništa neće odvajati Boga od pogleda ljudi«. Drugim riječima, mogućnost da se posmatra Bog predstavlja najvišu i istinsku nagradu vjerniku, a odnosi se na one koji su sposobni da shvate i ocijene apstraktne pojmove o onome svijetu. Čovjek se kreće prema Bogu, prema Beskonačnom, a na tom putu su Dženet i Džehenem samo usputne stanice. U svjetlosti takvog tumačenja, koje se bazira na autoritetu samoga Božijeg Poslanika, treba shvatiti sve

ono što neprekidno opisuju Kur'an i Hadis za običnoga čovjeka, u pogledu Dženeta i njegovih radosti i Džehenema i njegovih strahota. Ti opisi koriste se nazivima predmeta koji nas okružuju na ovome svijetu: ima vrtova i potoka u Dženetu irna lijepih i mladih hurija, ima ćilima, raskošne odjeće, bisera, dragog kamenja, voća, pića i svega onoga što bi čovjek mogao da poželi. A u Džehenemu ima vatre, zmija, ključale vode i drugih mučenja; postoji također i ledeno odjeljenje, a ipak neće biti umiranja! Sve ovo lahko se razumije kada se pomisli da ogromnu većinu čovječanstva čine obični ljudi, skromnoga znanja i obrazovanosti; a Božija Objava mora biti razumljiva i običnom čovjeku. Neophodno je da se govori svakome prema njegovoj sposobnosti razumijevanja i prema njegovoj inteligenciji. Jednoga dana Muhamed a. s. je govorio svojim drugovima o Dženetu i njegovim radostima (među ostalim i o njegovim letećim prijestoljima). Jedan beduin se podiže i upita: »A da li će tamo biti i kamila?« Božiji poslanik se nasmiješi i ljubazno odgovori: »Biće svega što budemo željeli«. Kada Kur'an govori o Dženetu i Džehenemu to mu je sredstvo da uvjeri ljude da vode pravedan i čestit život i da !du putem istine. On ne pridaje nikakav značaj detaljima, ne tumači da li se tu radi o mjestima i o stanjima. To nas ne treba dalje interesovati.

Ne treba ni spominjati da je Dženet vječan. Kada čovjek u njega jednom uđe on iz njega neće više biti odstranjen ni iz kakvog razloga. Kur'an je potpuno kategoričan u tom pogledu (15/48). Jedni će u njega ući odmah, drugi će duže ili kraće vrijeme morati da borave u Džehenemu prije nego zasluže da uđu u Dženet. Ali, postavlja se pitanje da li je Džehenem vječan za nevjernike. U ovom pitanju mišljenja muslimanskih teologa se razlikuju, ali većina ih tvrdi na osnovu izvjesnih kur'anskih ajeta (4/38 i 4/116), da će Bog - ako to hoće - oprostiti sve grijehе i prekršaje izuzev nevjerovanja u Boga, i da je kazna za ovaj posljednji grijeh vječita. Drugi opet teolozi misle da će i kazna za nevjerovanje moći da se završi jednoga dana bezgraničnom milošću Božjom. I oni svoja shvatanja baziraju na nekim kur'anskim ajetima (na pr. 39/35, 111/107). Mi nemamo potrebe da nastavljamo tu diskusiju. Nadajmo se u milost Gospodara.

PREDODREĐENJE I SLOBODA VOLJE

U svome izlaganju vjere, Poslanik Muhamed a. s. tražio je napokon da se vjeruje u predodređenje (predestinaciju - kader) svega, i dobra i zla, od strane Boga. Da li to znači da je sve predodređeno za čovjeka, ili pak ta tvrdnja znači samo to da je Bog Onaj koji presuđuje da li je neko djelo dobro ili zlo? Drugim riječima, ništa nije dobro niti loše samo po sebi, nego je to samo zbog toga što ga Bog smatra takvim. Čovjekova je jedina dužnost da se striktno pridržava te odredbe.

Istinu govoreći, tu postoji dilema za teologa. Ako on izjavljuje da je čovjek odgovoran za svoja djela, to neće biti u skladu sa predodređenjem njegovih djela. Isto tako, ako on tvrdi da čovjek slobodno vrši svoja djela, nameće se zaključak da Bog nema moći nad onim što će čovjek učiniti, pa čak ni da ne zna što će on činiti. U protivnom, ako su sva čovjekova djela predodređena, kako ga smatrati odgovornim za ta djela? Oba rješenja su jednako teško prihvatljiva. Hoćemo da Bogu pripišemo ne samo pravednost, nego i svemoć i sveznanje. Poslanik Muhamed a. s. ismijava tu diskusiju koja ne može imati izlaza, i on je izričito zabranio svojim učenicima da na nju traće vrijeme, dodajući: »narodi koji su vam prethodili zalutali su zbog te diskusije«. On uz svo poštovanje Boga priznaje i Njegovu osobinu svemoći-sveznanja, ali istovremeno tvrdi da će čovjek biti odgovoran za svoja djela. On neće da povezuje jedno sa drugim. U neku ruku on tu diskusiju smatra isto onako besciljnom kao što je i rasprava da li je starija kokoš ili jaje.

Osim toga, dobro i zlo samo su relativni pojmovi. Vuk lovi zeca da se nahrani. Ono što je dobro (održanje) za jednoga, zlo je (smrt) za drugoga. Zato ono što nam se desi kao zlo, zlo je samo zato što ga naša priroda takvim naziva. Eto, upravo iz toga razloga je potrebno da Bog odredi za koga neki akt treba da predstavlja dobro, a za koga zlo. Osim toga, ne treba zaboraviti da je pojam »odgovornosti« ovozemaljski, dok »Božije nagrade i kazne« pripadaju onozemaljskim stvarima. Mi smo zbunjeni samo kada te dvije kategorije postavljamo u isti red. Činiti to predstavlja zabludu,

ništa više.

Podsjetimo još da to dvostruko vjerovanje u svemoć Božiju i u punu ličnu odgovornost čovjeka podstiče muslimana na djelovanje, kao što mu i daje snagu da podnese lahko neizbježnu nesreću. Daleko od toga da ga čini nepokretnim, ono ga naprotiv podstiče na dinamizam. Da bismo to dokazali, potrebno je samo da podsjetimo na junačka djela prvih muslimana koji su, bolje nego iko, primjenjivali u život Muhamedovo a. s. učenje o tom pitanju.

ZAKLJUČAK

Evo praktično potpunog rezimea svega onoga u što musliman treba da vjeruje. Formula izjave o vjerskoj pripadnosti to daje u divno sažetom obliku: »Nema boga osim Allaha, a Muhamed a. s. je Njegov rob i Njegov Poslanik«. To će nam pomoći da podsjetimo da je islam ne samo vjera, nego također i način života, moralnog kao i fizičkog. Islam je ustvari potpun zakonik čiji je zadatak da reguliše ljudski život.

Glava V

VRŠENJE VJERSKIH DUŽNOSTI

Islam ide za tim da formira cjelinu, koja obuhvata čitav život i ne zanemaruje niti jedno područje čovjekove djelatnosti. Osim toga, on nastoji da uskladi sva ta područja. Ta briga za »centralizacijom« ima za posljedicu da sve vjerske dužnosti služe istovremeno i za dobro tijela i za dobro duha. Ne samo to, nego će čak i profane dužnosti imati sakralni, etički karakter, koji je u skladu sa Božanskim propisima, dok će i duhovni obredi, sa svoje strane, imati materijalnu korist. Treba napomenuti da pravila vladanja, kako ona koja imaju moralni značaj, tako i ona koja imaju fizički značaj, proističu iz istoga izvora, Kur'ana, Božije riječi. Iz toga neizbježno slijedi da se riječ »imam« koja označava vrhovnog upravljača muslimanskog svijeta, primjenjuje ne samo za predvodnika službe Božije u džamiji, nego također i za šefa muslimanske države. U dobro poznatoj izreci Poslanik Muhamed a. s. je definirao vjerovanje (iman), predanost (islam) i najbolji način (ihsan) koji tome vodi. U prethodnom poglavlju objašnjenja predmeta koji raspravljamo, izvanredno će za našu svrhu odgovarati da navedemo i komentarišemo ono što je on rekao o drugoj tački. On je izjavio: Predanost Bogu (islam) se sastoji u tome da redovno obavljamo namaz, održavamo godišnji post, obavimo hadž (hodočašće) i dajemo zekat - porez.

NAMAZ

»Namaz je stub vjere« rekao je Muhamed a. s.. Kur'an o tome

govori na više od sto mjesta, i daje namazu razne nazive: salat (padanje ničice), dua, (poziv, molitva), zikir (sjećanje), tesbih (slavljenje), ibadet (pokoriti se) itd.

U svome nastojanju da na zemlji ostvari atmosferu carstva Božijeg, islam je za svaki dan propisao pet zajedničkih salata: treba se obaviti prije izlaza sunca, početkom i pred kraj poslije podneva, uveče i u toku noći. To zahtijeva da za nekoliko minuta, za svaki namaz, napustimo sve materijalne interese, da bismo izrazili osjećanje pokornosti i zahvalnosti našem Stvoritelju.

Podnevni salat pretvara se svakog petka u sedmični salat koji je svečaniji i značajniji, gdje imam dotičnog mjesta održava govor prije obavljanja namaza. Islam je ustanovio dva blagdana u toku godine: jedan na kraju mjeseca posta, i drugi za vrijeme obavljanja hadža u Meki. Svaki od ova dva blagdana obilježava se i specijalnim namazom koji se dodaje uz redovnih pet namaza. Ljudi se okupljaju ujutro na kolektivni namaz, nakon čega imam drži hutbu. Postoji još jedan salat, koji nije obavezan za sve ljude, a obavlja se pred pokopavanje mrtvoga.

Govoreći o »tajnama namaza« veliki mistik Velijullah el Dihlavi rekao je slijedeće:

»Znaj da se čovjek katkada uzdiže poput munje u velike duhovne visine. Na tom mjestu na čovjeka se spušta Božija volja koja ovladava njegovom dušom. On tu vidi i čuje stvari koje ljudski govor nije u stanju da opiše. Munja nakon toga prolazi, čovjek se vraća u pređašnje stanje i tužan je zbog gubitka toga zanosa. On pokušava da vrati ono što mu je izmaklo, i u ovozemaljskim uslovima on nastoji da se što više približi Bogu dž. š. i što boljem poznavanju Boga. To je uslov poštovanja, odanosti i skoro direktnog razgovora sa Bogom, uslov koji prate odgovarajuća djela i riječi. Salat se u biti sastoji od tri elementa: tu je, prvo, osjećanje ljudskog kvaliteta u veličanstvenom prisustvu Boga, zatim dolazi priznavanje te Božanske uzvišenosti i ljudske poniznosti - odgovarajućim riječima, i napokon usvajanje dužnog poštovanja za tijelo i sve njegove organe. Da bismo pokazali poštovanje prema nekome, podižemo se i okrećemo prema njemu. Koga još više poštujemo, mi mu se klanjamo i sagibamo glavu kao izraz poštovanja, a vrhunac

poniznosti i poštovanja je sagibanje glave - u kojoj je u najvišem stepenu koncentrisano »ja« i naša svijest - tako da čak dotaknemo tle ispred onoga koga poštujemo... Kako čovjek vrhunac svoga duhovnog razvoja može dostići samo postepeno, očevidno je da takav uspon mora imati tri etape: potpuni salat sastojće se od tri položaja, to jest: stajanje, sagibanje i stavljanje čela na tlo u prisustvu Božijem - a sve to da bismo postigli potrebno uzdizanje duše, kako bismo osjetili Božansku uzvišenost i ljudsku poniznost pred Bogom«. (Hudžetullah al Baligah, dio I, Glava: »Tajne molitve«).

U jednom poglavlju (22:18) Kur'an govori slijedeće: »Nisi li vidio da pred Bogom pada ničice sve što je na nebesima i što je na zemlji, i sunce, i mjesec, i zvijezde, i planine, i drveće, i životinje, i veliki dio ljudi?« Obavljanje islamske molitve ujedinjuje u sebi oblike molitve svih stvorenja: »sunce, mjesec i zvijezde« stalno ponavljaju akt dizanja i spuštanja; planine ostaju uspravne, životinje ostaju naklonjene. Znamo da drveće nalazi svoju hranu pomoću korjenja: to jest, »glave« drveća padaju ničice stalno. Voda čisti (misli se na abdest); a prema kur'anskim riječima (13:13) »grom izražava slavu svome Gospodaru«. Ptice u lijetu obožavaju Boga (Kur'an 24:41) kao što to trebaju činiti i ljudi kada se mole zajednički Bogu. Kao što se sjena (Kur'an 13:15) izdužuje i skraćuje u toku svoga bitisanja (svoje molitve, svoje poslušnosti Bogu) svakodnevnog, tako se i čovjek drži uspravno, savija na ruku' u i pada na sedždu pred Bogom. Islamska molitva predstavlja dakle sintezu raznih oblika divljenja Bogu, koji divno vode ka željenom cilju. Možemo se sjetiti da je islamska riječ za »bogosluženje« »ibadet« koja ima isti korijen kao »abd« tj. rob. Drugim riječima, obožavanje je ono što rob radi, služba koju gospodar traži od njega. Bog traži od brda da stoje, od životinja, ptica da ostanu pognute, a od biljaka da ostanu ispružene pred Njim i to je njihovo služenje, njihovo obožavanje. Svakome ono što mu odgovara i što njegov Gospodar želi od njega. Naravno i čovjeku ono što mu dolikuje kao racionalnom biću, najistaknutijem od svih stvorenja, kao Božijem namjesniku.

Abdest kao ritualno pranje i fizičko čišćenje je preduvjet valjanosti namaza kao što ćemo kasnije vidjeti. Jedna izreka

Poslanikova objašnjava njegovu značenje. Za ovo ritualno čišćenje treba oprati šake, usta, nos, lice, ruke, glavu, uši i stopala. Njihovo pranje nije samo vanjska čistoća; to je kajanje za prošlost, a odluka za budućnost. Kajanje spira prošle grijeha a odluka kroz traženje pomoći od Boga tiče se onoga što tek treba da dođe u životu; a ovo se odnosi na naše glavne organe djelovanja. Šake napadaju, usta govore, nos miriše, lice ili pojava zlorabi ugled i ispoljava utjecaj i pritisak, ruke drže, glava misli i spletkari, uši slušaju, stopala idu putem zla koji je Bog zabranio. Da ne govorimo o seksualnom grijehu kojeg se treba otarasiti i prije uzimanja abdesta, a svakako se treba očistiti i nakon obavljanja prirodne nužde. Ovaj simbolični i mistični aspekt ili očišćenje je očigledno u izrekama koje prate pranje svakog organa. U nužniku kažemo: »Bože, očisti moje srce od dvoličnosti, a moj spolni organ od sramnih djela i razvrata. Namjeru uzimanja abdesta izražavamo riječima: »Neka je hvaljen Bog koji je stvorio vodu čistom i čistećom«. Kada peremo lice, molimo Boga: »Prosvijetli moje lice na Sudnjem Danu, a ne zamračí ga«, kod pranja ruku: »Iskoristi me u dobrim djelima, a ne u lošim, daj mi spisak mojih djela na Sudnji Dan u desnu, a ne u lijevu ruku i olakšaj mi obračun, a ne otežaj ga.» Za glavu: »Uči me korisnom znanju« za uši: »Daj mi da slušam Tvoju riječ Tvog Poslanika«, a za stopala: »Učvrsti moja stopala kod prelaska iznad Pakla i neka ne posrnu na dan kada će stopala Tvojih prijatelja ostati čvrsta, a stopala Tvojih neprijatelja posrtati«.

Zna se da je pet svakodnevnih salata naređeno muslimanima u vrijeme mi'radža. Muhamed a. s. je, pored ostaloga, izjavio da je salat svakog vjernika njegov vlastiti uspon, gdje se on nađe u prisustvu Božijem. To nije bez razloga: pogledajmo šta čini musliman za vrijeme svoga namaza. Prvo on stoji, diže ruke i izjavljuje: »Bog je najveći«. Tako se čovjek odriče svakoga drugog osim Boga i podvrgava se volji jedinog Gospodara. Nakon što je izrekao pohvale u slavu Gospodara, on se osjeća tako skroman pred Božijim veličanstvom, da se saginje i povija glavu u znak poštovanja, izjavljujući: »Slava mome Gospodaru koji je jedini veličanstven«.

Zatim se on ispravlja i zahvaljuje Bogu što ga je vodio, on

zatim razmišlja, ushićen je veličinom Božjom do te mjere da osjeća potrebu da padne ničice i stavi svoju glavu na tle, u svojoj poniznosti, i tom prilikom on govori: »Slava mome Gospodaru, koji je jedini uzvišen«. On ponavlja te čine kao da hoće da navikne svoje tijelo na duhovnost, tako da i ono postepeno postane dostojnije da bude prevedeno iz svijeta materije u više sfere u Božije prisustvo. Tu, on pozdravlja Boga, i prima odgovor na svoj pozdrav. Naime, on se za tu izmjenu pozdrava služi istim formulama koje se odnose na mi`radž, na uspon, na susret Muhameda a. s. sa Bogom. »Pozdravi Bogu, blagoslovljeni i čisti - mir na tebe, o Poslaniče, i Božije milosrđe i blagoslov - mir na nas i na one Njegove robove čije su duše čiste«. Bez materijalnih simbola, vjernik - da tako kažemo - vrši svoj uspon ka Bogu.

To je bio duhovni aspekt namaza. Koristi od njega su mnogostruke, čak i sa materijalne tačke gledišta: namaz pet puta dnevno okuplja stanovnike jednoga kvarta, daje mogućnost rasterećenja od nekoliko minuta, usred monotonih dužnosti svakodnevnog rada svakog pojedinca, okuplja i najznačajnije kao i najskromnije članove zajednice u punoj jednakosti (jer rukovodilac toga mjesta mora biti predvodnik namaza, a u prijestolnici, u centralnoj džamiji, mora to biti lično šef države). Tako imamo prilike da susrećemo ne samo druge članove zajednice, nego i odgovorne funkcionere mjesta, pokrajine ili države. Prilazimo im direktno, bez formalnosti i bez zapreka. Islamski namaz ima dakle solidno građenu strukturu, zamišljenu tako da vjernici oko sebe osjećaju vladavinu Božiju. Tu postoji skoro vojnička disciplina. Na poziv muezina, svijet žuri na mjesto zajedničkog sastanka, postavlja se u redove iza imama, vrši zajedničke pokrete sa ostalima, savršeno ujednačeno i složno. Osim toga, vjernici sa svih tačaka zemaljske kugle u namazu se svi okreću prema jednoj centralnoj tački, Kabi, Božijoj kući u Meki. To podsjeća na jedinstvo svjetske zajednice, bez klasnih, rasnih ili regionalnih razlika.

Najbolji salat - u kome su svi uslovi forme ispunjeni - jeste namaz u džemaatu (kolektivni namaz). U slučaju nemogućnosti da se vrši takav namaz, svako, bio on maškarac ili žena, obavlja ga sam za sebe. U svakom slučaju, kod pet dnevnih salata radi se ipak o

dužnosti koja je minimalna: u dvadeset četiri sata treba odvojiti dvadeset i četiri minute, približno, da bi se provelo u prisustvu Božijem. Ali, istinu govoreći, vjernik mora misliti na Boga svakog trenutka: u sreći, kao i u nesreći, kada radi, kada leži, kada obavlja neke druge poslove. Kur'an nam o tome kaže (3:190-1): »Ljudi obdareni razumom sjećaju se Boga stojeći, ležeći i razmišljaju o stvaranju nebesa i zemlje: Gospodaru (kažu oni), ti nisi uzalud stvorio sve ovo«. Bog je podvrgao univerzum u korist čovjeka. Ali to uživanje mora biti praćeno zahvalnošću i poslušnošću, a ne pobunom protiv Boga, niti nepravdom prema drugim bićima i stvorenjima.

Uzgred spomenimo da u samom trenutku kada je namaz ustanovljen za duhovnu dobrobit čovjeka, objavljen je kur'anski ajet (2:286): »Bog nikoga ne obavezuje više nego što može podnijeti«. Za Boga je važna namjera i volja, a ne količina i vanjska forma izvršavanja obaveza. Ako neki pobožan čovjek iskreno smatra da ne može vršiti namaz pet puta dnevno, neka ga obavlja u četiri puta, u tri, u dva puta. ili čak odjedanput, neka to vrši na taj način sve dok traje zapreka, neka vrši prema svojim mogućnostima i okolnostima. Bitno je da ne zaboravi duhovnu dužnost usred svakodnevnih ovosvjetskih materijalnih preokupacija. Takve iznimke dozvoljene su za nenormalne prilike, na primjer kada je čovjek bolestan ili podložan čestim nesvjeticama, ili u nekim drugim slučajevima na kakve nailazimo u hadisima o životu Božijeg poslanika Muhameda a. s.. Tako na primjer za vrijeme bitke na Hendeku on je kasno u noći obavio podne namaz, ikiddiju, akšam i jaciju, jer ga neprijatelj nije ostavio na miru pa nije mogao da obavi namaz. To znači da je on pet dnevnih namaza obavio u dva puta: u zoru i kasno u noć. U jednoj drugoj predaji koju prenosi Buharija i Muslim, čitamo slijedeće od Ibn Abbasa: »Božiji Poslanik - alejhisselam - zajedno je obavio podne i ikindiju namaz (zuhr i asr), kao i zajedno akšam i jaciju, iako tom prilikom nije bilo opasnosti od neprijatelja niti su bili na putu, a pripovjedač tumači: »Htio je da izbjegne suviše uznemiravanja za članove svoje zajednice«. Ovo govori dakle, o tri namaza na dan. Očevidno sve ovisi od savjesnosti vjernika koji je lično odgovoran pred Bogom, koga se ne može prevariti i pred kim se ne može ništa sakriti. Ostaje pitanje vremena obavljanja namaza: zna se da se u

raznim krajevima Zemlje sunce rađa i zalazi u razno vrijeme, i da je dužina dana različita ovisno o geografskoj širini. Već je El-Biruni znao da je na polovima sunce šest mjeseci stalno iznad horizonta, a šest mjeseci ispod horizonta (izuzev dva dana ravnodnevnice). Muslimanski pravnici-teolozi uglavnom tvrde da vrijeme salata koje važi na 45 paraleli ostaje na snazi sve do 90 paralele, to jest sve do polova: u područjima između 45 i 90 padalele (45° i 90°) mora se slijediti kretanje sata, a ne kretanje sunca. Ovo pravilo odnosi se ne samo na namaz nego i na post.

Žene su oslobođene od obaveze namaza za vrijeme mjesečnog pranja i poslije porođaja 40 dana.

POST

Druga islamska dužnost vjernika je post od mjesec dana svake godine. Tako, svaki dan u mjesecu ramazanu, treba se uzdržavati od jela, pušenja i ma koje vrste pića - zabranjene su čak injekcije bez potrebe - od zore do zalaska sunca u ekvatorijalnim i tropskim zemljama (i za to odgovarajuće vrijeme u regijama više udaljenim od centra globusa, koji uzimaju kao bazu vrijeme propisano za 45 paralelu, kao što smo to već rekli). U pogledu bolesnih, biće riječi nešto kasnije. Samo se po sebi razumije da post gubi vrijednost duhovnog odgoja, ako se čovjek ne uzdržava raznih užitaka, čak i u mislima. Za to je potrebna vrlo stroga disciplina, koja u očima sljedbenika drugih religija može izgledati vrlo teška, ali kao što pokazuje vjekovno iskustvo, čak i novi vjernici vrlo brzo se naviknu na tu disciplinu.

Post traje čitav mjesec dana. Zna se da se islam pridržava mjesečeve godine. Dešava se dakle da ramazan pada u svako godišnje doba: jesen, zimu, proljeće, ljeto. I čovjek se navikne na ta odricanja kako za vrijeme teških vrućina, tako i za vrijeme žestoke hladnoće. Post, duhovna disciplina, mora se obavljati u duhu poslušnosti prema Bogu. Ako od posta, kao uostalom i od namaza, imamo materijalne koristi (u higijenskom, i drugom pogledu), u biti je post ipak, na prvom mjestu, vjerska dužnost, duhovna vježba koja

čovjeka približava Bogu. Ko bi postio na osnovu preporuke ljekara ili iz nekih drugih ovosvjetskih razloga, bio bi daleko od toga da je izvršio svoju islamsku obavezu.

Kao i kod salata žene ne smiju postiti za vrijeme svoga mjesečnog pranja itd., ali s tom razlikom da se ovako izgubljeni dani moraju napostiti u drugo vrijeme.

Podsjetimo uzgred da je Božiji Poslanik zabranio neprekidan post čak i onima koji bi iz svoje vjerske revnosti htjeli da to vrše kao duhovnu vježbu, tražeći tako što više blagoslova. On je rekao: »Ti imaš dužnost i prema samom sebi«. Pored obaveznog posta za vrijeme ramazana, može se - po vlastitoj volji - postiti od vremena do vremena. Kod ovih dobrovoljnih postova, Poslanik je preporučio da se posti dva dana uzastopce. Sa medicinske tačke gledišta konstatovano je da stalni post postaje navika koja nema isti efekat kao povremeno prekidanje ustaljenog načina života; i da post kradi od mjesec dana nema velikog učinka, a post iznad 40 dana pretvara se u naviku.

Izmišljotina je tvrditi da je post, u smislu uzdržavanja od jela i pića, u hladnim klimatskim područjima u suprotnosti sa zahtjevima ljudskog zdravlja. Biološka posmatranja pokazuju da divije životinje praktično ne dobiju ništa, a naročito kad pada snijeg. One spavaju ili na drugi način provode svoje vrijeme »posteći« i pojavljuju se podmlađene u proljeće. Isto vrijedi i za drveće koje zimi potpuno izgubi svoje lišće i spava, bez napajanja, a nakon nekoliko mjeseci »posta« ono se podmlađuje u proljeće i postaje krepkije nego prije, kao što svak može vidjeti, u svom novom lišću i cvatu.

Ustvari kao i svi životni organi, probavni aparat isto tako zahtijeva odmor. Post je jedini zamisliv metod za to. Savremena medicina, u svim zapadnim zemljama, liječi, naročito kronične bolesti, kraćim ili dužim periodima posta.

Stara je zamisao u ljudskom društvu da nudi dio svoga dobra Bogu; jedan primjer je izdvajanje od žetve. Post je na neki način nuđenje našeg jela Bogu. Paralelna zamisao (potvrđena u Kur'anu u 6/160: »Ko uradi dobro djelo, bit će desetostruko nagrađen«) je da Bog nagrađuje dobro djelo deseterostrukom nagradom. To objašnjava Poslanikova izreka: »Ko god posti mjesec ramazan, i još

šest dana u slijedećem mjesecu ševalu, to je kao da je postio cijelu godinu.« Zapravo mjesečeva godina, koja se koristi u islamu., ima 355 dana, a mjesečev mjesec ima 29 ili 30 dana. Tako, ako musliman posti svake godine 35 ili 36 dana, to je, ako se uzme desetorostruko, 350 ili 360 dana, a prosjek je 355 dana koliko ima mjesečeva godina.

Mističari primjećuju da moć animalne prirode sprečava duhovno savršenstvo čovjeka. Da bi se tijelo podvrglo duhu, treba lomiti snagu tijela, a povećavati snagu duha. Konstatovano je da u tom cilju ništa nije efikasnije od gladi, žeđi, odricanja od tjelesnih užitaka i kontrole jezika (govora), srca (misli) i drugih organa. Jedan od vidova čovjekovog savršenstva jeste podvrgavanje životinjske prirode razumu, duhu; priroda je nekad u stanju pobune, a katkada u stanju pokornosti. Čovjeku su dakle potrebne surove vježbe, kao što je post, da bi savladao životinjsko u sebi. Ako griješi, kajanje i mučenje postom ga tješi i čisti mu dušu, a uz to jača njegovu odlučnost da više ne ponovi svoje grijeha i svoje nedostatke. Također se ističe da odricanje od jela i pića obilježava meleksku prirodu. Namećući sebi taj režim, čovjek postaje sličan melekima, a kako on to čini u namjeri da se pokorava Bogu, on mu se približava i dobiva Njegov blagoslov, što i predstavlja konačni cilj čovjeka.

HADŽ

Riječ »hadž« doslovno znači istovremeno kretanje (prema Gospodaru), i napor da se savlada nešto (u ovom slučaju samoga sebe). Tradicionalno se ta riječ prijevodi kao »hadžiluk« (hodočašće), iako to nije pravo značenje riječi »hadž«. Hadž je treća vjerska dužnost muslimana. Obavezno je za svakog sljedbenika islama, muškarca i ženu, da jednom u svome životu pođe u Meku, da tu učini veliki »napor« da sebe utopi u Božjoj volji i svemoći. Oni koji ne raspolažu materijalnim sredstvima za taj put, oslobođeni su od njega. Ali, koji musliman ne može, malo po malo, da skupi potreban novac pa da jednog dana posjeti središte svoje vjere, Kabu, Božiju kuću, Kur'an ne pretjeruje kada kaže (3:96) da je Kaba najstarija »kuća« posvećena Bogu, monoteističkom kultu. Čak i ako

nije starija od vremena u kome je živio Ibrahim - koji je prema islamskoj predaji bio samo obnovitelj zgrade koju je podigao Adem - i u tom slučaju ona bi bila hram stariji od onoga u Jerusalimu, koji je podigao Sulejman. Nije poznat kulturni centar koji još funkcioniše a da je stariji od Kabe u Meki.

Obredi hadža su ukratko slijedeći: na granici svete teritorije oko Meke ostavlja se obična odjeća, da bi svi hodočasnici obukli jednaka dva komada platna - pregaču i prostrani ogrtač preko ramena, uniformu koja je obavezna samo za muškarce - i gologlavi, oni će pokušati da zaborave sami sebe u nekoliko dana hadža. Kreće se prema Arefatu, periferiji Meke, da bi se proveo jedan dan u razmišljanju. Pred večer polazi se odatle i kreće u pravcu Meke, noć se provodi u Muzdelifi, a u rano jutro dolazi se na Minu koja je sasvim blizu grada Meke. Tu se ostaje tri dana, za koje vrijeme se svakog jutra bacaju kamenčići, što simbolično predstavlja kamenovanje šejtana. U vremenu od ta tri dana provedena na Mini obavlja se žrtvovanje ovna i vrši se kratka posjeta gradu kako bi se obavili ritualni obilasci oko Kabe i u trku sedam puta prešao prostor između dva brežuljka naprama Kabi, koji se zovu Safa i Merva. Svi ti obredi imaju svoje značenje čiju simboličnu pozadinu dajemo u daljem tekstu.

Kada su izgubili mjesto u Dženetu, Adem i Hava su bili zalutali, međusobno su se tražili, i po Božjoj milosti su se našli na brežuljku Arefat. Iz zahvalnosti i poštovanja prema Bogu, potomci Adema i Have okreću se prema Njemu, nastoje da zaborave na sebe i da se utope u Božansko prisustvo, da Ga zamole za oprost grijeha iz prošlosti, i za uputstvo i pomoć u budućnosti.

Što se tiče kamenovanja šejtana, sjetimo se kako je Ibrahim tvrdio da ne voli nikoga drugoga kao Boga, ali kada ga je Bog stavio na iskušenje i zatražio od njega da kao dokaz te svoje ljubavi zakolje svoga sina ljubimca, a Satana tri puta dolazio da ga odvraća od toga čina - govori se da se to zbilo na Mini - Ibrahim je svaki put otjerao šejtana bacanjem kamena. Taj njegov gest simbolično se ponavlja u znak odlučnosti protiv šejtanskih iskušenja života.

Posjetu Božjoj Kući lahko je objasniti: da bi pokazao svoju poslušnost čovjek k njoj ide s punim poštovanjem i poniznošću.

Prema jednom vrlo starom običaju, okretati se oko nekoga znači pripremati se da se žrtvujemo za njega, jer je on predmet naše ljubavi i odanosti.

Crni kamen zahtijeva da se posebno spomene radi brojnih pogrešnih shvaćanja u vezi s njim. To nije meteor nego Crni kamen. Njegov praktični značaj je da označi početnu tačku kod obilaženja, a svojom bojom je upadan na zgradi. Drugo, taj kamen se ne obožava, niti muslimani padaju na sedždu u smjeru ovog kamena, pošto se pada ničice prema svakom dijelu Kabe, a vrlo često se okreće u smjeru drugih dijelova zgrade a ne prema Crnom kamenu (Hadžer-el-esved).. Možemo se prisjetiti da su Karamiti, kada su 318. po hidžri / 930. god. nove ere) opustošili Meku, odnijeli Crni kamen u svoju zemlju kao plijen i on je tamo ostao punu 21 godinu. U toku ovog odsustva Crnog kamena, ni jedan musliman se nije okretao prema mjestu gdje je on bio (u Omanu) nego su se svi i dalje okretali prema Kabi u Meki. čak ni zgrada Kabe nije bitna: ako bi se okretali na primjer radi opravke ili rekonstrukcije, muslimani bi se okretali prema istom mjestu bez obzira da li je Kaba sa svojim Crnim kamenom tamo ili ne. Kao što je rečeno, praktičan značaj Crnog kamena, je da označava tačku od koje počinje i na kojoj završava obilaženje; ali on isto tako ima i simboličan značaj. U jednom hadisu Poslanik ga je nazvao »Božijom desnom rukom« i ne bez razloga. Zaista, tamo se postavlja ruka kod zaključivanja ugovora i Bog tu prihvata našu obavezu odanosti i poslušnosti. U kur'anskoj simboličnoj terminologiji, Bog je suveren - kralj i On ima ne samo Svoju riznicu i Svoje armije nego i Svoje kraljevstvo; u kraljevstvu postoji metropola (Umm'el-kura) a u metropoli naravno dvorac (Bejt-Allah-Božija kuća). Ako podanik želi izjaviti svoju lojalnost, on treba da ide do kraljevske palače i da osobno zaključi ugovor o odanosti. Desna ruka nevidljivog Boga mora simbolično biti vidljiva. To je Hadžar-el-esved, Crni kamen, u Kabi.

Ostaje čin trčanja sedam puta između brežuljaka Safe i Merve. Predaja veli, kada je Ibrahim ostavio svoju ženu Hadžeru sa dojenčecom Ismailom, na tada pustom mjestu gdje se nalazi današnja Meka, i kada je rezerva vode bila iscrpljena, Hadžera je u svojoj majčinskoj ljubavi trčala desno i lijevo da nađe vode za svoje žedno

dijete. Tada poče šikljati izvor Zemzem. Taj njen gest se ponavlja da bi se pokazalo poštovanje prema majčinskoj ljubavi i zahvalnosti prema Božijem milosrđu.

Socijalni značaj hadža nije ništa manje značajan: svjetsko bratstvo muslimana ovdje se manifestuje na očevidan način: vjernici, bez razlike na rasu, jezik, naciju i klasnu pripadnost, dolaze ovamo po svojoj obavezi, međusobno se miješaju u potpunom bratstvu i jednakosti, zajedno žive u pustinji i zajednički obavljaju svoje vjerske dužnosti. U određene sate ljudi hodaju, zaustavljaju se, provode noći pod šatorima ili pod vedrim nebom za vrijeme od nekoliko dana. I što je još više od svakidašnjih vjerskih dužnosti, to uvodi vjernike u disciplinovan život Božijih vojnika.

Za vrijeme jednog od svojih hodočašća Muhamed a. s. je održao važan govor, koji je poznat pod nazivom Oprosní govor, jer je on umro tri mjeseca nakon toga. Tu se on susreo sa 140.000 muslimana, koji su došli iz svih dijelova Arabije i susjednih zemalja, i podsjetio ih na bitne elemente islama: vjerovanje u jednoga Boga, bez ikona ili drugih simbola, jednakost vjernika bez razlike na rasu ili klasnu pripadnost, bez ikakve razlike među ljudima osim po ličnoj vrijednosti koja se bazira na čestitosti i pobožnosti; zaštita tri prava svih ljudskih bića: život, imanje i čast; ukidanje kamate, ukidanje krvne osvete i privatne pravde, bolje postupanje sa ženama, raspodjela i stalno kolanje dobara, bez mogućnosti da se ona nagomilaju u rukama malog broja ljudi (ovo zahvaljujući zakonu o nasljedstvu i o testamentu); napokon, proglašenje Božije volje kao jedinog zakona za čitav svijet, u svima domenima života. I danas se taj govor svečano odražava pred muslimanskim hodočasnicima koji se svake godine okupljaju na Arefatu na dan 9. zu-1-hidže.

Ima mjesta vjerovanju da se bar za vrijeme prvih generacija muslimanima bio sačuvao jedan predislamski običaj: koristila se prilika okupljanja velikog broja ljudi da se održi godišnji književni kongres, gdje su pjesnici objavljivali svoje nove pjesme i gdje su i profesionalni hrvači uzbuđivali gledaoce, a trgovci donosili robu svih vrsta. Halifa Omer dao je ovom skupu još jedan veoma koristan značaj, iz domena vlasti: tu je on održavao zasjedanje vrhovnog apelacionog suda (prizivnog suda) protiv njegovih guvernera i

vojnog komandanta, a također održavao javno savjetovanje za važne odluke koje je namjeravao donijeti. Ponovimo još jednom: u islamu, sveto i profano, svjetovno i duhovno žive uporedo i čak međusobno harmonično saraduju.

ZEKAT (POREZ ZA OPŠTE DOBRO)

Danas obični ljudi pod zekatom podrazumijevaju određeni postotak od nagomilanog novca koji treba dati siromašnim svake godine. Ali u Kur'anu, u hadisu i u praksi prvih stoljeća islama, zekat (isto tako nazvan sadakat i hakk)¹ označavao je sve vrste poreza koji je primala muslimanska država od podanika muslimana: porez na poljoprivredne proizvode, na korištenje radnog bogatstva, na komercijalni kapital, na stada domaćih životinja koji pasu na javnim pašnjacima, na nagomilani novac u gotovom itd. U početku su svi ovi porezi bili plaćeni direktno vladi, ali je kasnije, za vrijeme svoje vladavine, halifa Osman odlučio da muslimani mogu porez na gotovinu davati direktno korisnicima koji su spomenuti u Kur'anu (9:60) bez posredstva vlade.

Kur'an priznaje da je bogatstvo bitno sredstvo opstanka čovječanstva. Zato nas ne treba čuditi da je Poslanik plaćanje poreza vladi podigao na nivo temelja vjere i jednog od četiri osnovne vjerske obaveze, zajedno sa namazom, postom i hadžom. U islamu se porez ne daje upravljaču grada za njegov lični luksuz i taštinu, nego samo ono što mu pripada, kao pravo koje izvire iz zajednice. Daje se prije svega u korist onih kojim je potrebno i to sa ciljem »rasta« ličnosti i »čišćenja« samog sebe, što je i stvarni smisao riječi zekat. Poslanik Muhamed a. s. je rekao: »Vladar nekog naroda je ustvari njegov službenik«. Da bi dokazao istinitost te izreke i potpuno odsustvo interesa kod upravljanja svojim narodom kako u svojstvu duhovnog vode tako i u svojstvu vladara države - Poslanik je

---

¹ Kronološki govoreći, Kur'an je koristio izraze nasib (6:136, 16:56) i hakk (6:141, 70:24) u mekanskim surama a zekat (2:43 često), infak (2:267), sadakat (9:60) i sadakah (9:103) u medinskom periodu. Kasnije je izraz zekat, uz isključenje svih ostalih, postao tehnički izraz koji su koristili pravници.)

formalno izjavio da su prihodi muslimanske države, koji dolaze od poreza što ga plaćaju muslimani, po vjeri izričito zabranjeni njemu i svim članovima njegovog plemena. Ako šef države ne zloupotrebljava javno povjerenje slijedi da njegovi podređeni moraju biti vrlo savjesni u izvršavanju svojih dužnosti.

U vrijeme Božijeg Poslanika i hulefai-rašidina u islamskoj državi nije za muslimane bilo drugog poreza osim zekata. Daleko od toga da bude milostinja, zekat je predstavljao građanski porez, obavezno davanje podržavano sankcijama i po potrebi upotrebom sile protiv onih koji bi odbili da ga plaćaju. Da bi vjernicima što više naglasio značaj ovoga davanja, Kur'an ga je proglasio vjerskom dužnošću, značajnom koliko i vjerovanje u Boga jedinog, koliko i namaz, post ili hadž. Ako je vjerovanje duhovna dužnost, salat, post i hadž tjelesne dužnosti, plaćanje zekata je novčana dužnost. Pravnici ga nazivaju: »ibadet malije« (ibadet - putem žrtvovanja dijela imetka). To je još jedan dokaz, ukoliko ih još treba, za činjenicu da islam. ujedinjuje cjelokupni ljudski život u jedinstvenu cjelinu, kako bi stvorio harmoničnu ravnotežu između tjela i duha, ne dajući ni jednom prednost i ne zanemarujući nijedan od elemenata koji sačinjavaju ljudski život.

Kur'an ravnopravno upotrebljava više naziva za ovaj porez: *zekat* (što znači istovremeno: rast i čišćenje; znači da treba davati jedan dio od rastućih dobara kako bismo ih očistili), *sadaka*. (koja znači ljubav prema istini i milosrđe, to jest: da bismo dokazali istinitost svoga milosrđa, treba dijeliti milostinju), *hak* (pravo: jer ako je to pravo nekoga drugoga, onda je to dužnost onoga koji ima. Pravo i dužnost predstavljaju međusobnu dopunu koja je potrebna za neku saradnju, što predstavlja bazu svakog djelovanja društva).

Na taj način su oporezovane uštede, žetva, trgovina, stada koja pasu na poljima, rudnici, proizvodi mora, itd. ...

Tarife su različite, ali sve to se zove bez razlike: *zekat*, *hak* ili *sadaka*.

Izgleda da se tarife iz Poslanikovog vremena nisu smatrale krutim i nepromjenjivim. Vidjeli smo ranije da je sam Poslanik oslobodio stanovnike Taifa plaćanja zekata (ima još primjera za neka druga područja). Veliki halifa Omer smanjio je, kako saopštava Ebu

Ubejd, carinu na uvoz živežnih namirnica u Medinu.

U toku svoga života Muhamed a. s. je morao u nekim prilikama da pribjegava uvođenju izvanrednih davanja, kao na primjer u cilju odbrane od neprijatelja. Na osnovu toga pravnici su zaključili da vlada može uvoditi nove privremene takse (nazivane *navaib*), ili povećavati poreze dok traje neka kriza. Čutanje Kur'ana u pogledu poreza daje pravnicima izvjesnu slobodu u tom pogledu.

Ali Kur'an detaljno govori o principima trošenja javnih dobara, o glavnim budžetskim rashodima države:

»Doista, sadaka (državni prihod koji dolazi od muslimana) je namijenjena ubogim i siromasima, onima koji sadaku skupljaju, onima čija srca treba pridobiti, za otkup robova, za pomaganje onih koji su prezaduženi, za sve ono što pomaže da se ljudi upute Božijim putem, što služi vjerskom prosvjećivanju i za putnika namjernika. Ovo je Božije naređenje! A Bog je sveznajući i mudar«.

Kao što je gore rečeno, sadaka i zekat su sinonimi sa značenjem: ono što je obaveza podaniku muslimanu. Ono što je obaveza nemuslimana, kao haradž, ganima, itd. nije uključeno u zekat; korisnici ovih se isto tako bitno razlikuju.

Drugi zakonodavci bdiju naročito nad prikupljanjem prihoda, a Kur'an glavnu pažnju posvećuje uspostavljanju principa trošenja tih prihoda. Od osam kategorija onih kojima se daje sadaka, kao što je navedeno u gornjem ajetu, zapazićemo da se ne spominje Božiji Poslanik. Neka objašnjenja biće od koristi da se bolje shvati značaj toga ajeta koje nabraja korisnike ovog poreza, isključujući sve ostale.

Prema tumačenju Omera, jednog tako visokog autoriteta, riječ »ubogi, potrebni« (fukara) označava pripadnike muslimanske vjere, a »siromasi« (mesakin) - što je skoro identičan pojam sa prethodnim - označava siromahe nemuslimanske vjerske pripadnosti, to jest zaštićene građane muslimanske države. Treba primijetiti da sadaka ne uključuje prihode od nemuslimana, ali među njene korisnike islam uključuje i nemuslimane, iako taj porez plaćaju samo muslimani.

»Oni koji rade na porezima« - to su oni koji rade na prikupljanju prihoda, na poslovima evidencije, na rasporedu troškova, na kontroli prihoda i rashoda, na raščišćavanju računa - praktično predstavljaju čitavu civilnu kao i vojnu administraciju

države. (Cilj je da se u ove »korisnike« obuhvate sve administrativne službe zemlje.)

»Oni čija srca treba pridobiti« raznih su kategorija. Jedan veliki pravnik islama, Ebu el-A'la el- Ferra, kaže o tom pitanju: »Što se tiče onih čija srca treba pridobiti, njih ima četiri vrste:

- 1) Oni čija srca pridobivamo da pomažu muslimane,
- 2) Oni čiju naklonost tražimo kako bismo ih odvratili od toga da nanose zlo muslimanima,
- 3) Oni koje želimo pridobiti da prihvate islam,
- 4) Oni preko kojih nastojimo da za islam pridobijemo pripadnike njihovih naroda i njihovih plemena. Dozvoljeno je dakle da se svaka od tih kategorija učini korisnicima sadake, ukoliko je potrebno pridobiti njihova srca, bilo da se radi o muslimanima ili o politeistima«.

Izrazom »oslobođenje od jarma« uvijek je nazivano oslobođenje robova i otkup ratnih zarobljenika koje je neprijatelj zarobio - ako su oni građani muslimanske države, bilo da su muslimani ili ne - plaćanjem otkupine. Nekoliko riječi o robovima ovdje neće biti na odmet. Izgleda da se nijedna religija prije islama nije starala o poboljšanju položaja robova. Božiji Poslanik islama, prema onom što prenosi Saraksi, potpuno je zabranio podvrgavanje Arapa ropstvu; što se tiče ostalih naroda Kur'an (24:33) naređuje slijedeće: ako se rob pokaže spremnim da plati svoju otkupninu, i ako je dostojan toga, gospodar ne može odbiti tu ponudu. Naprotiv, sud će ga prisiliti da omogući robu da zarađuje i uštedi potreban novac za otkup svoje slobode. Osim toga, kao što smo već naveli, muslimanska država je obavezna da u godišnjem budžetu predvidi sredstva za pomaganje robova u svojim granicama, u cilju njihovog oslobađanja. Cilj legalnosti ropstva ne sastoji se u tome da iskorištavamo nesretno biće koje je isto kao i mi. Daleko od toga. Njen cilj je u prvom redu u tome da se osigura krov nad glavom ratnim zarobljenicima koji su sve izgubili i koji se, ma iz kog razloga, ne mogu vratiti u svoju domovinu. Na drugom mjestu, nastoji se za tim da se oni odgoje i da im se pruži najbolja prilika da prihvate kulturu, u islamskoj sredini, i pod božanskom vlašću. Robovi se jedino dobivaju zakonitim ratom koji je objavila vlada islamske države. Privatni pljačkaški pohodi,

upadi na tuđu teritoriju za kidnapovanje ljudi, ili čak prodaja djece od strane roditelja, nemaju apsolutno nikakvu zakonitu osnovu.

Priskočiti u pomoć »onima koji su teško zaduženi« može se izvesti na razne načine. Mi vidimo kako je halifa Omer organizovao jedan službeni ured za davanje zajmova bez kamate.

Izraz »na Božijem putu« uključuje svaku vrstu milosrđa, i pravnici se nisu ustručavali da sadaku namijene i za vojnu opremu za odbranu islama, jer se islam bori jedino zato da uspostavi pravdu Božiju na zemlji.

Napokon može se pružiti pomoć »sinu puta« (putniku), ne samo dajući mu gostoprimstvo, nego i osiguravanjem njegovog zdravlja i udobnosti: sigurnost puteva i sve mjere za udobnost onih koji prolaze kroz neko mjesto, bilo da se radi o domaćim ljudima ili strancima, o muslimanima ili nemuslimanima.

ZAKLJUČAK

Ovo izlaganje vjerskih dužnosti dovoljno jasno pokazuje - dobro je da to ponovimo - osnovni princip koji prožima čitav muslimanski život: razvijati cjelinu i usaglašavati dijelove. Kur'an ponavlja na više mjesta: »Ustanovite dužnost salata i dajte zekat«. Ima li očevidnijeg znaka ujedinjenja tijela i duha kao što je ova sposobnost da se u istom dahu naređuje i obožavanje Boga i plaćanje poreza? Duhovne dužnosti imaju u sebi i duhovne vrednote. Osim toga, sve zavisi od namjere i motiva koji leže u osnovi izvršavanja tih vjerskih dužnosti.

Glava VI

NJEGOVANJE DUHOVNOG ŽIVOTA - TESAVVUF

Islam predlaže čovjeku disciplinu za cjelokupni njegov život, kako fizički tako i duhovni. To ne sprečava pojedince da se prema svojim različitim naravima specijalizuju u raznim domenima djelatnosti i da se u tome razlikuju od drugih. Čak i ako se čovjek koncentriše na duhovnu stranu života, on se ne može odreći drugih životnih djelatnosti, ne može se odreći hrane, ne može se odreći viših interesa društva kome pripada itd.

U svome čuvenom izlaganju o vjerovanju, o pokoravanju Božanskoj volji i o najboljem načinu toga pokoravanja, Poslanik Muhamed a. s. formulisao je ovo posljednje pitanje slijedećim riječima: »*Ihsan* (ili uljepšavanje svega) sastoji se u tome da služiš svome Gospodaru kao da ga vidiš. Iako Ga ne vidiš. On tebe vidi zacijelo«. To oplemenjivanje svega što nas okružuje, ta najbolja metoda pobožnosti, to služenje Bogu jeste duhovna islamska kultura. Treba napomenuti da služenje Bogu ne znači samo obavljanje vjerskih dužnosti, ne znači samo odnos između čovjeka i Boga, nego također - kako je to sadržano u islamskom pogledu na život - prilagođavanje čovjeka Božanskim zakonima, u svim domenima njegova života. Najodgojeniji, sa stanovišta duhovnog života, jeste onaj koji u svojim postupeima najdosljednije slijedi Božiju volju.

Pitanja ove vrste spadaju u domen misticizma. Ovaj pojam u islamu ima više naziva: *ihsan* (koji nalazimo u Poslanikovom izlaganju, navedenom u gornjem tekstu); *kurb* (ili približavanje Bogu), *tarikat* (ili put koji vodi ka Bogu), *suluk* (put ka Bogu), *tasavu f* (što etimološki znači: obući se u vunenu tkaninu). Zadnji

izraz je postao, ne zna se zašto, najviše uobičajen.

Tačno je da muslimanski mistici - kao i mistici ostalih civilizacija - ne vole da šire svoje obrede i svoje posebnosti van uskog kruga svojih učenika i svoje sabraće. Ne zbog toga što bi tu postojale nekakve skandalozne tajne, nego vjerovatno stoga što obični ljudi ne mogu da razumiju zašto se neko »uzalud« muči i odriče slasti ovoga života i također stoga što obično nemaju povjerenja u lični život mističara. Dakle, bolje je sve to sakriti od onih koji nisu u stanju da to poštuju. Uzgred rečeno, dešava se da kada tajna i misterija okružuju neku stvar, ona postaje značajnija i dragocjenija u očima onih koji je traže iako je ne poznaju.

Različitost naravi među ljudima postoji od vjeka. Zasluga islama sastoji se u tome što je znao da pronađe stvari do kojih je stalo svima i koje svi zajednički praktikuju, kao potrebni minimalni program, koji se istovremeno odnosi i na fizičke i na duhovne potrebe čovjeka. Da bismo uvidjeli tačnost ove tvrdnje, potrebno je samo da bacimo pogled na biografije prvih muslimana, Muhamedovih a. s. drugova - koji su po opštem mišljenju bili najbolji muslimani. Kakve različite naravi! Postojao je Halid, ratnik, neustrašivi vojnik koga je Božiji Poslanik sa ushićenjem nazvao »Božiji mač«. Bili su Osman i Ibn Avf, bogati trgovci, i Poslanik je najavio da oni spadaju među ljude Dženeta. Bio je Ebu Zerr, koji je prezirao novac i više volio život askete, dobrovoljno mučeći sam sebe. Možemo se podsjetiti nomada beduina koji se jednoga dana pojavio pred Božijim Poslanikom i zamolio ga da mu nabroji osnovne dužnosti koje čovjeka mogu dovesti u Dženet. Poslanik je odgovorio: »Vjera u jednoga Boga, pet dnevnih namaza, post u mjesecu ramazanu, obavljanje hadža i plaćanje poreza, ako čovjek ima za to sredstva«. Beduin prihvati islam uskliknuvši: »Tako mi Boga, ja neću raditi ni više ni manje od toga što je propisano«. Pošto je ovaj otišao Poslanik reče: »Ko želi da vidi stanovnika Dženeta, to je bio on«. Ni ratnik Halid, ni vrlo bogati Osman nisu zanemarivali nijednu bitnu islamsku dužnost niti njegovu duhovnost; ništa manje od Ebu Zerra, Selmana, Ebu Derdaa i drugih koji su vatreno voljeli asketizam, kojima Poslanik nije dozvolio, na primjer, da žive u dobrovoljnom zatvoru, da vječito poste, da se kastriraju iz straha od

tjelesnih uživanja. Poslanik im je čak preporučio da se ožene, dodajući: »Ti imaš dužnost i prema svome tijelu«. Prema islamu, čovjek ne pripada samome sebi, on pripada Bogu, pa nije dozvoljeno zlostavljati zalog koji nam je Bog povjerio, a taj zalog je naša vlastita ličnost.

SOFA

U velikoj medinskoj džamiji, u vrijeme Poslanika, van prostorije za salat postojao je dio džamije koji se zvao *sofa*. To je bilo mjesto obrazovanja i odgajanja gdje se radilo pod ličnim nadzorom Poslanika. Tu se okupljao velik broj muslimana. Oni su u toku svakoga dana posvećivali dio svoga vremena da se upoznaju sa islamskim životom, kako u pogledu odnosa prema Bogu, tako i u pogledu odnosa prema svojim drugovima, članovima islamske zajednice. Oni zajednički rade kako bi zaradili minimalni dio sredstava za život, da ne bi postali paraziti i teret drugim članovima zajednice. U toku noći oni su provodili dosta vremena kao najbolji mistici, u obavljanju ibadeta koji nisu obavezni, i u razmišljanju. Zvala se ova ustanova samostanom (tekijom, hanikahom) ili bilo kojim drugim imenom, nema sumnje da su pripadnici Sofe bili više odani duhovnom životu nego materijalnim brigama. Nećemo vas možda moći detaljno obavijestiti o obredima u kojima je Poslanik poučio ove prve muslimanske mistike, obredima koji su vjerovatno varirali prema naravi i sposobnostima svakog pojedinca. Pošto je cilj određen, ostavljeno je dosta slobode u izboru sredstava da se do njega dođe! Spomenimo uzgred jednu Poslanikovu izreku: »Mudrost je izgubljena vrlina vjernika, neka je uzme gdje god je bude našao«.

SUŠTINA MISTICIZMA (TESAVVUF)

Pod misticizmom islam podrazumijeva ispravnost u vjeronjanju, poboljšanje vjerskih obreda, izbor Poslanikovog života kao primjera koji treba slijediti u svima životnim situacijama i

izvršavanje dužnosti koje je propisao islam.

Misticizam nema nikakve veze sa postizanjem moći da se upoznaju nevidljive stvari, da se prave čuda, da se nameće volja drugim ljudima pomoću misterioznih psihičkih sredstava. On također nema ništa zajedničkog sa asketizmom, mučenjem samoga sebe, zatvaranjem u samostan, meditacijama i osjećajima koji slijede iz isposništva (koji mogu biti pokatkada sredstvo ali nikada cilj), niti sa nekim vrstama vjerovanja u Božije Biće (panteizam i druga). On također nema ništa zajedničko sa tvrdnjama nekih šarlatana da je mistik iznad islamskog zakona i potrebnog minimuma islamskih dužnosti.

U nedostatku boljeg izraza, može se reći da je misticizam metoda najboljeg ličnog ponašanja: način na koji se postiže kontrola nad samim sobom, iskrenost, ostvarenje stalnoga prisustva Boga u našim djelima, napor da volimo Boga, sve više i više.

Islamski odgoj obuhvata izvjestan broj dužnosti sa vanjskim manifestacijama, kao što je obavljanje namaza, post, milosrđe, izbjegavanje zla i loših djela, itd., ali on obuhvata i neke unutrašnje, duševne, dužnosti kao što je vjera, zahvalnost prema Bogu, iskrenost, odsustvo egoizma, i tako dalje. Misticizam je vježbanje za ovaj drugi aspekt života. Ali i vanjske dužnosti imaju za cilj čišćenje duše, što predstavlja jedini način za postizanje vječitog spasenja. Općenito uzevši, mističar svojim duhovnim vježbama razvija izvjesne sposobnosti i umijeća koja običnom čovjeku izgledaju čudna, mistična, ali mističar ih uopće ne želi, čak ih prezire. Poznavanje nevidljivih stvari, čak iako je to za neke ljude moguće, kao rezultat nekih duhovnih vježbi, nije poželjno za mistika, jer su to Božije tajne: njihovo prerano otkrivanje može čak biti pogubno za čovjeka. Zato se mistik ne služi tim sposobnostima, čak i ako mu uspije da ih razvije. Njegov cilj ostaje uvijek čišćenje vlastitog duha, kako bi postao što ugodniji i draži svome Stvoritelju. Treba napomenuti da je najsavršeniji čovjek onaj koji oplemenjuje ne samo svoju vanjštinu, nego i svoju unutrašnjost, ili kao što kažu mistici: svoje tijelo i svoje srce. Što se tiče vanjskog aspekta, on se reguliše pomoću *fikha* (koji obuhvata pravila za cjelokupni vanjski život: kult, ugovorne odnose, kazneno pravo, itd.) a unutrašnji aspekt spada u domen misticizma.

Obredna vanjska strana ibadeta proističe iz *fikha*, ali iskrenost i prava pobožnost spadaju u naše unutrašnje vrline i tiču se misticizma. Spomenimo po ovom pitanju dva kur'anska ajeta: »Da, oni su na dobitku, vjernici koji pobožno obavljaju svoj salat« (23: 1-2), a »licemjeri kada se dižu da obave salat oni se dižu lijeno, oni se samo pokazuju pred drugim ljudima« (4:142). Dobro i loše obavljanje vjerskih dužnosti, kako je to opisano u gornjim ajetima, omogućuje nam da sebi predstavimo šta islam traži od svojih pripadnika u svima postupcima njihova života.

Islamska tradicija zadužuje halifu ili šefa muslimanske države ne samo politikom (uključujući i vršenje dužnosti sudije) nego i vjerskim obavezama tj. javnim praktikovanjem vjere kao što je namaz, post, hadž. Sve ovo spada u područje fikha (islamskog prava) kojeg su razvile razne škole (vidi kasnije). U ovom području, monopol vlasti je striktno nametnut iako se ovo tiče manje važnog dijela našega života. Sektaške razlike postoje među muslimanima, nakon smrti Poslanikove, u pogledu toga ko je imao pravo da naslijedi Poslanika u izvršavanju vlasti u području politike i javnih vjerskih obaveza. Prepustimo odluku Bogu na Sudnjem Danu i pozabavimo se našom budućnošću i odbranom od Božijih neprijatelja. što se tiče unutarnjeg života, koji isključivo određuje spasenje na vječnom Ahiretu, u ovom području nema nikakve zavisti; nekoliko osoba moglo je, a zaista i jeste istovremeno naslijedilo Poslanika. Dok mistički red nakšibendija, traži svoj oslonac u autoritetu Poslanika kroz Ebu Bekra, red kaderija i Suhravardija na primjer traži isto preko Alije a svi su sunije kojima je Ebu Bekr jedini neposredni nasljednik Poslanika na političkom polju. Ovo duhovno područje koje ujedinjuje sunije i ši'ije, nije prazna apstrakcija; on ima svoju vlastitu samostalnost, administrativnu organizaciju. Postojanje *abdala i avtada* ili duhovnih upravitelja i administratora je bilo po nalogu samog Poslanika, kao što možemo vidjeti već rano kod takvog autora kao što je Ibn Sa'd. Jedna monografija od Sujutije predstavlja zbirku svih hadisa o kutbu, abdalu i avtadu. Ovdje nije potrebno ulaziti u detalje.

BOŽIJA NAKLONOST

Obični ljudi žele da ih Bog voli, ali ljubavljaju kako je oni shvataju: da im Bog osigura blagostanje. Ali, voljeti Njega, slušati Njega! ... Međutim, evo, šta Kur'an poučava (2/165): »dakle, oni koji vjeruju, jači su u ljubavi prema Bogu«. Na drugom mjestu, Kur'an (5:24) opisuje karakteristike najboljih ljudi: » ... narod koji Njega voli i koga On voli«.

Materijalno blagostanje ne mora biti znak Božanske blagonaklonosti. Bog ga daje onima čiju zahvalnost želi da ispita. Bog ga uskraćuje onima čiju strpljivost želi da ispita. Oba ta slučaja za čovjeka je najvažnije da pokaže svoju pobožnost, svoju odanost Stvoritelju. To zahtijeva s jedne strane potiskivanje svoga egoizma i utapanje u Božansku volju, a s druge strane stalno osjećanje stvarnog Božijeg prisustva.

To prigušivanje vlastitoga ja nema ništa zajedničko sa filozofskim vjerovanjem panteizma. Za mistika, intelektualno tvrđenje u ovoj nužnosti nema nikakve vrijednosti: ono što on želi, to je da je potpuno usvoji, da u njoj živi kao u svojoj stvarnosti. Drugim riječima, učenjačko razlikovanje panteizma u smislu jedinstva življenja, ili panteizma kao jedinstva vizije, za pravog mistika predstavlja samo naklapanje riječima, koje vjernika putnika udaljava od njegova puta i usporava njegov dolazak do određenog cilja.

Možda je potrebno da ovdje spomenemo da pojam »islamski panteizam« ne vodi ka ponovnom ujedinjenju čovjeka sa Bogom. Ma kako se čovjek mogao približiti Bogu, uvijek ostaje izvjesno odstojanje, jedna odvojenost, razlika između Stvaraoca i stvorenoga. Uništava se vlastito ja, ali ne vlastita ličnost. Što je viši stepen koji smo dostigli, to više Bog govori kroz naša usta, više radi našim rukama, više želi našim srcem. Postoji penjanje čovjeka i put prema Bogu, ali nikada pravo ujedinjenje. Zato musliman ne upotrebljava izraz »communion« kojim je obuhvaćena riječ union (ujedinjenje), ali postoji opasnost i da obuhvati fuziju i konfuziju. Muslimani označavaju duhovni put izrazom »mi'radž« koji znači stepenice, penjanje, koje varira zavisno od pojedinaca i njegovih osobina i

sposobnosti. Najviši zamislivi stepen koji čovjek može postići jeste onaj do koga je došao Božiji Poslanik. Zato se njegov doživljaj naziva »*Mi'radž*«. Pri stanju pune svijesti, to jest dok je bio budan, poslanik Muhamed a. s. je imao viziju, »*ru'jā*«, da je ponesen u više sfere i bio počašćen Božijim prisustvom. Pa i tu, u tom stanju van vremena i prostora, Kur'an veli da je između Poslanika i Boga ostalo izvjesno odstojanje: »On bijaše u blizini od oko dva luka, ili još bliže«. (53:9) To je izraz kojim želi da se istovremeno naglasi i blizina i udaljenost. Podsjetimo, uzgred, da je Poslanik Muhamed a. s. lično upotrijebio izraz »*mi'radž*« čak i za obične vjernike, jer je izjavio da je »namaz *mi'radž* vjernika«. Očevidno, svakome prema njegovim sposobnostima i zaslugama.

Duhovni put ima čitavu seriju etapa, i one se prelaze samo postepeno. Mi vidimo i u životu Poslanika da je i on otpočeo sa povlačenjem u pećinu brda Hira. Za vrijeme mekanskog perioda za njega su postojale samo patnje i odricanja za Božansku stvar i tek nakon hidžre njemu je dozvoljeno - opet Božanskim naređenjem - da se suprotstavi nepravdi putem sile. Sasvim je moguće da neko, ko se predstavlja za derviša, ustvari to bude samo prividno, to jest da predstavlja vuka u jagnjećoj koži. Ali isto tako je moguće da jedan kralj, uz svu svoju moć i bogatstvo u svojim blagajnama, bude u životu plemenit čovjek, koji, odričući se ličnih udobnosti, ne koristi svoja bogatstva i čini velike žrtve kako bi izvršio svoju dužnost.

Da bi se savladao egoizam, na prvom mjestu treba razvijati osjećaj skromnosti i poniznosti. Oholost se smatra najvećim grijehom prema Bogu. Prema riječima Gazalije, hvalisavost je obožavanje samoga sebe, dakle neka vrsta idolopoklonstva.

Naravi ljudi su različite. Zato se i putevi razlikuju. Odatle - a islam. upravo na tome insistira - postoji potreba za vodićem, učiteljem. Ne daje se dozvola da se medicinskom praksom bavi onaj čovjek koji je samouk u medicini, koji nije obavljao u praksi to zanimanje, ne daje mu se ni mogućnost da prisustvuje savjetovanjima onih koji već imaju iskustva u tome. Rijetki su slučajevi kada čovjek vidi vlastite nedostatke. A još su rjedi slučajevi gdje se čovjek ispravlja sam od sebe i to odjednom. Misija učitelja potrebna nam je da bi nam on ukazao na naše greške i na način kako

ćemo ih ispraviti. Postoji stalan razvoj, neprekidna evolucija pojedinca, a učitelj nas oslobada čitavog niza nekorisnih pokušaja. Ako se ne bi koristila iskustva prošlosti, i ako bi svaki novorođeni čovjek nanovo i potpuno usamljeno sve otpočinjao, više ne bi bilo niti kulture niti civilizacije. One se zasnivaju na nagomilanim znanjima i praksi naših predaka. Za sud i savjete svoga učitelja učenik ima obzire, kakve nikada nema prema savjetima i mišljenju svojih drugova i sebi ravnih. Nakon teoretskih studija, čovjek provodi izvješan staž u praksi. Kao što to važi za materijalne znanosti, tako isto važi i za duhovne znanosti. Ima toliko stvari koje nikada neće biti naučene čitanjem i slušanjem: primjena pod nadzorom iskusnog učitelja uvijek je korisna, da ne kažemo neophodna. Poznavanje nije dovoljno: treba ga asimilirati, treba da postane naša druga priroda.

Mistici preporučuju naročito četiri uslova: jesti manje, spavati manje, govoriti manje i ići u društvo što manje. Treba međutim napomenuti da »manje« ne znači potpuno odricanje: ono je katkada nemoguće (kao kod jela i spavanja), a uvijek je nepoželjno, u svemu je potrebna umjerenost. Jestu radi održavanja života, a ne živjeti da bi se jelo. Jestu da bi se imalo snage za izvršavanje volje i naređenja Božijih, to je čak akt pobožnosti. Smanjiti ishranu i oslabiti dotle da nam se smanji duhovna sposobnost, to bi bio grijeh. San potreban za održavanje zdravlja predstavlja dužnost za čovjeka; ali suviše dugo izležavanje slabi naš duhovni rast. Spavati manje, to ne znači provoditi vrijeme u većem zarađivanju za život, nego da bi se našlo više vremena da se posvetimo provođenju života u pobožnosti i ibadetu. Govoriti manje, to znači smanjiti broj banalnih riječi, znači potpuno izbjeći, ako je to ikako moguće, svaku lošu riječ. Ljudi često imaju običaj da drugima daju dobre savjete, a istovremeno zaboravljaju da ih prvo primijene u svome životu. Obilaziti manje ljude, to znači: ne ići im bez potrebe. Ali vršiti usluge drugima, baviti se obavljanjem stvari kojima je zadovoljan naš Gospodar, to su čovjekova kretanja koja su za pohvalu. Ipak ne treba zaboraviti da se potrebe pojedinaca razlikuju prema stepenu njihova razvitka. Ne daje se iskusnom učitelju isti savjet kao i nekom mladome početniku. Posjećivanje ljudi izaziva iskušenja, uzrokuje gubljenje dragocjenog vremena, i često je razlog da zaboravimo važnije i korisnije obaveze.

Možemo dodati i peti savjet: trošiti manje, mislimo na luksuz, na koketiranje, na lično zadovoljstvo, novac tako ušteđen, mogao bi se koristiti za svrhe koje su nam drage, ali za koje, uz naše potrošačke navike, nemamo novaca. Ovih pet savjeta može predstavljati pet principa ekonomičnosti islamu, kako u duhovnom tako i u materijalnom pogledu.

NAROČITI AKTI

Potrebno je nastojati da se sjetimo Boga u svakom momentu. Bitno je da Ga se sjećamo srcem. Ali pošto koncentracija ne može da bude stalna, primjenjuju se fizičke metode, kako bi se uvećalo to prisustvo duha, ta koncentracija misli o Bogu. Kur'an (33:41-42) kaže: »O vjernici, ponavljajte često ime Božije i slavite ga jutrom i večerom«. Ili također (3:191): » ... koji, stojeći, sjedeći, ležeći spominju Boga i razmišljaju o stvaranju nebesa i zemlje govoreći: Stvoritelju naš! Ti nisi ovo stvorio uzalud: Slava Ti, čuvaj nas paklene vatre«. Ima ibadeta u kojima se stalno ponavljaju iste formule i koje se ponavljaju svaki dan iz navike. One se izgovaraju naglas, ili u sebi, ali treba naglasiti da se tu radi uvijek o Bogu, o Njegovoj ličnosti i Njegovim osobinama (atributima-sifatima), a nikada o stvorenjima. Ako se radi o poslaniku Muhamedu, on se uvijek spominje u vidu obraćanja Bogu, na primjer: »O Bože, smiluj se Muhamedu i spasi ga« ili »O Bože, oživi Muhameda a. s. na slavnom mjestu koje si mu obećao i prihvati njegovo zauzimanje za nas« i tako dalje. Da bi mogli što više koncentrisati svoje misli, mistici se katkada usamljuju, povlače od ljudi, zaustavljaju dah po nekoliko trenutaka, zatvaraju oči i obraćaju pažnju na otkucaje srca, stalno misleći na Boga, itd. Oni kažu da u razmišljanju o Bogu postoje tri stepena: sjetiti se Njegova imena, sjetiti se Njegova Bića počev od Njegova imena, i na kraju, sjećati se Njegova Bića bez potrebe mišljenja o Njegovom imenu, i bez potrebe **za** nekim drugim sredstvima podsjećanja. Da je ovakve postupke preporučio sam Poslanik i da oni nisu stranog porijekla, možemo se sjetiti da je Ebu Hurejre imao tepih napravljen od konca, sa 2000 čvorova koji su

služili kao zrna i on je svake noći ponavljao na njemu neku molitvu. (Ibn Fadlulah al-Umari, Masalik al-Absar, tom 5 u Istanbulu).

Među ostalim možemo još spomenuti asketski život, mučenje samoga sebe i razmišljanje naročito o smrti i o Sudnjem danu. Za islam, takvi postupci nisu cilj, nego samo sredstva, i to privremena i prolazna, koja pomažu da čovjek zagospodari sobom i da se savlada. Sve što mi sebi dozvoljavamo u životu, dijeli se na nužnost i na luksuz. Nikada ne možemo sebi zabraniti ono što je nužno, jer to bi značilo samoubistvo. Samoubistvo je u islamu vjerski zabranjeno, jer mi ne pripadamo samima sebi, nego Bogu. A uništiti nešto prije nego se iscrpilo, znači suprotstaviti se Božanskoj volji. Što se tiče luksuza, ukoliko on neće postati cilj našeg života, dozvoljen je. Možemo ga se odreći da bismo zagospodarili našim životinjskim dijelom; možemo ga se odreći da bismo priskočili u pomoć onima koji nisu u stanju da zadovolje ni svoje osnovne životne potrebe, ili pak da bismo izvršili djelo pokajanja (pokore). Ali, nije dozvoljeno prelaziti mjeru. Muževan čovjek koji se trudi da ostane čedan, zaslužniji je od onoga ko uništava svoje prirodne želje na primjer hirurškim zahvatom. Onaj ko nije sposoban da učini grijeh nema zasluge kao onaj ko je potpuno sposoban za to, ali se od toga dobrovoljno uzdržava iz poštivanja prema Bogu.

Mučenje samoga sebe, uzdržavanje od zadovoljenja raznih prohtjeva, i druge duhovne vježbe povećavaju izvjesne sposobnosti, ali samo razvijanje tih sposobnosti, ma kako značajne one bile, nije samo po sebi cilj kretanja prema Bogu. Nastoji se izvršiti izvjesne radnje, a ne osjećaje koji iz njih proizilaze, jednom vrstom automatizma. Čak i nevjernik može razviti izvjesne osobine svetaca, ali bez konačnoga spasa. Mistik stalno ide prema svome cilju, nikada se ne baveći sitnicama koje se dešavaju na tome putu.

Život jednog derviša, jednoga mistika počinje kajanjem za prošle grijehe i popravljanjem, koliko god je to moguće, šteta koje je učinio drugim ljudima. Bogu pripada pravo da oprostí greške učinjene prema Njemu, ali za nepravde načinjene stvorenjima ne prašta Bog nego ta stvorenja. Molitve Bogu čovjeka ne oslobađaju grijeha učinjenih prema Božijim stvorenjima. Tek nakon toga može se krenuti stazom koja vodi ka Bogu. To nije ničiji monopol. Na

dohvat je svakome, i ne samo na dohvat: dužnost je svakog čovjeka da krene tim putem. Put ima dvije karakteristike: poslušnost Bogu i stalno razmišljanje o Bogu. Poslušnost je lakša, s obzirom na to da znamo šta treba da radimo i šta je volja Božija: Bog je objavio Svoju volju i Svoje propise preko Svojih Poslanika, da ih ovi saopšte ljudima.

Bog je slao bezbroj poslanika. Ali su se njihova naučavanja razlikovala u pojedinostima, to ne znači da je Bog mijenjao mišljenje. Naprotiv, to znači da je On u Svojim mudrosti i samilosti smatrao da je razvijanje ili nazadovanje naših ljudskih vrlina izazivalo potrebu mijenjanja pravila u pojedinostima. Iako se u bitnim dijelovima svoga učenja, naročito u pogledu odnosa između čovjeka i Boga, poslanici međusobno ne razlikuju - islam to naročito naglašava - čovjek koji se pokorava naređenjima svoga Gospodara može da svoj život uskladi sa najnovijim odredbama Njegove volje. Ako je Bog ljudima nešto saopštio preko poslanika Ibrahima, to ne znači da je neposlušan onaj ko se prilagodio učenju Musaovom, jer on nam je, za svoje vrijeme, donio posljednja naređenja istoga Gospodara; a niti bi zanemarivanje Mojsijevih naređenja uz pridržavanje Ibrahimovih pouka predstavljalo flagrantnu neposlušnost prema Bogu. Tako su ljudi trebali da provedu u svoj život Božanske objave koje su donosili poslanici jedan za drugim, od kojih je posljednji Muhamed a. s.. I zato musliman, uz puno poštovanje ranijih Božijih poslanika, prihvata posljednje odredbe Božije volje koja je saopštena ljudima. Musliman vjeruje u Božansko porijeklo Tevrate (Tore), Suhufa, Indžila (Evandjelja), ali se pokorava zadnjoj i najnovijoj poruci Božjoj, to jest Kur'anu. Ko ostaje privržen prevaziđenim zakonima, ne može se od strane Zakonodavca smatrati poštivaocem zakona.

ZAKLJUČAK

Pošto čovjek istovremeno ima tijelo i dušu, vanjštinu i unutrašnjost, harmoničan progres i uravnotežen razvoj zahtijevaju jednaku pažnju za obje ove strane ljudskoga bića. Misticizam, ili

duhovna kultura, u islamu se predstavlja kao smanjivanje onoga što se zove Ja uz istovremeno povećavanje Božanskog prisustva u nama. Uronjavanje u Božansku volju ne znači ni u kom slučaju nepokretnost, daleko od toga.

U svojim brojnim ajetima, Kur'an podstiče čovjeka da djeluje i čak da se »takmiči« sa drugima u traženju Božije naklonosti pomoću »dobrih djela«. Ne slijediti svoje pogubne želje, nego se pridržavati Božije volje, ne dovodi do mrtvila i neaktivnosti. Samo se dešava ono što Bog traži od nas; ali ako čovjek ne poznaje Božije htijenje, koje mu ostaje sakriveno, treba da stalno nastavlja svoj napor da bi stigao do cilja koji on smatra plemenitim i u skladu sa Božijim odredbama. Ovaj dinamički pojam predestinacije rezimiran je u ovim ajetima Kur'ana (57:22-23): »Nikakva bijeda ne snalazi vas ni u vanjskim ni u unutrašnjim okolnostima, a da nije zapisana u Knjizi prije nego smo je stvorili. Doista, to je ustanovljenje bilo lahko Bogu. (Ovo vam se saopštava) da ne biste žalili za onim što vam se izmakne (u ovosvjetskim nasladama), niti se preko mjere radovali onom što vam dodijeli Bog. Bog ne voli hvalisavce ni ohole ...« Čovjek treba da uvijek misli na Božiju veličinu i istovremeno na svoju malenkost, upravo isto onako kako će to biti na Dan proživljenja, kada Bog bude tražio da svi polože račune o svome životu. Kur'an (29:60) kaže: »Što se tiče onih koji se bore na našem putu, sigurno ćemo ih mi voditi našim stazama. Zaista je Bog sa onima što čine dobra djela«.

Glava VII

ETIKA ISLAMA

Ljudi se mogu podijeliti na tri glavne grupe:

1) Na one koji su po prirodi dobri, koje iskušenja ne mogu pokvariti, iz čije same prirode (instikta) potječe samo dobrota i milosrđe.

2) One koji su, naprotiv, zli i nepopravljivi; i napokon

3) Na one koji pripadaju srednjoj grupi, koji se ponašaju kako treba ukoliko su na to prisiljeni nadzorom ili pritiskom, a inače sebi dopuštaju loša djela i nepravdu prema drugima.

Ova treća kategorija predstavlja veliku većinu ljudskoga roda, dok druge dvije kategorije broje relativno mali broj pripadnika. Prva kategorija (ljudi-meleki) nema potrebu ni za kakvim uputstvima, ni za kakvom kontrolom. Treba primijeniti sva moguća sredstva da se od zla uzdrže pripadnici druge kategorije (ljudi-šejtani); ali treba se naročito baviti trećom kategorijom ljudi (obični ljudi).

Pripadnici ove treće kategorije u izvjesnom pogledu liče na životinje: oni su mirni i zadovoljni onim što imaju sve dok kod drugih ne primijete nešto bolje, ili dok ne posumnjaju da im drugi žele da nanesu neko zlo. Taj loš instinkt koji budi iskušenje, predstavlja od vajkada brigu ljudskoga društva: otac sputava svoju djecu, starješine porodice, plemena, grada-države ili neke druge ljudske grupacije trude se da svoje podređene prisile da se zadovolje onim što posjeduju, da ne otimaju silom ono što su drugi stekli na pošten način. Ljudsko društvo možda nema drugog cilja nego da kontroliše iskušenja i da ispravlja zla koja su već počinjena. Svi ljudi, čak i u krilu jedne iste nacije, ne dostižu nikada isti nivo razvitka:

plemenit duh sklon je žrtvama, milosrđu; inteligentan duh vidi dalje, i posljedice koje bi poništile neposrednu dobit sprečavaju ga da ne čini zlo, a da on istovremeno nije sklon da čini žrtve na svoju štetu. Običan duh, ne samo da nije sklon milosrđu, nego sebi dozvoljava da se obogati na račun drugih, izuzev u slučaju kada se plaši žestoke neposredne reakcije od strane svojih žrtava, od strane društva ili neke druge snage. Tup čovjek neće biti zadržan čak ni takvim strahom i on ide do kraja u svojim kriminalnim nastojanjima, sve dok ne bude spriječen u svojoj djelatnosti od strane društva: smrću ili zatvorom.

Svi zakoni, sve religije, sve filozofije nastoje da uvjere mase, srednju kategoriju ljudi da se ponašaju kako treba i da čak čine dobrovoljne žrtve pomažući siromašnima, nesretnima i onima koji su bez svoje krivice zapali u nevolju i ne mogu da se iz nje izbave.

KARAKTERISTIČNE CRTE ISLAMA

Islam je kompletan način života: on propisuje ne samo vjerovanje, nego i pravila društvenog ponašanja. Osim toga, on se bavi primjenom i dobrim funkcionisanjem svoga zakona. Znamo da islam ne smatra da je ovaj život cilj samom sebi niti vjeruje da je tijelo bez ikakve veze sa duhom. Islam, naprotiv, uči da treba vjerovati u Vječni život. Njegova osnovna deviza, koju je objavio Kur'an, glasi: »dobro u ovome životu, kao i dobro u vječnosti«. Tako, on se ne zadovoljava da hvali dobro i da kudi zlo, nego pruža nagrade i kazne, kako duhovne tako i materijalne naravi. Što se tiče zabrana, islam nastoji da u čovjekov duh usadi strahopoštovanje prema Bogu, od posljednjeg suda nakon proživljenja, od kazne paklenom vatrom; ali on se ne zadovoljava samo time: on poduzima sve moguće mjere u domenu materijalnih sankcija, kako bi spriječio čovjeka da čini nepravde i gazi prava drugih. Tako vjernik moli i posti, čak i kada ga niko ne sili na to; on plaća porez, čak i kada vlast ne zna iznos njegovih obaveza, ili nije u mogućnosti da porez prikupi silom.

OSNOVE MORALA

Često se dešava da motivi i okolnosti iz osnove mijenjaju značenje djela koja su na prvi pogled slična: smrt od ruke razbojnika, od lovca kome se žrtva učinila kao divljač, od strane luđaka ili maloljetnog dječaka, od strane čovjeka koji se samo branio, od strane dželata koji samo izvršava naređenje, od vojnika koji brani svoju otadžbinu od invazije, sva su ta ubojstva različita. Ubojstvo se nekada strogo kažnjava, nekada se blago kažnjava, nekada se oprašta, nekada se smatra normalnom dužnošću koja za sobom ne povlači ni pohvalu niti osudu, a katkada čak zaslužuje najviše pohvale i počasti. Skoro čitav ljudski život sastavljen je od djela čije je dobro i zlo relativno. Zato je Muhamed a. s. često podsjećao da će »ljudska djela biti suđena prema namjerama«.

Islam se zasniva na vjerovanju u Božansku objavu namijenjenu ljudima, koja im je upućena preko Božijih poslanika. Njegov zakonik i njegov moral, kao i njegovo vjerovanje, temelje se na Božijim naredbama. Može se desiti da po pitanju morala ljudski razum dođe do istih zaključaka kao i objavljeni zakon, ali u islamu je važan objavljeni Zakon, a ne razmišljanje jednoga filozofa, pravnika ili moraliste. To je utoliko važnije što rezonovanje raznih ljudi može da bude međusobno različito i što oni mogu da dođu do sasvim različitih zaključaka. Katkada u osnovi neke dužnosti nalazi se motiv discipline, dok na prvi pogled ta dužnost izgleda suvišna.

Ljudska djela mogu se u prvom redu podijeliti na dobra i loša, na obaveze i zabrane. A djela od kojih ljudi treba da se suzdržavaju dijele se sa svoje strane na dvije velike kategorije: na ona za koja postoji, pored kazne na Sudnjem danu, i ovosvjetska sankcija, materijalna kazna, i na djela za koja islam ne predviđa drugu kaznu osim one na Sudnjem danu.

U jednoj izjavi koja se pripisuje Poslaniku (koju prenosi Ijad u svojoj *Kifai*) mi vidimo kakvu koncepciju života ima islam: »Alija je jednoga dana upitao Poslanika o njegovom opštem ponašanju, a on mu odgovori: poznavanje (ili razumijevanje) je moj kapital, razum (ili intelekt) je osnova moje vjere, ljubav je moj temelj, želja je moja jahaća životinja, sjećanje na Boga je moj dug, povjerenje je moje

blago, brižljivost je moj saputnik, znanje je moje oružje, strpljenje mi je štiti, zadovoljstvo je moj dobitak, stromnost (ili poniznost) je moj ponos, odricanje od užitka je moj zanat, sigurnost je moja hrana, istina je moj zagovornik, poslušnost mi je vrlina, borba mi je navika, a radost moga srca je u salatu«.

Jednom drugom prilikom Muhamed a. s. je rekao: »Vrhunac mudrosti jeste strah od Boga, tj. pobožnost«. Islamski moral počinje sa odricanjem od svakog obožavanja izuzev obožavanja Boga kao što je: obožavanje samoga sebe (egoizam), obožavanje produkata naših ruku (idoli, sujevjerje) i odricanje od svega što degradira čovječnost (bezboštvo, nepravda itd.).

Ukidajući nejednakost ljudi koja je bazirana na pripadnosti rasi, na boji kože, jeziku, postojbini - islam je proklamovao (i realizovao više od svih ostalih) da se vrijednost čovjeka jedino bazira na moralnoj vrijednosti, što svaki čovjek bez izuzetka može da postigne (dok on ne može da izmijeni svoju boju kože, jezik, nacionalnu pripadnost itd.). Tako Kur'an kaže: »O ljudi! Mi smo vas stvorili od jednoga muškarca i jedne žene i razdijelili smo vas na narode i plemena, kako biste se međusobno upoznavali; zaista, najplemenitiji između vas je kod Boga onaj ko je najpobožniji; zaista Bog je mudar i sve zna (49:13).

U jednom divnom ajetu (17:23-39) Kur'an je naredio muslimanskoj zajednici slijedeće:

»Vaš je Gospodar naredio da se ne klanjate nikome osim Njemu, da lijepo postupate sa svojim roditeljima; i kad jedno od njih ili oboje sustigne starost kod tebe (čovječe), nemoj im pokazivati da ih prezireš, nemoj im činiti prekora. Govori im sa poštovanjem. Budi ponizan i pun nježnosti prema njima i upravi Bogu ovu dovu: Bože moj, smiluj se na njih, kao što su oni imali milosti prema meni kad su me nje govali u vrijeme moga djetinjstva«.

»Gospodar vaš zna bolje nego iko drugi šta je vašim dušama. Ako budete dobri, zaista, on pobožnima prašta i onima koji se iskreno kaju.«

»Daj svojim bližnjima što im pripada (po čovječnosti), a tako isto siromahu i putniku, ali ne budi rasipnik. Raspikuće su, uistinu, braća šejtana. Šejtan je neblagodaran prema svome Gospodaru.«

»A ako ne mogneš pomoći onima koji su u nevolji (jer si i sam siromah), a tražiš od Boga milost koju se nadaš da ćeš izmoliti, govori im sa blagošću«.

»Ne veži sebi o vrat svoju ruku (ne budi tvrdica), niti je sasvim otvaraj da ne navučeš na sebe prijekor ili siromaštvo. Uistinu, Bog obilje daje kome On hoće, a katkada i oskudicu. Doista, on je obaviješten o stanju Svojih robova i vidi ih«.

»Nemojte ubijati svoju djecu iz straha da ne osiromašite. Mi hranimo i njih i vas. Zaista, ubijati njih užasan je grijeh«.

»Izbjegavajte blud, jer je to stidna stvar i hrđav put!«

»Nemojte ubijati čovjeka, čije vam je ubistvo Bog zabranio, osim kada na to imate pravo. Što se tiče onoga ko bi bio nepravedno ubijen, Mi smo njegova bližnjega ovlastili da traži pravdu; ali neka on ne prelazi granicu ubijajući sobom, jer je već i zakonom potpomognut.«

»Ne dirajte u imanje siročeta, osim za njegovo dobro (u cilju da ga umnožite), dok god on ne doste do punog uzrasta«.

»Ispunjavajte svoje obaveze, jer će se o obavezama tražiti račun«.

»Kad mjerite ispunite mjeru kako treba i vagajte bez zakidanja. To vam više vrijedi i to je za budućnost bolje«.

»Ne miješaj se u ono što ne poznaješ. O sluhu, vidu, srcu, o svemu tome ćete bez sumnje polagati račun«.

»Nemoj po zemlji oholo hodati: sigurno je ti nećeš nikada rascijepiti, niti ćeš ikada biti visok kao brda koja te okružuju«.

»Sve je to ružno i Bogu mrsko. Eto šta je tebi Bog otkrio o mudrosti! I još, pored Boga ne stavlaj druge bogove, jer ćeš biti bačen u Džehenem proklet i ponižen«.

Ove zapovijedi, upoređive sa onim što su date Musau, ali obuhvatnije od njih, objavljene su Poslaniku za vrijeme mi'radža.

Bilo bi suviše dugo da ovdje citiramo sve opomene i upozorenja Kur'ana, ali spomenimo još jednu od njih (4:36-38) koja govori o društvenom ponašanju običnog čovjeka:

»Obožavajte Boga i ne pridružujte Mu nikoga«.

»Ukazujte dobrotu vašim očevima i majkama, vašim srodnicima, siročadima, siromasima i komšijama bližnjim i daljnjim, i

onima s kojima vas neka stvar zbližava, putniku i robovima«.

»Zaista Bog ne voli čovjeka ohola i slavohlepna: on ne voli one koji škrtare i koji drugima preporučuju škrtarenje i pažljivo kriju ono što im je Bog dao Svojom milošću. Mi smo nevjernima pripremili strahovitu kaznu. (On ne voli one) koji milostinju dijele samo radi svoje slave, a oni ne vjeruju u Boga i u posljednji dan. Ko god ima đavola za druga, taj ima hrđava druga«.

U jednom drugom ajetu (49:10-12) Kur'an opisuje karakteristike muslimanskog društva:

»Uistinu, svi su vjernici samo braća, pa pazite vašu braću i bojte se Boga, da bi se na vas smilovao!«

»O vjernici! Ne rugajte se jedni drugima jer oni kojima se rugaju, može biti da vrijede više od onih koji im se rugaju«.

»Također ni žene neka se ne rugaju drugim ženama: može biti da ove vrijede više od njih.«

»Ne sramotite jedan drugoga, ne izdijevajte pogrdna imena jedni drugima. O kako je ružno pogrdno ime steći vjerniku, pošto je vjerovao«.

»Oni koji se ne prođu toga ... zaista su hrđavi!«

»O vi koji vjerujete! Izbjegavajte mnogo sumnjičenja, jer su neka sumnjičenja grijeh; ne istražujte mane jedni drugih; ne govorite loše jedni o drugima. Ko bi među vama htio jesti meso svoga umrloga brata? To vam je odvratno! - Bojte se Boga, On doista prima pokajanje, On je milostiv«.

GRIJEH I NJEGOVO ISPAŠTANJE

Niko ne bi ustao protiv ovih dobrih pouka o kojima se govori u navedenim ajetima, ali čovjek ima svoje slabosti: on je istovremeno sastavljen od elemenata dobra i zla. Njegove prirodne mane bacaju ga u srdžbu, navode ga na iskušenja i navode ga da čini zlo onima koji su slabiji od njega i nemaju načina da ga u tome spriječe ili da mu se u tome osvete. Naprotiv, njegova plemenita osjećanja navode ga na kajanje nakon učinjenog djela, i zavisno od snage toga plemenitog osjećanja on nastoji da više ili manje popravi zlo koje je

počinio.

Islam dijeli grijehe u dvije velike kategorije: one koji su počinjeni protiv Božijih prava (nevjerovanje, zanemarivanje salata, itd.) i one koji ugrožavaju prava drugih ljudi. Samo se po sebi razumije da ne pripada Bogu da prašta grijehe koje je čovjek počinio prema drugim ljudima, to pravo pripada povrijeđenoj osobi i nikome drugom. Ali, nanoseći zlo nekom drugom stvorenju, čovjeku, životinji, itd., vrši se ustvari dvostruko zlodjelo: ne samo protiv onoga ko je njegova neposredna žrtva, nego i protiv Boga, jer zločinačko ponašanje predstavlja kršenje Božanskih propisa. Zato kod neke nepravde ili zlodjela počinjenog prema nekom biću, potrebno je ne samo pokušati da se popravi šteta vraćajući žrtvi nasilja oduzeto pravo, nego također moliti oprost od Boga. U jednom hadisu Muhamed a. s. je upozorio da će na Sudnji dan neko biti bačen u Džehenem zato što je zavezao mačku i pustio je da umre ne dajući joj da jede i ne dozvolivši joj da sama traži sebi hranu. Prema jednoj drugoj predaji Muhamed a. s. je govorio o Božijem kažnjavanju čak i onih ljudi koji ne ispunjavaju svoje dužnosti prema životinjama ne dajući im dovoljno da jedu, tovarajući na njih terete koje ne mogu da nose itd. Poslanik je čak zabranio da se siječe drveće bez potrebe. Čovjek treba da koristi sve što je Bog stvorio, ali u pravoj mjeri, bez rasipništva.

Ima više načina da se popravi greška počinjena prema drugima: katkada je dovoljno da se od njih zatraži oprost, i sve je uređeno. Drugi put, trebaće da se vrati neko uzurpirano pravo, da se nadoknadi ono što se ne može vratiti itd.

Da se bude strpljiv prema drugima i da se prašta jeste plemenita osobina na kojoj je islam uvijek insistirao. Hvaleći tu osobinu Kur'an kaže (3:133-4): »Trudite se da zaslužite milost Božiju i naselje u Dženetu koji je prostran kao nebesa i zemlja i pripremljen za one koji se Boga boje, za one koji milostinju daju, kad su u izobilju i kad su u oskudici, koji svladavaju svoju srdžbu i koji praštaju drugima, jer Bog zaista voli dobročinitelje«.

Preporučuje se praštanje, ali (imajući u vidu običnog čovjeka) dozvoljava se i odmazda. Takvo je značenje, među ostalim, i ovoga ajeta (42:40): »Zlo se vraća jednakom mjerom. Međutim, onome koji

prašta i miri se sa svojim protivnikom, kod Boga je njegova nagrada«.

Bog je neuporedivo više milostiv od najblažeg čovjeka. Među imenima koja islam daje Bogu, jeste i Rahman (Milostivi), Tevvab (Onaj koji prihvata kajanje), Afuv (Onaj koji briše grijeh) Gaffar (veliki praštač), itd. Oni koji počine grijeh prema Bogu, a zatim se pokaju i napuste svoju zabludu, naći će puno razumijevanje kod Boga. Dva kur'anska ajeta daće islamsku predstavu o dobroti Božijoj:

a) »Ne, Bog neće oprostiti ako Mu se pridružuju druga božanstva. On će sve drugo oprostiti kome On htjedne.«

b) » ... o Moji robovi! Vi, koji ste nepravedno postupali prema samima sebi, ne očajavajte u milosti Božijoj. Uistinu, Bog oprašta sve grijeh. On je beskrajno milostiv i praštač.« (34:53)

Ako se ljudi odreknu nevjerstva i ako se okrenu prema Bogu i zamole ga za oprost, mogu se nadati da će biti milosrdan prema njima. Čovjek je slab i često mijenja svoje odluke: pravo kajanja može uvijek da izazove Božiju milost. Ne postoji nikakav način da se dobije Božiji oprost preko drugih ljudi: potrebno je da se obratimo direktno Bogu, potrebno je da mu izrazimo iskreno kajanje »licem u lice« (munadžat), Njemu koji sve zna i od koga ne možemo ništa da sakrijemo. »Božija ljubav prema Njegovim stvorenjima preko sto puta je veća od majčine ljubavi prema njenom djetetu«, rekao je jednom Poslanik. Drugom prilikom Poslanik Muhamed a. s. je rekao: »Bog je milosrđe podijelio na sto dijelova, od kojih je On sam zadržao 99,a jedan dio je razdijelio na sva živa bića na Zemlji; međusobno milosrđe među stvorenjima je istoga porijekla«. U jednoj svojoj izreci (hadis kuds) Poslanik kaže da je Bog rekao: »Ko god pokuša da Mi se približi za pedalj, Ja mu se približavam za lakat, ko god Mi se približi za lakat, Ja mu se približavam za hvat, ko god Mi prilazi hodom, Ja mu trčim u susret«. Kur'an (11:114) bez sumnje najavljuje: »Uistinu dobra djela brišu zla.« Milostinja i milosrđe su neosporno preporučeni, ali ipak oni ne pribavljaju automatski Božanski oprost za neki grijeh; oni su međusobno neovisni i Bog ima apsolutnu slobodu.

ZABRANE

Kur'an često upotrebljava dva karakteristična izraza da bi označio dobro i zlo: *ma'ruf*, koji označava (dobro), koje poznaje čitav svijet i koje kao takvo prihvata čitav svijet, a znači »prikladan«; *munker*, što znači »neuobičajen«, (zlo) koje poznaje čitav svijet, i koje kao takvo smatra čitav svijet, a znači: za osudu. Drugim riječima, Kur'an ima povjerenje u ljudsku prirodu, u njen zdrav razum: nikada neće postojati jednodušnost u zlu, makar ga neki i činili. Kur'an svoje vjernike naziva »najboljom zajednicom« (3:110) i to objašnjava na slijedeći način: jer »vi naređujete da se radi ono što je dobro (ma'ruf) a zabranjete ono što je zlo (munker) i vjerujete u Boga«. Jedan drugi pasus (103:13) još je izričitiiji: »Kunem se vremenom; čovjek je zaista na gubitku; osim onih koji vjeruju (u jednoga Boga) i čine dobro i jedni drugima preporučuju pravičnost i strpljivu istrajnost«.

Ali postoje također i naredbe koje se tiču raznih loših djela. Kao što je već rečeno, postoje djela koja su praćena nekom sankcijom, nekom javnom kaznom i djela za koja se kaže da će ljudi za njih biti kažnjeni na onome svijetu: javna vlast ne bavi se ovim posljednjim djelima izuzev u slučajevima koji su izvanredno teški.

U svome čuvenom govoru na Oprosnom hadžu, Poslanik je izjavio da ne smije biti pogaženo pravo čovjeka ni u jednoj od tri kategorije prava: ličnosti, imetka i časti. Naime, kazneno pravo islama imalo je to u vidu, i prema tome glavni zločini su slijedeći: ubistvo, tjelesne povrede, blud i brakolomstvo (to su zločini protiv ličnosti); krađa, razbojništvo (napad na imetak); klevetanje nečijeg poštenja i pijenje alkoholnih pića (povreda časti). Ti zločini kažnjavaju se na slijedeći način:

Za nedjela protiv ličnosti, predviđena je odmazda: život za život, oko za oko, zub za zub. Barem u principu. Jer uzima se u obzir pobuda: da li je djelo učinjeno namjerno ili samo slučajno? Osim toga, postoji mogućnost da žrtva (ili pak njeni nasljednici) može da prihvati novčanu odštetu ili čak da oprostí počinjeno nedjelo. Ako je sudski dokazano da je zločin učinjen namjerno, javna uprava nema pravo da oprašta; to pravo pripada samo žrtvi počinjenog zlodjela.

Sasvim je drugačiji slučaj bluda i brakolomstva: sporazum oštećenih strana ne ublažava težinu djela. Poslanik je na taj način uspio da razvije pojam pravde i samokritike u srcu svojih drugova - koji su više voljeli da budu javno kažnjeni na ovome svijetu nego na onome svijetu - koji su dolazili sami od sebe Poslaniku da mu priznaju neki počinjeni grijeh i traže da budu kažnjeni. (Po pitanju seksualnih ispada, kada postoji sporazum obiju strana, teško je da se bez njihovog priznanja nađe konkretan dokaz. Ovdje se najbolje osloniti na vjeru sljedbenika islama). Da bi smanjio njihova iskušenja, islam je poduzeo i druge mjere predostrožnosti: zabranio je miješanje i nekontrolisane susrete omladine oba spola, ukoliko nisu bliski srodnici. Tu spada i preporuka pokrivanja lica kad žena izlazi na ulicu ili se susreće sa strancima. Mjesto da privlači ljubavne poglede stranaca svojom koketerijom, dužnost je muslimanke da čuva svoju ljepotu i privlačnost samo za svog muža. Veo ima i drugih prednosti za ženu. Poznata je velika razlika u tenu žena koje, na primjer, rade na polju i onih koje nisu izložene suncu. Poznata je isto tako razlika između vanjskog i unutarnjeg perja kod ptica. U stvari veo čuva duže vremena Zar i svježinu kože. To se jasno može vidjeti upoređujući kožu lica ili ruku sa drugim dijelovima tijela koji su obično pokriveni odjećom. Veo nipošto ne znači izdvajanje iz društva, ali svakako umanjuje iskušenje koje bi moglo privući strane. Tvrdnje da pokrivanje lica velom izaziva tuberkulozu predstavljaju samo zloupotrebu lahkovjernosti naivnih. Ova bolest, kao što su pokazala savremena istraživanja, pojavljuje se isto tako kod naroda čije žene nikada ne nose veo, ne samo u Crnoj Africi, nego čak i u najrazvijenijim društvima od Finske do Italije. Usput sipomenimo da nema zakonske kazne za zanemarivanje ove kur'anske preporuke.

Nema potrebe da se zadržavamo na raznim aspektima krađe i razbojništva, ili drugih zločina protiv imetka.

Karakteristično je za islam da je predvidio zakonsku kaznu za klevetanje žena u pogledu njihove čednosti. Kada se pomisli na lahkoću kojom ljudi, spletkare jedni protiv drugih, na lahkoću kojom ljudi među sobom daju punu slobodu svome jeziku, moramo prihvatiti zaključke da je, u interesu društva, potpuno opravdana kočnica toga. Ako želimo da optužimo neku ženu, moramo navesti

dokaze koje sud smatra valjanim. Ako to nismo u mogućnosti, sve klevete koje pogadaju čast neke žene, najstrožije se kažnjavaju.

Zabrana pijenja alkoholnih pića spada u najpoznatije karakteristike islama. Islam je ovu zabranu uveo u etapama: »Oni te pitaju o vinu i hazardnim igrama; reci im: u njima je veliki grijeh i neke koristi, ali grijeh je veći od koristi« (2/19); »O vjernici, Ne približujte se salatu dok ste pijani, pričekaite dok budete razumjeli riječi koje govorite« (4/43); i napokon: »O vjernici! vino, igra, idoli, kockanje, to je zabluda, djelo šejtanovo. Čuvajte se te zablude da biste bili svjesni. Đavo samo nastoji da ubaci među vas zavadu i mržnju vinom i igrom i da vas zapriječi od spominjanja Boga i od namaza. Hoćete li se vi proći toga?« (5:90-91).

Lahko ćemo primijetiti u ovome posljednjem ajetu da Kur'an u istu kategoriju svrstava alkoholna pića i idolatriju. Za vrijeme svoga života Poslanik je kažnjavao sa četrdeset udaraca bičem one koji bi prekršili tu zabranu. Halifa Omer je udvostručio tu kaznu, govoreći da pijanstvo dovodi do bestidnog brbljanja kojim se može okaljati čast žena. Pošto se po Kur'anu predviđa kazna od 80 udaraca bičem za uvredu časti žena, Omerov je zaključak da se i pijenje alkoholnih pića mora kazniti istom kaznom. Kakav ogroman gubitak bi bio izbjegnuto i u koliko domova bi se vratio mir kada bi se ljudi počeli uzdržavati od alkoholnih pića koja su toliko opasna kako za zdravlje tako i za moral.

Među djelima koja su prepuštena slobodnoj ocjeni sudije, navedimo hazardne igre svih vrsta (ubrajajući tu i lutriju, klađenje na trkama itd.). Kome nisu poznate tragedije u kockarnicama? Koliko domova biva razoreno u ludoj nadi da će se zaraditi lahki dobitak (dakle nedozvoljen dobitak)? Lutrije nacionalnog značaja izazivaju postepeno neravnotežu u nacionalnoj raspodjeli dobara zemlje, a ta neravnoteža izaziva ekonomske nevolje, pa čak i političke.

U svojoj brizi da očisti društvo - a naročito javnu upravu - od korupcije, Poslanik je upotrijebio najstrožije izraze, govoreći: »Onaj ko prima, kao i onaj ko daje poklon (mito) ići će u pakao«. Jednoga dana, jedan od njegovih sakupljača poreza dođe Muhamedu a. s. i podnoseći mu račune dodade: »Evo prihoda za državnu blagajnu, a evo i iznosa koji su mi dali kao lični poklon«. Razjaren, Poslanik se

diže u džamiji i održa govor, gdje je rekao: »Neka ovi poreznici ostanu kod svojih kuća, pa neka vide da li će im pokloni doći«. Bez znanja svoga muža, žena halife Omera poslala je jednom preko službenog predstavnika, koji je putovao u Vizantiju, dar carici te zemlje. Ova joj za uzvrat posla dragocjenu ogrlicu. Kada je halifa saznao za to, on konfiskova ogrlicu u korist državne blagajne, a svojoj ženi plati iznos koliko je vrijedio njen poklon.

U nastojanju da poboljša moral Poslanik je rekao jednoga dana: »Ne kunite nikada vrijeme; to vi kunete Boga, jer mijenjanje dana i noći dolazi samo od Njega.« Eto opomene koja vrijedi još i danas. Jer, na kraju krajeva, što nam koristi da proklinjemo vrijeme više puta na dan, ako ne za to da pokažemo našu vlastitu glupost?

Islam ne traži ono što je nemoguće, ali teži za stalnim poboljšavanjem ljudskoga morala u svim domenima života, svim sredstvima koja su dostupna pojedincima i zajednicama. I odgovornost će ostati lična, kao što kaže Kur'an: svakoj duši »ono što je zaradila, a protiv nje također ono što je ona po svojoj volji zaradila: (2:286). Plemenit duh neće sebi dozvoliti da čini zlo pod izgovorom da ga i drugi čine. Na mjesto oponašanja tuđih mana, treba ljudima davati primjer dobra i primjer velikog karaktera.

Završimo sa nekoliko napomena o društvenom ponašanju uopšte: u pogledu dužnosti dobrog susjedstva, Muhamed a. s. je izjavio: »Džebrail mi je mnogo puta ponavljao o pravima susjeda, pa se bojim da će mu čak dati pravo učešća u nasljedstvu kao što je slučaj sa bliskim srodnicima umrloga«. Poslanik nam je dao primjer kako se treba ponašati prema svome susjedu, čak i ako taj susjed nije musliman. Kazuju da je u Medini on stanovao pored jednoga Židova, kome je on sa uživanjem često činio razne usluge i znake pažnje i kada je taj susjed bio bolestan, posjećivao ga je da se raspita o njegovoj bolesti i da mu bude od koristi. U pogledu svakodnevnih odnosa sa drugima, Poslanik je rekao: »Niko između vas nije vjernik, ako svome bratu (prijatelju) ne želi isto ono što želi i sebi samome«. Ili dalje: »Najbolji čovjek je onaj koji čini dobra djela«. Kur'an (59:9) govori o jednom konkretnom slučaju, o prvim medinskim muslimanima koji su primili kao goste muslimane iz Meke, i citira ih kao primjer živog i praktičnog islama: »... oni im u svojoj

plemenitosti daju čak i preimućstvo, iako su i sami siromašui«.

I da zaključimo: »O vi koji vjerujete, budite ispravni vršioi pravde, svjedočite u ime Božije, makar svjedočanstvo bilo protiv vas samih, protiv vaših roditelja, protiv vaših bližnjih, bilo za bogataša ili za siromaha ...« (Kur'an 4:135).

GLAVA VIII

POLITIČKI SISTEM ISLAMA

Pošto se islamska koncepcija života zasniva na skladu tijela i duha, bilo je sasvim prirodno da se ostvari vrlo uska veza između vjere i politike, između džamije i tvrđave. Po svojoj koncepciji društva, islam je sistem zajedništva: on daje prednost ustaljenom životu, on zahtijeva zajednički namaz sa okretanjem prema zajedničkom mjestu (Kabi), on traži izvršavanje posta i blagdana u istom momentu za vjernike u svim krajevima svijeta i posjetu Božjoj kući (Kabi) kao jednu od glavnih dužnosti svakoga muslimana, bio on muškarac ili žena. On stavlja naglasak na strogo ličnu odgovornost i ne zaboravlja razvoj individualnosti, i organizuje pojedince u jednu monolitnu cjelinu, muslimansku zajednicu. Isti zakon vrijedi za sve, ma o kojoj društvenoj klasi ili ma o kome kraju se radilo; i kao što ćemo vidjeti, sam poglavar, halifa, prima zakletvu na vjernost od svih vjernika svijeta.

NACIONALIZAM

U ljudskom društvu zapažaju se dvije suprotne tendencije, koje se smjenjuju: jedna od njih je centripetalna i druga centrifugalna. S jedne strane, zasebne jedinice grupišu se u parove, u porodice plemena, gradove-države, države, imperije, nekada dobrovoljno, a nekada i prinudno. S druge strane, proističući od istoga para, od istih roditelja, grupe se izdvajaju iz većih grupa, da bi živjele odvojenim, samostalnim životom, daleko od ostalih rođaka.

Katkada ih na odvajanje navode prijateljski razlozi, sa ciljem da na drugome mjestu nađu sredstva za život i da olakšaju životni teret onima koji ostaju na škrtom komadiću zemlje koji ne može da pruži hranu svima. Katkada, opet, razdvajanje je rezultat strasti, svađa, ili nekih drugih razloga.

Uprkos skoro jednodušne svijesti čovječanstva o tome da ima zajedničko porijeklo, dva faktora su snažno doprinijela razlikama među ljudima: ti faktori su smrt i udaljenost. Čovjek naslućuje svoju vezu sa bliskim srodnicima, precima, ali povezanost iščezava sa smrću zajedničkog pretka, i srodstvo novih članova rodbinske zajednice, čiji se broj umnožava iz dana u dan, postepeno sve više gubi na značaju i uticaju. Što se tiče udaljenosti, ona ne čini samo da se zaborave rodbinske veze, nego, kao što nam to istorija pokazuje, ona stvara nesavladive prepreke: više se ne govori isti jezik, nemaju se više isti interesi, niti se ljudi bore za iste vrijednosti.

U vrijeme pojave islama, u sedmom stoljeću kršćanske ere, rasne predrasude, jezične predrasude kao i predrasude u pogledu mjesta rođenja i ostale, bile su prije pravilo nego izuzetak; pojam duboko ukorijenjen koji je postao nešto samo po sebi razumljivo. A to je bilo svuda u svijetu, u Arabiji, Evropi, Africi, Aziji, u Americi, svuda. Islam je takvo shvatanje uvrstio u loše navike i nastojao da mu nađe lijeka.

Ujedinjujuće veze porodice, zadruga i čak plemena ni iz daleka nisu bile dovoljne za potrebe odbrane sigurnosti u jednome svijetu gdje su egoizam i pohlepa učinili neizbježnim rat sviju protiv svih. Zato su se grupe veće od plemena katkada formirale za nuždu, koje su sačinjavali ratnici i osvajači, ali koje su bile nesposobne da ostvare jedinstvo interesa svih članova zajednice. Zato je stalno postojala prijetnja raspadanja toga vještačkog jedinstva.

Ne ulazeći u višehiljaditu istoriju razvitka ovoga aspekta ljudskoga društva, dovoljno je da se kao primjer navede naš savremeni pojam »nacionalnosti«, koji je, prividno, u stanju da služi tome cilju zaštite i sigurnosti građana. Ako se nacionalnost zasniva na istovjetnosti jezika, rase ili zavičaja, samo se po sebi razumije da će u tom slučaju uvijek ostati otvoreno pitanje stranaca. Svaka nacionalnost, shvaćena na taj način, suviše je uska da bi mogla ikada

da obuhvati stanovnike čitavoga svijeta. Drugim riječima, uvijek će ostati opasnost od sukoba i ratova. U ostalom, ta veza preko nacionalnosti nije ni dovoljno sigurna: dva brata mogu da budu neprijatelji, kao što dva stranca sa zajedničkom ideologijom mogu da budu prijatelji.

Kur'an odbacuje svaku superiornost na osnovu jezika, boje kože ili ma kakve druge prirodne karakteristike koja nam je sama po sebi data, i priznaje samo superiornost ličnu, koja se zasniva na istinskoj pobožnosti. Zajedništvo ideologije jeste osnova »nacionalnosti« kod islama (pošto je islam sam po sebi ta ideologija). Ne govorimo o religijama koje ne dozvoljavaju nikakav prozelitizam; od ostalih religija svjetskoga značaja, islam se razlikuje time što ne zahtijeva od svojih sljedbenika da se odreknu ovoga svijeta, nego istovremeno uvažava i tijelo i duh. Istorija pokazuje do koga su se stepena muslimani asimilirali u bratstvo iznad rasa i nacija. A taj osjećaj kod njih nije ni danas manje živ nego što je bio nekada.

Primijetimo da se danas naturalizacija praktikuje kod svih »nacija«; ali naturalizovati se u odnosu na novi jezik, novu boju kože, novu otadžbinu, ne može se bez više ili manje ponižavajućeg odricanja i u stvari znači prihvatanje jedne nove ideologije. Nacionalnost kod drugih u biti je neizmjenjiva stvar prirode; islamska nacionalnost je stvar koja jedino zavisi od volje i izbora svakoga pojedinca.

SREDSTVA ZA OSTVARIVANJE UNIVERZALNOSTI

Izuzev sredstava koja smo već naveli - jedinstva vjere za sve, orijentacije prilikom obavljanja salata, mjesta obavljanja univerzalnoga hadža, itd. - za postizanje univerzalnosti islam raspoláže jednom sasvim osobnom institucijom: to je svjetski hilafet.

Muhamed a. s. je objavio da je on Božiji Poslanik poslat svim ljudima (uporedi 34:28) te da je on posljednji u nizu poslanika (uporedi 33:40) pa, prema tome, za sva vremena, do kraja svijeta. Njegova nauka ukida nejednakost koja proističe iz pripadnosti nekoj

rasi ili društvenoj klasi. Osim toga, Muhamed a. s. je vršio sve vrste vlasti: duhovnu, svjetovnu i ostale, u zajednici koju je on organizovao kao državu koja posjeduje sve funkcije. Taj skup svih vlasti prešao je nakon njegove smrti na njegove nasljednike na državnom kormilu, sa tom razlikom što njegovi nasljednici nisu Božiji poslanici, to jest ne primaju Božiju objavu. Muhamed a. s. je uvijek insistirao na potrebi kolektivnog života, i u tome je išao dotle da je rekao da onaj ko umre, a da ne upozna svoga halifu (imama) umire kao paganin. On je također insistirao na jedinstvu islamske zajednice, govoreći: »Onaj ko se odvoji od islamske zajednice, taj ide u Džehenem.«

Već u Muhamedovo a. s. doba bilo je pojedinaca i čak grupa muslimana koji su, dobrovoljno ili za nevolju, živjeli van granica islamske države, kao na primjer u Abesniji ili u Meki (prije nego je taj grad Poslanik osvojio). Neke nemuslimanske zemlje nisu znale za vjersku toleranciju i progonile su muslimane (tako npr. grad-država Meka, Vizantisko Carstvo itd.); neke druge, kao krišćanska Abesinija, vodile su liberalniju politiku u pogledu slobode savjesti.

Kao što smo upravo vidjeli, halifa je od Poslanika naslijedio dvostruku vlast, svjetovnu i duhovnu: kao i Poslanik, i on je predvodio zajednički namaz u džamiji, a istovremeno je bio šef države u svjetovnim stvarima.

Poslanik je priznavan preko zakletve (*bej'at*) ili ugovora o poslušnosti; davana je zakletva halifama za vrijeme njihova izbora. Osnova državne organizacije je ugovor koji su sklopili podanici sa svojim suverenom. U praksi, zakletvu polažu samo najugledniji članovi zajednice. To uvođenje u vlast u vidu ugovora podrazumijeva mogućnost poništenja ugovora, to jest svrgavanja šefa države odlukom istih visokih ličnosti.

Muhamed a. s. je svojom zajednicom upravljao u svojstvu Božijeg poslanika; zakon koji je on ustanovio i ostavio slijedećim generacijama proističe također iz Božanske objave. Za njegove nasljednike, Božanski suverenitet i dalje postoji kao realnost u domenu njihovih ovlaštenja: oni su nasljednici Božijeg poslanika. Ali oni nemaju mogućnost da primaju Božiju objavu, što znači da su njihova ovlaštenja u pogledu zakonodavstva ograničena: oni ne

mogu povući zakone koje je Poslanik ustanovio u ime Božije; međutim, oni mogu ne samo da tumače te zakone, nego mogu i donositi zakone u slučajevima gdje nema zakona iz vremena Božijeg Poslanika. Drugim riječima, halifa ne može biti despot, barem što se tiče zakona: on je ustavni šef države i istovremeno podanik zakona kao i svaki drugi građanin. Predaja koja je ostala od Božijeg poslanika zahtijeva da šef muslimanske države ne smije biti izvan zakona: istorija svjedoči da su halife bile pozivane pred sudove zemlje čak i od strane najskromnijih građana, pa i od samih nemuslimana, od vremena Ebu Bekra pa sve do naših dana.

Teorija i praksa hilafeta nisu uvijek išle uporedo u okviru islamske zajednice; jedan kratki pregled njegove istorije biće koristan da se razumije sadašnje stanje:

ISTORIJA HILAFETA

U politici, Kur'an predviđa samo hipotezu monarhije - on govori o dobrim i lošim kraljevima - i nikada se ne izjašnjava o drugim oblicima države, kao na primjer o republici. Sama činjenica da su postojala različita mišljenja o tome u vrijeme smrti Poslanika, pokazuje da on nije ostavio precizne instrukcije u pogledu nasljedstva. Izvjesne grupe htjele su tada da državnu vlast zadrže kao nasljedstvo u porodici samog Božijeg Poslanika; pošto on nije imao sina, Alija kao najbliži rođak trebalo je da ga naslijedi, po njihovom mišljenju. Drugi su tražili da se izvrši izbor vladara, iako se nisu slagali u pogledu kandidata za to mjesto. Najveći dio muslimana pridružio se onima koji su tražili izbor. Treba primijetiti da je tip državne uprave, uspostavljen na taj način, predstavljao neki prelazni oblik između nasljedne monarhije i republike: halifa je biran doživotno; izbor ga je približavao republici, a trajanje vlasti monarhiji. Već od samoga početka bilo je onih koji se nisu slagali sa izborom halife; kasnije, postali su čak rivali pretendenti, što je s vremena na vrijeme izazivalo prolijevanje krvi u okviru islamske zajednice. Na kraju je u praksi došlo do stvaranja dinastije. Ali kada su Abasije zamijenili Emevije, ovi nisu uspjeli da nametnu vlast

udaljenim islamskim pokrajinama, kao Španiji, gdje su nezavisne dinastije muslimanskih vladara imali suverenu vlast, ali ipak nisu smjeli da se proglase halifama. Trebalo je da prođe dva stoljeća pa da se u islamskom svijetu pojavi više halifa istovremeno: u Bagdadu, u Kordovi i u Kairu (Fatimije). Turci, primivši islam, donijeli su jedan novi element: oni su prvo davali dvoru vojnike, zatim komandante, što će reći upravljače države. Pored halife, »komandant nad komandantima«, a zatim »sultan« vršio je vlast nad državom, to jest sultan je upravljao u ime halife. Takva situacija izazivala je pohlepu avanturista, provincije su se osamostalile, dajući »dinastije« upravljača, koji su sa svoje strane bili zamjenjivani drugim avanturistima, a da halifa nije mogao ništa drugo nego da potvrdi svršeni čin. Fatimijski halifa iz Kaira iščezao je prvi, a njegovo kraljevstvo prešlo je u ruke, jedne turske dinastije koja je priznavala halifu u Bagdadu. Kada je ovaj grad opustošen od strane neznabožačkih Tatara, sjedište halife premješteno je u Kairo. Tu su otomanski Turci kasnije preuzeli vlast u svoje ruke i oborili abasijsku dinastiju halifa. Kasnije, španski hilafet prepustio je zemlju kršćanskim osvajačima, da bi se nakon toga oformio u Maroku. Istanbul (turski) i Delhi (mogulski) također su za sebe prisvajali pravo na hilafet; ma kako da su bila velika ta carstva, njihove pretenzije na hilafet bile su priznate samo u okviru njihove jurisdikcije. Prije njih, poštovao se barem uslov da halifa bude iz plemena Kurejš (potomak mekanskih Arapa iz vremena Muhamedovog a. s.). Ni Turci ni Moguli nisu ispunjavali taj uslov; ali mi ćemo se na to vratiti kasnije. Mogule su Englezi istjerali iz Indije; turskog halifu u Istanbulu svrgnuli su njegovi vlastiti građani, koji su ne samo izabrali republikanski oblik države, nego čak nisu htjeli da za svoga šefa države zadrže dostojanstvo halife. Ovlaštenja i prerogative hilafeta nominalno su preneseni na Veliku narodnu skupštinu (u Ankari), ali ova niti ih je tražila niti preuzela. Posljednji turski halifa, Abdul Medžid II, stoti halifa nakon Poslanika, umro je u progonstvu, u Parizu. U međuvremenu marokanski hilafet postao je protektorat Francuske.

Ovdje će biti korisne neke napomene. Poslanik je predskazao da će iza njega hilafet postojati samo trideset, godina, a da će zatim

muslimani imati samo »teško podnošljivo« kraljevstvo. Smatra se da od Poslanika također postoji izreka da hilafet pripada ljudima iz plemena Kurejš. Nije poznat tačan tekst te direktive; a ni sami postupci Božijeg poslanika ne potvrđuju da je to obavezno. Naime, istorija kazuje da je nakon svoga dolaska u Medinu i osnivanja države, Muhamed a. s. bar dvadeset pet puta ostavio glavni grad i išao u razne krajeve Arabije bilo u vojne bilo u miroljubive svrhe (hodočašće), i svaki put je imenovao svoga zamjenika koji je ostajao u Medini. On nije uvijek birao istu ličnost za svoga zamjenika: mi tu susrećemo Medinelije, Kurejšije, Kinanite i druge. Za vrijeme svoga posljednjeg odlaska, tri mjeseca prije smrti, kada je krenuo na oprosni hadž, on je »hilafet« u metropoli povjerio jednome slijepcu (i to nije bio jedini slučaj takve vrste). Još jedan moment: kada je izabran Ebu Bekr za halifu, predložena je neka vrsta dvojne uprave: dvojica halifa da vladaju istovremeno.² Iz praktičnih razloga odbačen je taj prijedlog. Taj oblik vladavine ipak ostaje jedan od dozvoljenih oblika u islamu, jer ga priznaje i Kur'an (koji govori o Harunu kao Musaovom suvladaru), i jer je sam Poslanik zadržao taj oblik vladavine u Omanu (gdje su zajednički vladali Džufeir i Abd nakon što su primili islam).³

U naše vrijeme u islamskom svijetu više ne postoji univerzalni hilafet. Ali mase za njim i dalje teže. Već sama činjenica da postoje samostalne islamske zemlje pokazuje da je u toku ponovno

---

² Ovo je pripovijedao Ibn Hišam. Što se tiče Ibn Sada, on daje detalje, a čak upućuje i na praksu Poslanika, pa kaže: »Ebu Said el-Hudri izvještava: Kada je Poslanik umro, zastupnici Ensarija ustadoše i jedan od njih reče: O Muhadžiri, kad god bi Poslanik imenovao nekoga kao upravljača, on bi mu pridružio nekoga iz naših redova pa zato mi mislimo da bi i hilafet trebalo da dijele dvije osobe, jedna između nas i jedna između vas.« Izvještaj Džarbakrija izgleda da se odnosi na daljnji kompromis. U stvari, prema ovom historičaru, Ensarije su predložili Muhadžirima slijedeću formulu: »Ako imenujete za hilafet danas nekoga između vas, nakon njegove smrti mi ćemo imenovati nekoga između nas kao njegovog nasljednika; a nakon smrti ovoga treba da bude izabran Muhadžir. Tako ćemo primjenjivati ovu vrstu izmjeničnog nasljeđivanja sve dok postoji muslimanska zajednica.«

³ Sačuvano je pismo u kojem im Poslanik, pozivajući ih u islam,, kaže: »Ako obojica prihvatite islam, zadržaću vas obojicu kao vladare, ali ako odbijete, vaše kraljevstvo će nestati.«

uspostavljanje hilafeta. Prije nego bude nanovo uspostavljen svjetski hilafet, mogu se koristiti - da bi se izbjegle sumnje i lokalni rivalitet - mutatis mutandis - formule koje su se već koristile u vrijeme Božijeg Poslanika, tj. savjet halifa u kome bi zasjedali svi šefovi islamskih država, kako sunitskih tako i ši'itskih i haridžijskih, Kurejšije kao i nekurejšije, a predsjedavao bi, recimo, u toku jedne godine naizmjenice po jedan član toga savjeta.

FUNKCIONISANJE ISLAMSKJE DRŽAVE

Kako izgleda, dužnosti islamske države mogu se podijeliti u četiri kategorije: izvršna vlast (koja obuhvata vojnu i civilnu upravu), zakonodavna vlast, sudska i kulturna uprava.

Uloga izvršne vlasti uglavnom je jednaka u islamu kao i u svima drugim zemljama svijeta. Dakle, nema potrebe da se o njoj govori izuzev da se naglasi da ovdje suverenitet pripada Bogu, i da je ona u rukama jednoga čovjeka samo kao ovlašćenje za upravljanje u cilju blagostanja svih građana bez izuzetka.

Što se tiče zakonodavne vlasti, ona je, kao što smo već rekli, podvrgnuta Kur'anu, Božjoj riječi kao izvoru i osnovi svih zakona u svim svjetovnim i duhovnim domenima života. Zbog toga ona ima ograničeno polje djelovanja.

Sudska vlast zasniva se na jednakosti svih ljudi pred zakonom, jednakosti koja - kao što smo rekli - ne isključuje ni šefa države od sudske odgovornosti. Kur'an je dao još jednu vrlo važnu odredbu: nemuslimanski stanovnici islamske države imaju sudsku autonomiju: svaka zajednica ima svoje vlastite sudove, svoje vlastite sudije, koji sude po zakonima te zajednice kako u građanskim tako i u krivičnim stvarima. Kur'an traži od Jevreja da se pridržavaju svojih biblijskih zakona, a od kršćana da se pridržavaju svojih zakona zasnovanih na Evandjelju. Samo se po sebi razumije da dolazi do poteškoća u slučaju kada su stranke koje se parniče raznih vjera, zbog čega su za takve slučajeve predviđene posebne odredbe. Ti slučajevi se rješavaju na osnovu pravila međunarodnog privatnog prava.

Kulturna funkcija je glavni razlog postojanja muslimanske države. Pod tim mi podrazumijevamo prenošenje i uspostavljanje Božije Riječi u ovome svijetu. Dužnost je svakoga muslimana, a pogotovo dužnost je muslimanske države da se ne samo prilagodi Božanskim zakonima u svakodnevnom životu, nego također da formira misionarske akcije kod inostranih zemalja da bi ih upoznali sa onim što naučava islam.. Ovdje je osnovni princip onaj koji daje Kur'an u slijedećem ajetu (2:256): »Nema prisiljavanja u vjeri«. Ovaj princip ne samo da ne izaziva letargiju i mrtvilo, nego naprotiv poziva na stalnu i nesebičnu borbu, borbu ubjeđivanjem.

OBLIK VLADAVINE

Islam ne pridaje nikakav značaj vanjskom obliku vladavine; on je zadovoljan ako se postiže blagostanje čovjeka na oba svijeta i ako se primjenjuje Božanski Zakon. Odatle ustavno pitanje zauzima sekundarno mjesto i, kao što smo već spomenuli, republika, monarhija i zajednička vladavina, među drugim oblicima, su valjani u islamskoj zajednici.

Ako se ovaj cilj postiže preko jednog jedinog poglavara, to je prihvatljivo. Ako se u dato vrijeme, u nekoj sredini, sva potrebna svojstva »poglavara pravovjernih« ili halife ne nalaze sjedinjena u istoj osobi, dobrovoljno se prihvata podjela vlasti opet u cilju boljeg funkcioniranja vlada. Možemo se pozvati na poznati slučaj naveden u Kur'anu (2:246/ 147): Nekog pređašnjeg poslanika nagovorio je njegov narod da im izabere kralja pored njega kao poslanika, kako bi mogli voditi rat pod njegovim vodstvom protiv neprijatelja koji ih je bio protjerao iz njihovih domova i rastavio od njihovih porodica. Imenovanje kralja uz postojećeg poslanika, a čak posredovanjem ovoga, pokazuje koliko daleko se može ići u ovome smjeru. Tako je napravljena podjela između duhovnih i svjetovnih funkcija, a ipak se ne tolerira samovoljna vlast bilo kojeg od njih: politika i kralj ostaju podvgnuti Božanskom Zakonu isto toliko koliko vjerski obredi i poslanik. Izvor autoriteta i zakona ostaje isti; samo primjena zakona i izvođenje potrebnih odredaba od. nosi se na različite osobe. To je

više pitanje specijalizacije nego razdvajanja između dvaju vidova života.

SAVJETOVANJE I KONTAKT SA NARODOM

Nikada neće biti dovoljno naglašena važnost i korisnost savjetovanja u politici. Kur'an ne prestaje da traži od muslimana da svoje odluke donose tek nakon savjetovanja, bilo da se radi o privatnim ili javnim problemima. Muhamedovi a. s. postupci još više su učvrstili takav stav: uspokos svojih izvanrednih kvaliteta kao čovjeka vođenog Božanskom objavom, Muhamed a. s. je uvijek tražio savjet od svojih drugova, kao i od predstavnika plemena vjernika, prije nego bi donio neku odluku. Prve halife bile su isto tako vatrene pristalice institucije savjetovanja.

Kur'an ne propisuje ni metode u pogledu broja poslaničkih mjesta u parlamentu, način izbora, trajanje mandata itd. Sve je to prepušteno diskrecionom pravu svakog sistema i svake zemlje. Važno je samo da se vladar okruži reprezentativnim osobama koje uživaju povjerenje onih koje predstavljaju i koje su poznate po odlikama svoga karaktera.

Navodeći slučaj kada je Musa (Mojsije) izabrao sedamdeset osoba između svoga naroda da ga prate na Turi Sina, (Kur'an 7:155) aludira na neku vrstu proporcionalnog predstavništva, (Kur'an 7:160) da je za dvanaest plemena izbila voda iz dvanaest izvora, kada je Musa udario štapom po stijeni. Treba istaknuti da je cilj svakog predstavništva, bilo da se radi o službenim predstavnicima ili o predstavnicima izabranim na povremenim izborima, da vlast ostane u kontaktu sa javnim mnijenjem i da stalno kontroliše kako se ponašaju njeni funkcioneri, sa mogućnošću da se stalno ispravljaju greške u suđenju kao i nepravde proistekle iz samovolje. Ovaj cilj savršeno se postiže u islamu institucijom svakodnevnih zajedničkih namaza pet puta na dan, kao i sedmično na dan odmora. Svaki musliman i svaka muslimanka moraju da obavljaju salate u principu zajednički, a najviši funkcioner vlasti u tome mjestu treba da im bude imam. Samo se po sebi razumije da to daje priliku stanovnicima dotičnog mjesta,

čak i onim najskromnijima, da se nađu sa rukovodiocem toga mjesta u bilo kome momentu i da mu se požale za neku pretrpljenu nepravdu. A ako takva žalba ne urodi plodom, postoji mogućnost da se dođe do višeg funkcionera vlasti, u nekom daljem mjestu, sve do šefa države u glavnom gradu, koji također predvodi u namazu (vrši dužnost imama).

INOSTRANA POLITIKA

Odnosi sa stranim zemljama baziraju se na onome što se zove »međunarodno pravo«. Pravila ponašanja u tome domenu imala su mnogo sporiji razvoj nego pravila međusobnog ponašanja unutar jedne društvene grupe. U predislamsko doba međunarodno pravo nije postojalo kao samostalna institucija: ono je bilo dio politike i potpadalo je pod diskreciono pravo šefa države. Priznavalo se vrlo malo prava strancima, a pogotovo neprijateljima.

Možemo istaknuti historijsku činjenicu da su muslimani bili prvi koji su ne samo razvili nauku o međunarodnom pravu kao samostalnu disciplinu, nego su ga također uključili u samo pravo: izrađene su ne samo specijalne monografije o »sijaru« (međunarodnom pravu), nego se o njemu također govorilo iz početka II stoljeća po hidžri, tj. iz osmog stoljeća kršćanske ere, povezali su pitanja rata sa kaznenim pravom. Nakon što su govorili o razbojništvu počinjenom između domaćih ljudi i sugrađana, bilo je logično da nastave u tom smislu da se bave upadima stranih osvajača, operacijama koje zahtijevaju još veće angažovanje sila reda. Ali sama činjenica da su rat svrstali u područje kaznenog prava pokazuje bez dvojbe da se tu radilo o pravnom pitanju, gdje optuženi ima pravo, kao i svaki drugi optuženi da se brani pred sudom.

Osnovni princip međunarodnih odnosa, kako ih shvata islam, muslimanski pravnici izrazili su slijedećim riječima: »Musliman i nemusliman jednaki su u pogledu patnji na ovom svijetu«. U antičko doba, Grci na primjer, imali su neku ideju o međunarodnom pravu; ali ono je regulisalo međusobne odnose grčkih gradova. Što se tiče varvara (ne grka) oni su prema Aristotelu rođeni samo zato da budu

robovi Grcima; odnos prema njima regulisao se prema slobodnoj ocjeni Grka (diskrecionom »pravu«) a ne na pravnoj osnovi. Rimljani su poznavali jednu vrstu prava u odnosu na strance prijatelje, a prema ostalom dijelu svijeta postojala je samo slobodna odluka, koja je varirala zavisno od komandanata i od epoha. Zna se na kakvo je istrebljenje jevrejsko pravo osudilo neznabožačke narode Palestine (Amalešiti arapskog porijekla), ne ostavljajući nejevrejima drugo pravo osim da služe kao njihovi robovi. Što se tiče moderne epohe, kršćani su do 1856. godine zadržali beneficiju međunarodnog prava samo za kršćanske narode. Oni su ga zatim proširili, ali dobro se čuvajući da ukinu razlike, uostalom loše definisane, između civilizovanih i necivilizovanih, ne dajući ovim posljednjima nikakva prava. U historiji međunarodnog prava, muslimani su bili prvi, a do ovog momenta i jedini, koji su osigurali pravo za strance, bez diskriminacije i ikakve rezerve, kako za vrijeme rata tako i za vrijeme mira.

Prvu muslimansku državu osnovao je Božiji poslanik Muhamed a. s. i njome je upravljao. To je bio grad-država Medina, konfederacija autonomnih sela, nastanjenih muslimanima, Jevrejima i neznabožačkim Arapima. Sama priroda države zahtijevala je vjersku toleranciju, koja je i formalno priznata u ustavu te države, o kome su se dokumenti očuvali sve do danas. Prvi ugovori o odbrambenom savezu sklopljeni su sa nemuslimanima i savjesno su poštovani. Kur'an izričito insistira na obavezi da se ispune data obećanja i da budemo pravedni (prijeteći kaznom na onome svijetu ako se to prekrši).

Postoje različiti izvori pravila za međunarodno ponašanje: tu je ne samo unutrašnje zakonodavstvo, nego i ugovori sa strancima, itd.

Na osnovu slijedećih primjera možemo sebi donekle predstaviti strogost kojom islam provodi u djelo datu riječ. Pravnici tvrde slijedeće: ako je neki stranac ovlašten da boravi neko određeno vrijeme na muslimanskoj teritoriji i ako u međuvremenu izbije rat između njihove dvije zemlje, taj stranac neće biti uznemirivan za vrijeme trajanja njegove vize, a zatim, ne samo da će se moći vratiti u svoju zemlju u potpunoj sigurnosti, nego će također sa sobom moći

da odnese svoja dobra i zaradu, a za svo vrijeme boravka (čak i u toku rata) on će uživati zaštitu muslimanskih sudova.

Osoba ambasadora uživa potpuni imunitet, čak i ako donese najnepovoljnije poruke. On ima slobodu vjere, sigurnost boravka i povratka.

Zakonodavstvo ima također svoje specifičnosti: stranci koji borave u islamskoj zemlji potčinjeni su muslimanskoj jurisdikciji, ali ne i islamskom pravu, jer islam na svojoj teritoriji toleriše da svaka zajednica ima pravnu autonomiju. Stranac dakle potpada pod jurisdikciju suda konfesije kojoj on pripada. Ako je on kršćanin, Jevrej ili neko drugi, i ako je protivna stranka njegove vjere, nije važno da li je ta druga stranka podanik islamske države ili nije, slučaj će biti rješavan pred vjerskim sudom prema vlastitim zakonima. U pravilu, kod ovakvih slučajeva ne pravi se razlika između građanskih i kriminalnih parnica. (Mi smo već govorili o slučajevima kada se radi o strankama koje pripadaju različitim vjerskim zajednicama.) Ali nemuslimanima je uvijek dozvoljeno da se odreknu te privilegije, i da se obrate »muslimanskom« sudu, ukoliko se protivničke stranke u tome slože; u tom slučaju primjenjuje se islamski zakon. Dozvoljeno je da muslimanski sudija primjenjuje čak strani zakon stranaka u sporu kao što je očigledno iz prakse Poslanika. Dvojicu Jevreja, optuženih za blud, doveli su njihovi istovjernici. Poslanik je tražio da se donese Biblija (Levtski Zakonik) i primijenio je Jevrejski zakon na njih, kako navodi Buharija. Muslimanski pravници su jednodušni u tom pogledu. Muhamed eš-Šajbani, učenik Ebu Hanife, čak je zabilježio Poslanikovu izreku koja daje podršku ovome zakonu: »Atija Ibn Kajs el-Kilabi prenosi da je Poslanik rekao: Ako se neko skloni u neprijateljsku zemlju nakon što je počinio ubojstvo, seksualni nemoral ili krađu i kasnije se vrati nakon dobivanja slobodnog prolaska, njemu će ipak biti suđeno za ono zbog čega je pobjegao, ali ako je počinio ubojstvo, protuzakonit seksualni čin ili krađu na neprijateljskom području pa kasnije dođe s vizom, nikakva kazna mu neće biti dosuđena za ono što je bio počinio na neprijateljskom području.

Islamski zakon ne dozvoljava izuzimanje šefa države: on je podvrgnut zakonu i jurisdikciji sudova kao i ma koji drugi građanin

zemlje. Ako sam šef muslimanske države ne uživa u svojoj vlastitoj državi takve privilegije (koje u stvari predstavljaju nepravdu i ostatke nejednakosti klasa), ne možemo očekivati ni izuzimanje stranih vladara ni ambasadora. Njima se pruža sva pažnja koja im pripada kao gostima i prema njihovom rangu, ali oni se ne stavljaju iznad zakona i iznad pravde.

Više slučajeva iz klasične epohe pokazuju još jednu osobenost islamskog pogleda na pravdu: kao zalog za izvršenje ugovora izmjenjivani su međusobno taoci, sa čvrstim sporazumom da ako jedna strana ubija taoce, i druga strana ima pravo na to isto. Ali dolazilo je do slučajeva kada su muslimani-taoci ubijeni izdajnički od strane ugovarača, a protivnički taoci ostali su u potpunoj sigurnosti u muslimanskoj državi. Muslimanski pravници su smatrali da se oni ne mogu ubiti - uprkos izričitog paragrafa u ugovoru - jer Kur'an izričito zabranjuje da se neko ubije zbog zločina koji je počinio neko drugi.

Čak i rat mora biti potčinjen zakonu: a taj zakon je human u islamu. Pravi se razlika između ratnika i zarađene strane; ne dozvoljava se ubistvo djece, žena, staraca i redovnika. Dugovi u korist pripadnika protivnika ne gase se objavom rata. Zabranjeno je svako ubijanje i pustošenje van neophodno potrebnog minimuma; sa ratnicima se dobro postupa i njihova ratnička djela ne smatraju se zločinom. Da bi se spriječila iskušenja vojnika osvajača, ratni plijen ne pripada onima koji ga osvoje, nego vladi, koja sakuplja sav ratni plijen, a zatim 4 petine dijeli pripadnicima ekspedicije, a jednu petinu zadržava u državnoj blagajni. Običan vojnik i najviši zapovjednik dobivaju jednake dijelove plijena.

U jednom interesantnom poglavlju, Kur'an (47:35) nalaže mir slijedećim riječima: »Ne budite slabi, ali pozivajte na mir kada budete jaki. Bog je sa vama i neće umanjiti vaša djela«. On se vraća na to (8:61) i kaže: »Ako oni budu skloni miru, budi i ti sklon i pouzdaj se u Allaha.« Tako je postupio Poslanik nakon osvajanja Meke i rekao njenim stanovnicima: »Idite, slobodni ste.«

Kur'an pridaje takav značaj datoj riječi (8:72), da ne oklijeva da je čak stavi ispred materijalnih interesa muslimanske zajednice. On nas tako poučava o islamskom pojmu zakona o neutralnosti: » ...

a što se tiče onih vjernika koji nisu emigrirali (u islamsku zemlju), vi ih ne možete štititi sve dok se ne isele. Ako oni od vas zatraže da im u ime vjere pomognete, dužni ste im pomoći, ali ne protiv naroda koji je sklopio sa vama ugovor. Bog vidi šta vi radite«.

ZAKLJUČAK

Ukratko, islam nastoji da uspostavi svjetsku zajednicu u kojoj bi svi narodi bili jednaki i u kojoj ne bi postojale razlike po klasama, rasama ili područjima. On nastoji da osvoji srca ljudi ubjeđivanjem; on ne dozvoljava nikakvu prinudu u vjerovanju, jer je svaka osoba lično odgovorna pred Bogom. Za njega, zadatak vlasti sastoji se u zalogu povjerenja, njena je dužnost da služi narodu, njeni funkcioneri treba da budu sluge naroda. Prema islamu dužnost je svakog vjernika da čini stalan napor u širenju dobra i sprječavanju zla. A Bog nas ocjenjuje prema našim namjerama i našim djelima.

Glava IX

PRAVNI SISTEM ISLAMA

POSEBNI DOPRINOS MUSLIMANA

Zakoni postoje u ljudskom društvu još od prastarih vremena. Sve rase, sva područja, sve grupe ljudi su dale izvjestan doprinos u ovoj oblasti. Doprinos muslimana je isto toliko bogat koliko i vrijedan.

PRAVNA NAUKA

Svi stari narodi su imali svoje posebne zakone, ali jedna pravna nauka apstraktnih i jasnih zakona, zakonika, nije postojala prije Šafije (150-204 H/767-820)⁴. Djelo ovog pravnika »Risala«, ovu nauku naziva imenom »Korijeni zakona«, korijeni iz kojih izrastaju sve grane pravila ljudskog ponašanja. Ta nauka, prozvana kasnije Usuli-fikh, bavi se kod muslimana u isto vrijeme filozofijom prava, izrazima i principima zakonodavstva, tumačenjem i primjenom pravnih tekstova. Sami zakoni za njega su grane ovog »drveta«.

Očito su ovi autori bili inspirirani u izboru ovih termina

---

⁴ On je umro (204 H/820). Bilo je njegovih prethodnika, kao što je Ebu Hanifa (umro 767.) sa svojom knjigom Kitab er-Rej (tj. o pravnom mišljenju) i njegova dva učenika Muhamed eš-Šejbani i Ebu Jusuf od kojih je svaki imao knjigu Usuli-fikh(tj. korjeni zakona). Ipak ni jedna od njih nije doprla, do nas kako bismo ih mogli ocijeniti na osnovi njihovog sadržaja.

kur'anskim ajetima (14:24-25): »Zar ne vidiš kako Allah navodi primjer - lijepa riječ kao lijepo drvo: korijen mu je čvrsto u zemlji, a grana prema nebu; ono plod svoj daje u svako doba koje Gospodar njegov odredi.«

MOTIV (NAMJERA) I DJELO

Među novostima koje je donio islam na polju osnovnih pravnih pojmova ističe se važnost namjere, motiva u jednom djelu (nijjet); ovo shvatanje se zasniva na jednoj čuvenoj Muhamedovoj a. s. izreci: »Djela se prosuđuju samo po namjerama«. Prema tome jedna namjerna greška ili prestup i jedna nenamjerna greška ili prestup, ne mogu biti jednako tretirane pred sudom.

PISANI USTAV

Dirljivo se je podsjetiti da je upravo pohvala peru, kao sredstvu učenja i Božijeg dara, bila prva poruka (Kur'an 96:1-5) Vjesniku islama, koji je inače bio nepismen. Nemojmo se čuditi, dakle, da je Muhamed a. s., stvorivši svom narodu jedno državno tijelo sa svim njegovim dijelovima, objavio i pisani ustav za tu državu. U početku radilo se o gradu - državi, ali uskoro samo desetak godina kasnije, ona je obuhvatila, u vrijeme smrti svoga osnivača, čitavo veliko Arapsko poluostrvo, sa južnim dijelovima Iraka i Palestine: a još petnaestak godina kasnije, za vladavine Osmana, muslimanske armije su prodrle u evropsku Andaluziju, sa jedne strane, i u kinesku Transoksijanu, s druge strane, prolazeći kroz zemlje između njih. Taj pisani ustav, koji je sastavio Muhamed a. s., obuhvatao je pedeset dva člana, i sačuvan je u potpunosti. On govori o raznim pitanjima, kao što su: prava i dužnosti vladara i podanika, zakonodavstvo, organizacija sudstva, organizacija odbrane na bazi uzajamne pomoći, postupanje sa nemuslimanima, socijalno osiguranje itd., itd., dakle o svim pitanjima koja su odgovarala tadašnjim potrebama. Ovaj akt potiče iz 622. godine po kršćanskom

kalendaru, tj. od prve godine po hidžri.

OPŠTE MEĐUNARODNO PRAVO

Ratno stanje je vrlo nepogodan trenutak za poziv pojedincu da se ponaša u skladu sa razumom i pravdom. Kako se radi o pitanju života ili smrti, o borbi za opstanak, gdje i najmanja greška ili zabluda povlače nepopravljive posljedice, suvereni i poglavari države su uvijek zahtijevali pravo da slobodno odlučuju o stavu, koji će zauzeti prema protivnicima. Nauka o međusobnom ponašanju samostalnih vladara postoji još od najstarijih vremena, ali ona čini dio politike, slobodnog odlučivanja vođenog samo iskustvom. Muslimani su izgleda, bili prvi koji su odvojili ovu nauku, »opšte međunarodno pravo«, od promjenljive ćudi državnika i postavili je na čisto pravnu osnovu. Oni su nam ostavili najstarija djela ljudske istorije o međunarodnom pravu, koje su obradili kao jednu samostalnu nauku (ona se zove »siyar«, doslovno »ponašanje«, što će reći ponašanje suverena u odnosima sa stranicama). Štaviše, u običnim zbornicima zakona govori se o siyaru kao dijelu građanskog prava. Među autorima takvih rasprava nalazimo imena eminentnih ličnosti kao što su Ebu Hanifa, Malik, El-Avza'i, Ebu Jusuf, Muhammed eš-Šajbani, Zufer, El-Vakidi itd. Svi oni ovaj predmet nazivaju sijar. Nadalje, u običnim zbornicima zakona - najstarije sačuvano djelo potječe od Zejda ibnAlija koji je umro 120. ili 122. po hidžri - govori se o ovome predmetu kao sastavnom dijelu zakona zemlje. U stvari, o tome se govori neposredno nakon pitanja drumskog razbojstva, kao da bi rat mogao biti opravdan istim razlozima kao policijska akcija protiv razbojnika. Protivnička zaraćena strana ima prava i dužnosti, priznate od muslimanskih sudova.

GLAVNE KARAKTERISTIKE ISLAMSKOG PRAVA

Prva stvar koja čitaocu priručnika islamskog prava pada u oči je to što ovo pravo u usmjeravanju ljudskog života traži cjelokupnost

ljudskog života, kako u njegovom materijalnom, tako i u duhovnom aspektu. Takvi priručnici počinju obično poglavljem o vjerskim obredima da bi u istom odjeljku raspravljali i pitanje suvereniteta - jer je »imam« tj. poglavar države istovremeno i rukovodilac službe u džamiji. Ne treba se čuditi također što će se u istom dijelu govoriti i o plaćanju poreza, jer Kur'an često govori, sa istim naglašavanjem, o molitvi (namazu) i porezu - zekatu; a ako je namaz pobožni akt tijela, plaćanje poreza je pobožnost pomoću imetka; zatim će slijediti poglavlje o ugovornim odnosima svih vrsta; iza njih su kazne, gdje se uključuje diplomatija i međunarodno pravo; završava se pravilima o nasljeđu i testamentu. Čovjek je jedinstvo tijela i duha; i ako se vlast stara isključivo o materijalnim problemima, duh će biti zapostavljen, budući da je ostavljen samo na privatnim sredstvima, koja su vrlo oskudna u poređenju sa onima koje vlada ima na raspolaganju za svjetovna pitanja. Neravnomjeran razvoj tijela i duha, dovodi do poremećaja ravnoteže, čije posljedice mogu biti kobne po civilizaciju. Ovakvo posmatranje tijela i duha, kao jedne cjeline, ne znači da neupućeni imaju pravo da se kompetentno bave svim pitanjima iz vjerskog domena, kao što pjesniku ne bi, na primjer, bilo dozvoljeno da preduzme neki hirurški zahvat: svaka oblast ljudske aktivnosti treba imati svoje specijaliste i svoje stručnjake.

Jedna druga karakteristika islamskog prava je akcenat stavljen na kreativnost prava i dužnosti: ne samo međusobni odnosi ljudi, nego i odnosi čovjeka prema njegovom Stvaraocu, zasnovani su na istoj osnovi; vjerski obredi, na primjer, za čovjeka nisu ništa drugo do izvršavanje jednog zadatka koji je povezan sa pravom užitka koji mu pruža Bog na ovome svijetu. Govoriti isključivo o »pravima čovjeka«, bez istovremenog isticanja njegovih dužnosti, moglo bi od njega stvoriti samo divlju životinju, vuka ili šejtana.

FILOZOFIJA PRAVA

Klasični pravници kod muslimana su utemeljili pravo na dvojakoj osnovi dobra i zla: treba činiti ono što je dobro i odbacivati

ono što je loše. Dobro i zlo su nekada vidljivi i potpuni, ali nekada su samo relativni i djelomični. To povlači petorostruku podjelu pravnih pravila, kako zapovjedi tako i zabrana: ono što je potpuno dobro biće obavezna dužnost; to treba raditi. Ono što je više dobro nego loše biće preporučljivo i pohvalno. Ono, čiji su izgledi jednaki, gdje se ne ističe ni dobro ni zlo, prepušteno je volji pojedinca. Za ovo će oči zakona biti nezainteresovane. Ali, ono što je potpuno loše biće stvar potpune zabrane. I konačno, ono što je pretežno loše biće kažnjivo i nepreporučljivo. U ovoj temeljnoj podjeli djela na pet kategorija, pravila mogu imati i potpodjelu, iznijansiranu isto kao što su na kompasu iznijansirane strane svijeta.

Preostaje da se utvrdi kako razlikovati dobro od zla. Vidi se da Kur'an, koji govori u više navrata o toj razlici, kaže da treba činiti »ma'ruf« (doslovno: pristojnost) i uzdržavati se od »munkera« (doslovno: sramota). On smatra dobrim ono što je kao takvo priznato od svijeta i kao takvo potvrđeno razumom koji ga nalaže. Zlim se smatra sve ono što zdrav razum zabranjuje. Najveći dio islamskog morala ulazi potpuno u te definicije; rijetki su slučajevi da Ku'ran postavlja zabrane o kojima među ljudima ne postoji suglasnost, ali bit zakona ni u ovim rijetkim slučajevima ne odstupa od razuma ozbiljnih i zrelih umova. U svakom slučaju, riječ je o povjerenju u mudrost i inteligenciju Zakonodavca, čije direktive u svim ostalim slučajevima imaju samo opšte odobravanje.

SANKCIJE

Ljudski rod je sastavljen od najrazličitijih naravi. U ovom pogledu ljudi se mogu podijeliti u tri velike kategorije: oni koji su dobri i opiru se svim iskušenjima zla, izuzev ako budu prisiljeni; oni koji su loši i nalaze načine da izbjegnu i najstrožijem nadzoru, i konačno, oni koji postupaju dobro u strahu od odmazde, a loše postupaju čim je iskušenje nešto jače, a prilike povoljne i kazne malo vjerovatne. Nažalost, broj ljudi prve kategorije je vrlo ograničen; njima nisu potrebne ni upute ni kazne zbog kršenja zakona. Druge dvije kategorije zahtijevaju kazne u interesu društva. Sklonost

čovjeka da čini zlo drugima može biti bolest, ostatak jedne zločinačke i životinjske naravi, rezultat lošeg odgoja i mnogih drugih stvari. Teži se spriječiti i kontrolisati štete koje nanose ljudi druge kategorije, čiji broj, srećom, nije tako velik. Ostaje još međukategorija, u kojoj je ogromna većina ljudi. I za njih su potrebne kazne, ali koje vrste?

Po sebi se razumije da neki poglavar koji bi tajno ili javno učinio neku grešku, i koga zbog toga grize savjest, ne bi imao hrabrosti da prebaci drugima zbog slične greške, islam je pogodio u korijen, u začetak ove vrste zla, izjavljujući da niko ne može umaći zakonu čak ni predsjednik države, kao ni Božiji poslanik! I učenje i praktični život Muhamedov a. s., kojeg su slijedili i njegovi nasljednici, upućivali su na to da i šef države može biti pozvan pred sud svoje zemlje, bez najmanjeg ustezanja. Islamska tradicija govori da suci nisu nikada oklijevali da u slučaju povrede zakona donesu odluku protiv svojih vladara.

Nepotrebno je spominjati detalje materijalnih sankcija koje postoje u islamu kao i kod svih drugih civilizacija. Prema tome postoje službe zadužene za održavanje reda i zakona, stražarenja, mira i spokojstva u međusobnim odnosima građana zemlje pa ako je iko žrtva nasilja, on se može žaliti sudu i policija će optuženog privesti sudiji čija se odluka konačno sprovodi.

Ali, shvatanje društva kojeg je postavio poslanik islama, dodaje jednu drugu kaznu, možda efikasniju i od materijalne kazne, a to je duhovna kazna. Sačuvavši u potpunosti sudski sistem, islam je ulio u duh svojih pripadnika pojam o ponovnom vraćanju u život i poslije smrti, o Božijem sudu i o nagradi na onome svijetu. Zato, istinski vjernik izražava svoje dužnosti i kada bi ih mogao nekažnjeno prekršiti, i izbjegava da čini zlo drugima uprkos svim iskušenjima i sigurnosti da neće biti izložen odmazdi.

Ta trostruka moć prinude - podvrgavanje vladara zakonu, materijalna kazna i duhovna kazna prokletstvom na onome svijetu, gdje svaka utvrđuje druge dvije - osigurava islamu najveće mogućnosti za uspjeh u priznavanju zakona i poštovanja pravila i dužnosti svijetu.

ZAKONODAVSTVO

Da bi što bolje shvatili implikacije i domet tvrdnje da je Bog vrhovni zakonodavac, treba posmatrati različite aspekte tog pitanja:

Islam vjeruje u jednog savršenog Boga, koji nije samo Stvaralac svijeta, nego koji isto tako sve i održava. On je »conditio sine qua non« opstanka svemira. On se nije nikada povukao pošto je bilo stvoreno to što je stvorio. Islam vjeruje, pored ostalog, da je Bog transcendentan, izvan svakog ljudskog poimanja. On je svugdje prisutan, svemoguć, pravedan i milosrdan. Štaviše, u svom velikom milosrđu. On je dao ljudima ne samo razum, nego i vodiče, odabrane među njima samima, snabdjevene najmudrijim i najkorisnijim uputstvima za ljudsko društvo. A kako je On transcendentan, posredstvom Božijih poslanika slao je Svoje poruke Svojim izabranicima među ljudima.

Ako ima razmimoilaženja u detaljima zakonodavstva, od kojih se svaki poziva na Božiju objavu, to nije zato što je Bog promjenljiv; to je zato što On od ljudi traži samo ono što odgovara njihovim ličnim sposobnostima; jer čovjek je taj koji je promjenljiv, izložen stalnom razvoju; međutim Bog je savršen i vječan. U pravu, kasniji zakon opoziva i zamjenjuje prethodne. Takav je slučaj i sa objavljenim zakonodavstvima.

Kod muslimana, Kur'an, knjiga na arapskom jeziku, Božija je riječ, Božanska objava koju je primio Muhamed a. s., namijenjena njegovim sljedbenicima. Sem toga, u svojstvu Božijeg poslanika, Muhamed a. s. je dao objašnjenje Kur'ana i sve druge vrste uputstva koje se nalaze u Hadisu, koji predstavlja zbirku saopštenja o riječima i djelima Muhameda, a. s.

Razumije se da zakone koje je postavila neka vlast može ukinuti samo ona ili neka viša vlast, a nikako neka niža: Božiju objavu može ukinuti samo jedna druga, nova Božija objava, jedno uputstvo Božijeg poslanika može mijenjati samo on ili Bog, i niko drugi, i ma ko on bio. Ali ova teorija, na izgled kruta, postaje u islamu. dosta elastična, da bi dopustila ljudima da se prilagode onome što zahtijevaju date okolnosti:

1) Zakoni, čak i oni Božanskog porijekla kao i oni koji potiču od Božijeg Poslanika, nisu svi podjednako važni; vidjećemo da su samo neki među njima obavezni; drugi su samo preporučljivi; ostale slučajeve zakon prepušta na volju pojedincu. Proučavanje izvora pokazuje da pravila prve kategorije, onih obaveznih, ima vrlo malo, preporučljivih pravila ima nešto više, slučajevi o kojima tekst govori obuhvataju bezbroj pitanja.

2) Jedna niža vlast ne mijenja zakon, ali ona tumači. Pravo tumačenja nije ničiji monopol u islamu: svaki čovjek koji zna i koji je upućen u predmet ima pravo na to. Ali, bolesnik se neće savjetovati sa pjesnikom, čak ako je on i nobelovac; pri izgradnji kuće čovjek se ne savjetuje sa hirurinom, već sa inženjerom; također, u pravna pitanja se može uplitati samo poslije proučavanja prava; bez toga, svaki sud predstavlja samo nesiguran rizik. Prema tumačenju šeriatskih stručnjaka, i Božiji zakoni se mogu prilagoditi prilikama. Kako je Muhamed a. s. bio posljednji Božiji poslanik nije bilo više prilike za dobivanje nove Božije objave za rješavanje problema u slučaju razmimoilaženja u primjeni zakona. A očito je da je moralo biti oprečnih mišljenja, pošto svi ljudi ne razmišljaju na isti način. Istaknimo da su i suci i pravni stručnjaci samo ljudi, ako je među njima samima dolazilo do različitih stavova, narod je slijedio mišljenje onoga koji mu djeluje autoritativnije. Sudski spor vodi sudija; u drugim slučajevima, pravne škole dobivaju prednost kod pristalica odnosno škole, itd.

3) Sam Muhamed a. s. je izrekao gledište: »Moj narod se neće nikada složiti u nekoj zabludi«. Ta vrsta »negativnog konsensusa« pruža islamskom pravu veliku mogućnost razvoja i prilagođavanja prilikama.

Duh istraživanja nije nikada zagušen; naprotiv, ovaj hadis kao da postavlja pravilo da ni jedno mišljenje, koje nije jednodušno odbačeno, ne povlači za sobom osudu.

4) Jedan čuveni događaj iz Muhamedovog a. s. života je zaslužio da ga ovdje spomenemo: Mu'az ibn Džebel, pošto je imenovan sudijom u Jemenu, došao je Muhamedu a. s. da se oprostí od njega. Između Muhameda a. s. i Mu'aza se odvio slijedeći razgovor: »Na osnovu čega ćeš riješavati sporove?« - »Prema odredbama Božije

Knjige« - »A ako tu ne nađeš jasne stavove?« - »Onda prema ponašanju Božijeg poslanika« - »A ako ni tu više ne nađeš jasne stavove?« - »Tada ću upotrijebiti svoj zdrav razum«. Muhameda a. s. su tako oduševili ovi odgovori, da je uskliknuo: »Hvala Bogu koji je Poslanika Svojega uputio na način koji se sviđa Božijem Poslaniku!«. Ovaj lični napor rasuđivanja i zdravog razuma od strane poštenog i savjesnog čovjeka je ne samo način za razvoj prava, već je i vrlo preporučen od strane Božijeg Poslanika.

5) Treba podsjetiti da je u zakonodavstvu o nekom novom problemu, u tumačenju kur'anskog teksta i u svakom drugom slučaju razvoja islamskog prava, čak i kada se to zasniva na konsensusu, moguće da jedno prihvaćene pravilo u nekom pitanju bude zamijenjeno drugim pravilom od strane kasnijih pravnika u istom pitanju.

Mišljenje jedne osobe mišljenjem druge, jedan konsensus drugim (upoređi: el-Bazdavi: Usul). Ovo se odnosi samo, na mišljenje pravnika i nema nikakve veze sa Kur'anom ili autentičnim hadisom. Božiju odredbu može opozvati samo Bog, a ne niži autoritet pravnika ili skupštine.

Istorija pokazuje da je pravo formulisanja zakona u islamu bilo povjereno individualnim poznavateljima pravne nauke, bez ikakvog uplitanja vlade. Dakle, zakonodavstvo je bilo zaštićeno od političkih kolebanja, od ličnih interesa, istaknutih pojedinaca ili čak i od šefa države. Kako su pravnici bili ravnopravni, svaki je mogao slobodno kritikovati mišljenje drugoga. Tako je postojala mogućnost isticanja svih gledišta o jednom pitanju i dolaska do najboljih rješenja, bilo odmah, bilo tokom generacija.

Također se vidi da Božansko porijeklo zakonodavstva u islamu nije ga činilo prekomjerno krutim. Važno je da je ovo Božansko porijeklo zakona izazivalo kod vjernika veće poštovanje zakona, i njegovo savjesno i pomno izvršavanje. Dodajmo i to da su pravnici klasičnih škola jednodušno objavili da »Sve što muslimani smatraju dobrim, dobro je i kod Boga«. - Čak ako to i nema neposredne veze s nekom izrekom samog Poslanika (Za Saraksija to je Poslanikov hadis; Ibn Hanbel, to spominje kao izreku Ibn Mas'uda, Poslanikovog ashaba). Opšta saglasnost (konsensus), u

svjetlu ovoga tumačenja, implicira da čak i zaključivanje laičkih učenjaka povlači za sobom Božanski pristanak, što je činjenica koja doprinosi poštovanju zakona u očima ljudi.

SUDSTVO

Karakteristična crta islamskog zakonodavstva na području sudstva je pravna nezavisnost raznih zajednica građana: ne namećući zakone Kur'ana svima, islam dopušta svim grupacijama, kršćanima, Jevrejima, zoroastrovcima, i drugima da imaju svoje vlastite sudove, koji primjenjuju zakone te grupacije u svim stvarima, građanskim i kaznenim. Ako u jednoj parnici učestvuje više zajednica, jedna vrsta međunarodnog prava rješava taj sukob zakona. Umjesto da zahtijeva pripajanje i prisvajanje svega »vladajućoj« zajednici, islam štiti interese svih subjekata.

Što se tiče sudstva kod muslimana, ustanova »odabiranja svjedoka« zaslužuje da bude posebno pomenuta: u svakom mjestu sudovi su osnivali arhive o ponašanju stanovnika, da bi u slučaju potrebe znali da li je jedan svjedok dostojan povjerenja: nije se puštalo samo protivničkoj strani da oslabi vrijednost svjedočenja. Kur'an (24:4) kaže, da ako neko optuži ženu za nevaljalstvo, a ne pribavi dokaz prema zahtjevima suda, on je ne samo zaslužio kaznu, nego, postaje i pravno nesposoban zauvijek za svjedočenje pred sudovima.

IZVOR I RAZVOJ PRAVA

Božiji poslanik Muhamed a. s. nije samo poučavao svoje sljedbenike teološkim i eshatološkim dogmama; on im je dao u velikoj mjeri i njihove zakone na svim poljima života: ličnog kao i zajedničkog, svjetovnog kao i duhovnog: štaviše, on je ni iz čega stvorio državu kojom je upravljao, armiju kojom je komandovao, diplomatiju i strane poslove koje je nadzirao; a ako je bilo nesporazuma među podanicima, on je bio taj koji ih je rješavao.

Dakle, neophodno je, ako se želimo vratiti na početke islamskog prava, proučiti prije svega lično vladanje Božijeg poslanika. Kao stanovnik grada Meke, on je rođen u jednoj porodici trgovaca i vođa karavana. U svojoj mladosti on je posjetio tržišta Jemena, istočne Arabije i Palestine. Njegovi zemljaci su se običio vraćali preko Iraka, Egipta i Abesinije, sa istom namjerom da trguju. Kada je on počeo svoj muslimanski život, jaka reakcija njegovih sugrađana ga je natjerala da se iseli i da se nastani u jednom drugom gradu, Medini, gdje je poljoprivreda bila glavna privredna grana. Ovdje je on organizirao državni život. To je najprije bio samo jedan grad-država. Postepeno, on je taj grad preobrazio u državu koja je neposredno poslije njegove smrti obuhvatala čitavo Arapsko poluostrvo sa nekim pograničnim oblastima Iraka i Palestine. Međunarodni karavani su prolazili kroz Arabiju. Sasanidi i Vizantijci su bili zauzeli neke predjele Arabije i tu osnovali kolonije i protektorate. Sajmovi u Arabiji, naročito istočnoj, privlačili su svake godine trgovce iz Indije, Kine, sa istoka i zapada, kako nam to opisuje Ibn el-Kelbi. U Arabiji je bilo ne samo stočara, nego i mnoštvo građana, od kojih su Jemeniti i Lijaniti imali civilizacije stare hiljade godina, koje su postojale daleko prije osnivanja grada Atine ili Rima.

Običajni zakoni zemlje sa dolaskom islama. pretvarali su se u državno zakonodavstvo. Božiji Poslanik je imao prerogative ne samo da preuredi stare običaje, nego isto tako i da objavi nove zakone. Svojstvo Božijeg poslanika predstavljalo je za njega jedan izvanredan prestiž, što je činilo da su za muslimane ne samo njegove riječi, nego i njegova djela predstavljali zakon na svim poljima života; čak i njegova šutnja je bila znak da se on ne protivi nekom običaju koji su praktikovale njegove pristalice. Taj trostruki izvor zakona: njegove riječi, koje su u cjelosti bile zasnovane na Božijoj objavi, njegovo lično vladanje i prećutno prihvatanje navika i običaja njegovih pristalica, sačuvan je za nas u Kur'anu i Hadisu. Već za njegova života počeo se stvarati još jedan novi izvor prava: dedukcija ili formulisanje jednog zakona od strane pravnika u slučaju »šutnje« u zakonodavstvu. Naime, u vrijeme Božijeg poslanika bilo je sudija i pravnika u glavnom gradu kao i u sjedištima provincija. Mi smo već spomenuli uputstva data Mu'azu, koji je bio imenovan sudijom

Jemena. Bilo je i slučajeva kada su provincijski službenici tražili uputstva od centralne vlasti; ona je počela da interveniše u nepravilnim odlukama svojih podređenih, ako bi bila obaviještena o ovim slučajevima. Propisi koji su trebali mijenjati ili preurediti stare običaje i stare navike, to jest izvršiti islamizaciju zakona zemlje - djelovali su sasvim postepeno, u mjeri u kojoj su ovi slučajevi iznošeni pred sudije; ali, bilo je mnogo slučajeva u kojima su stranke, ne poznavajući zakon, postupale samo onako kako je njima odgovaralo. Na primjer, neki musliman je bio oženjen svojom rođenom sestrom; kada je slučaj iznešen pred halifu Omera i on zatražio objašnjenje od toga čovjeka, ovaj je odgovorio da ne zna da je to zabranjeno. Halifa ih je rastavio i tražio od njega da plati naknadu štete svojoj sestri, ali ipak nije dosudio kaznu radi razvrata ili rodoskrvnjenja.

Smrt Božijeg poslanika je označila prestanak »Božijih objava« koje su mogle propisati bilo koji novi zakon i ukinuti ili izmijeniti. bilo koji stari običaj ili naviku. Nakon toga se muslimanska zajednica morala zadovoljiti zakonodavstvom koje je postavio Božiji Poslanik i sredstvima razvoja prava koje je odobrilo ovo isto zakonodavstvo. »Razvoj« ne znači ukidanje onoga što je Poslanik odredio, nego izvođenje zakona u slučaju kada ne postoji zakonska odneda.

Među tim mogućnostima možda je najvažnija slijedeća: u više navrata Kur'an je precizirao neke zabrane, dodajući da je sve ostalo dozvoljeno (na dotičnom polju). Sve što se ne protivi zakonodavstvu Božijeg Poslanika je, dakle, dozvoljeno i predstavlja jedan dobar zakon. Tako su zakoni i običaji stranih zemalja bili prva sirovina za muslimanske pravnike, koji su trebali upozoriti samo na one koji su bili nespojivi sa islamom. Ovaj izvor je neiscrpan.

Jedan drugi izvor, možda neobičan, je upućivanje Kur'ana na Božanske objave ranijih Božijih poslanika - on ih imenuje oko dvadeset, među kojima su Idriz, Nuh, Ibrahim, Musa, Sulejman, Isa, Jahja - koje su jednaka važeće i za muslimane. Broj i važenje ovih zakona je, naravno ograničeno onim što je bilo priznato od strane Kur'ana i Hadisa, čineći tako autentičnim dio objava upućenih poslanicima prije Muhameda a. s.. Zakon odmazde iz Petoknjižja je

primjer spomenut u Kur'anu (5:45), gdje je precizno rečeno: »Bog je to odredio Jevrejima«, ne dodajući »i vama«.

Samo petnaest godina poslije smrti Božijeg Poslanika, muslimani su već vladali na tri kontinenta, na prostranim teritorijama u Aziji, u Africi i u Andaluziji, u Evropi. Halifa Omer je ocijenio sasanidski fiskalni sistem dobrim i zadržao ga u provincijama, Iraku i Iranu; međutim, smatrajući fiskalni sistem Vizantijaca tiranskim, on ga je reformisao za Siriju i Egipat itd. Čitav prvi vijek po hidžri predstavljao je jedan period prilagođavanja, učvršćivanja i promjena. Dokumenti na papirusu, porijeklom iz Egipta, informišu nas o mnogim stvarima, bar što se tiče egipatske uprave. Već na početku drugog vijeka po hidžri, nailazimo na zbornike zakona, kodifikovane od strane nezavisnih pravnika; jedan od tih pravnika je bio Zejd ibn Ali, koji je umro 120. godine po hidžri (738. g. po Isau).

Jemen se od davnina zvao »Arabia Felix« (Sretna Arabija) i ne bez razloga: pogodni uslovi bili su u staro predhrišćansko vrijeme razlog nadmoći ove zemlje u pogledu kulture i civilizacije, u odnosu na druge predjele Arabije; njena bogatstva, kao i njeno moćno kraljevstvo, o čemu govori i Biblija, bili su slavni. Na početku hrišćanske ere jedan talas emigracija je doveo neka jemenska plemena u Irak, gdje su ona osnovala kraljevstvo Hiru, koje je bilo čuveno po svom pomaganju književnosti i koje je trajalo sve do dolaska islama. Ali, u međuvremenu, Jemen je doživio vladavinu Jevreja (Zu ' Nuwas), zatim hrišćansku vladavinu (od strane Abesinaca), za kojom je slijedila okupacija od strane zoroastrovaca iz Perzije, koji su opet ustupili mjesto islamu. Neki istaknuti Jemenci, koji su stajali pod uplivom ovih neprekidnih uzajamnih uticaja, bili su još jednom, pod halifom Omerom, ubjeđeni da se isele i da se nastane u Iraku, posebno u Kufi (deveta četvrt grada Hire). Omer je tamo poslao Ibn Mes'uda, jednog od najeminentnijih pravnika među prijateljima Božijeg Poslanika, da bi upravljao jednom školom. Desilo se da su nasljednici Ibn Mes'uda na ovoj školi - Alkamah, Ibrahim En-Nahai, Hammad i Ebu Hanife - sticajem okolnosti svi bili specijalisti prava. U međuvremenu, Alija, jedan drugi veliki pravnik među Muhamedovim drugovima, premjestio je sjedište hilafeta iz Medine u Kufu. Nemojmo se čuditi, dakle, da je taj grad postao sjedište ne-

prekinute tradicije u pravnoj nauci i sebi priuštio ugled koji je stalno rastao.

Potpuno odsustvo miješanja centralne vlasti u slobodno mišljenje sudija i pravnika pomoglo je brz napredak ove nauke, ali je ono imalo i svoje loše strane. Jedan upravitelj Ibn el-Mukafa, koji je uživao ugled vrlo učenog i iskusnog administratora, žalio se početkom drugog stoljeća po hidžri na veliki broj divergenca u islamskom parničnom pravu, u kaznenom zakonu, u pitanjima ličnog statusa i u svim drugim granama prava. On je predložio halifi da stvori najvišu ustanovu za ispitivanje pravnih odluka i da ustanovi jedinstven zakon u svim zemljama. Ova sugestija nije imala pristalica. Njegov suvremenik, Ebu Hanife, ponosan na slobodu nauke i u nastojanju da je zaštiti od političkih kolebanja, stvorio je jednu pravnu akademiju od četrdeset članova, od kojih je svaki bio specijalista za neku od pomoćnih pravnih nauka - kao tumačenje Kur'ana, hadis, logiku, leksikografiju, itd. Ona je ocijenjivala pravo tog vremena i vršila njegovu kodifikaciju; štaviše, ona je popunjavala praznine u islamskom pravu na mjestima gdje se ni Kur'anski tekstovi ni pravo još nisu bili izjasnili. Ako je vjerovati jednom od njegovih biografa, Ebu Hanife (umro 150. po h.) »je objavio pola miliona pravila« (El - Muvaffek, II, 137). Sa svoje strane, Malik iz Medine i El-Avzai iz Sirije su istovremeno radili sličan posao u kome su im pomagali samo njihovo znanje i njihova lična sredstva. Međutim, dok je Ebu Hanife stavio akcenat na rezonovanje (očuvavši Kur'an i Hals kao apsolutnu osnovu svakog zakona), Malik je umjesto logike i dedukcije davao prednost praksi i običajima stanovnika grada Medine, kao grada koji je bio najviše prožet tradicijama Božijeg Poslanika.

Kur'an je »publikovan« samo nekoliko mjeseci poslije smrti Božijeg Poslanika. Sakupljanje podataka o riječima, ličnom ponašanju i prešutnim dozvolama Božijeg Poslanika, što je sadržaj Hadisa - vršeno je za vrijeme života Božijeg Poslanika, a i kasnije, poslije njegove smrti. Više od sto hiljada poznavalaca Božijeg Poslanika su nam ostavili više ili manje bogata predanja o onome što su oni znali o ovoj temi, jedni pišući, drugi usmenim prenošenjem. To unanije, visoke pravne vrijednosti, bilo je naravno razbacano na tri

kontinenta, gdje su se pristalice Božijeg Poslanika naselile već u vrijeme halifa Omera i Osmana. U narednim generacijama, istraživači su sastavljali sve obuhvatnije zbirke, gdje su bila sakupljena lična sjećanja prijatelja Božijeg Poslanika.

Preispitivanje pravne nauke i kodifikacija Hadisa vršili su se paralelno i gotovo istovremeno, gotovo nemajući povjerenja jedno u drugo. Šafi' se rodio iste godine kad je umro Ebu Hanife. Međusobna neslaganja navela su pravnike na dublje upoznavanje Hadisa, a muhaddise na to da dovedu u red podatke o Božijem Poslaniku, ocjenjujući pri tome lične vrijednosti prenosnika informacija, utvrđujući povezanost i vrijeme raznih izreka Božijeg Poslanika, sa ciljem da odavde izvedu zakone. Šafi' se istovremeno specijalizovao u pravu i u Hadisu; zahvaljujući njegovim visokim intelektualnim sposobnostima i njegovim naporima, mogla se postići sinteza dviju disciplina. Sjetimo se da je Šafi' bio prvi u istoriji uopšte koji je ostavio jednu nauku apstraktnog prava, različitu od proučavanja zakona, kao konkretnih pravila ponašanja.

Mnogi pravnici, među kojima Ebu Hanife, Malik, Šafi', Džafer es-Sadik, iza sebe su ostavili pravne škole čije pristalice čine danas posebne skupine unutar islama. To znači da među njima postoje neke razlike. Na primjer u školi koju je osnovao Džafer as-Sadik, potomak Alijin i suvremenik Ebu Hanife, politički razlozi su usloveli specifični razvoj zakona o nasljeđivanju. Ali, razlike među ovim školama su bile malo značajne, još manje nego razlike među filozofskim školama. Tako ćemo vidjeti da su se u kasnijim stoljećima pristalice šafijskog pravca, na primjer, udaljile od Šafijevo učenja i prihvatili, u nekim tačkama, mišljenje Malika i Ebu-Hanife, i obrnuto.

Kao što smo upravo vidjeli, muslimansko carstvo se proširilo vrlo rano na ogromna područja koja su do tada imala razne pravne sisteme: iranski, kineski, indijski, vizantijski, gotski itd. a da ne računamo da je Arabija dala prvim muslimanima svoj vlastiti doprinos. Ova istorijska činjenica je imala za posljedicu, naravno, potpuno isključivanje monopolizacije prava od strane bilo kojeg pravnog sistema stranog porijekla. Uostalom, može se vidjeti da je među osnivačima škola, Ebu-Hanife bio porijeklom Perzijanac:

Malik, Šafija, i Džafer es-Sadik su bili Arapi; biograf Bahabi navodi da je Avzai bio iz Sinda; u slijedećim generacijama će biti muslimanskih pravnika svih narodnosti. Razvoj muslimanskog prava je, dakle, predstavljao jedan »međunarodni« pothvat: jer, muslimanski pravници, pošto su poticali iz različitih naroda, govorili su raznim jezicima i poznavali različite običaje.

Bilo je evropskih muslimana iz Španije, Portugala i Sicilije, bilo je Kineza, Abesinaca, Indijanaca, Perzijanaca, Turaka i mnogih drugih pored Arapa.

U svakoj epohi se susreću dogmatski i nezavisni duhovi. To je ljudsko! Jedni bi htjeli žrtvovati duh slovu nekog starog učitelja, a drugi se upuštaju u nekonformizam; uvijek je na kraju prevladavala ispravna sredina. Jedan duh bez kompleksa inferiornosti, ali koji zna sve potrebne podatke o problemu i koji je pritom praktičan vjernik, neće nikada imati poteškoća da nađe tumačenja istovremeno praktična i razumna, modifikujući stavove starih. Kakva sigurnost u riječima velikog pravnika Bazdavija: »Ne samo jedan lični stav, nego i jedan raniji konsensus može biti zamijenjen jednim kasnijim konsensusom.«

ZAKLJUČAK

Islamsko pravo počinje kao zakon jedne države, jedne vladajuće zajednice i ne prestaje odgovarati svim potrebama zajednice dok je ona vladala od Atlantika i Pacifika. To pravo ima mogućnosti da se razvija i prilagođava potrebama vremena i podneblja. Ono nije izgubilo svoju dinamiku ni danas i vraćanje njemu se sve više uzima u obzir kao promjena na bolje za muslimanske zemlje, koje su nekada bile pod političkom - pa time i pod pravnom dominacijom stranih zemalja.

Glava X

EKONOMSKI SISTEM ISLAMA

Mi smo već rekli i ponovili da se islam pokazao kao efikasan vodič na materijalnom planu života isto koliko i na duhovnom. I u domenu ekonomije, osnovno učenje je uzeto iz Kur'ana, koji kroz mnogo poglavlja potvrđuje da je potrebno da čovjek ne zaboravi svoju čisto materijalnu dobrobit: »Ne zaboravi svoj udio na ovome svijetu ...« (Kur'an, 28:77). Ali, on toj potrebi daje njeno pravo mjesto, stavljajući akcent na dvostruki aspekt, tjelesni i duhovni, koji sačinjavaju čovjeka: » ... ima ljudi koji govore: Bože, daj nam dobro na ovome svijetu. Za njih nema udjela na onome svijetu. Ima ljudi koji govore: daj nam dobro na ovom svijetu, a također i na onome svijetu, i sačuvaj nas od džehenemske kazne. Oni će imati jedan dio onoga što zasluže; Bog je spreman da to uvaži.« (2:200-202). U drugim surama se govori da je Bog stvorio za čovjeka sve što se nalazi na zemlji, ili da je Bog dao u službu čovjeku sve što se nalazi na zemlji, na nebu, na moru, zvijezdama itd. Razumije se da je ostavljeno čovjeku da sazna kako da iskoristi to što je Bog stvorio, i da to iskoristi na jedan razuman način, vodeći računa o budućnosti.

Ekonomska politika islama je podjednako precizirana u Kur'anu, nedvosmislenim riječima: » ... neka to (bogatstvo) ne ostane samo u krugu bogatih među vama« (59:7). Jednakost među ljudima u bogatstvu i udobnosti, čak i kada je idealna, ne obećava nepomučeno dobro čovječanstvu. Prvo zato što prirodni talenti nisu jednaki kod raznih ljudi, tako da čak ako bi se i počelo sa grupom osoba potpune jednakosti, uskoro bi rasipnici pali u teškoće i opet bi gledali na imetak svojih drugova sa gramzivošću i zavišću. Nadalje, na

filozofskoj i psihološkoj osnovi, izgleda da je upravo u interesu ljudskog društva poželjno da postoje razlike u bogatstvu, kako bi siromašniji imali želju i podsticaj da više rade. S druge strane, ako bi svakome bilo rečeno da, čak ako i radi više nego što je njegova dužnost, neće dobiti nikakvu nagradu i da će ostati kao oni koji ne rade više nego što je njihova dužnost, ljudi bi postali lijeni i nemarni a talenti bi se rasipali na veliku nesreću čovječanstva.

Svak zna da je ljudski život u konstantnom napretku kroz osvajanje i korištenje jednog za drugim svega što je Bog stvorio, dok vidimo da životinje nisu promijenile ništa u svom životu otkako je Bog stvorio njihove vrste. Uzrok ove razlike je, prema otkrićima biologa, u istovremenom postojanju društva, saradnje i slobode takmičenja među članovima društva, tj. ljudskim bićima, dok životinjama nedostaju neki od ovih uvjeta ili nemaju ni jednoga. Psi, mačke i zmije, na primjer, čak ne obrazuju ni porodice; oni produžuju svoju rasu slobodnom i trenutnom »ljubavlju«. Druge, kao vrane i golubovi, stvaraju porodice u obliku parova ali ipak, čak ako mužjak i pomaže u izgradnji gnijezda, svaki član para se samostalno ishranjuje. Možda najrazvijeniju društvenu saradnju nalazimo kod pčela, mravi i termita (bijelih mrava): oni žive na kolektivan način, uz potpunu jednakost u životu, ali ipak bez ikakvog takmičenja među članovima zajednice, pa prema tome, nije moguće da pametnije ili vrijednije pčele žive udobnije od drugih. Zato nema ni evolucije ni promjene, još manje napretka kod bilo kojeg od ovih vrsta kao kod ljudske rase. Povijest čovjeka pokazuje da je svaki napredak i svako otkriće sredstava udobnosti posljedica takmičenja, želje za poboljšanjem kao postojanja razlika u bogatstvu ili siromaštvu među ljudima. Da, apsolutna sloboda bi navela zle ljude da iskorištavaju one koji su u nuždi i da ih postepeno potisnu. Tako je bilo potrebno da svaka napredna civilizacija i svaka zdrava kultura nametne izvjesne obaveze svojim članovima (kao što je plaćanje poreza, zabrana ugnjetavanja i prijevare itd.) kao i da preporuči izvjesna dodatna djela (kao milosrđe i trošenje radi Boga), a pri tome da ipak pruži dosta slobode misli i akcije svojim članovima kako bi svaki pojedinac imao koristi, kao i njegova porodica, njegovi prijatelji i društvo kao cjelina. Ovo je zahtjev islama i u skladu je sa prirodom.

Upravo na osnovi ovih temeljnih principa islam je izgradio svoj ekonomski sistem. Ako podnosi manjinu bogatih, on im nameće teške obaveze; treba da plaćaju porez u korist siromašnih a ne smiju primjenjivati nemoralna sredstva eksploatacije, prikupljanja i gomilanja bogatstva. Zato postoje određene naredbe ili zabrane ali isto tako i preporuke - za milosrđe i žrtvu - uz obećanje duhovne (onosvjetske) nagrade. Nadalje on pravi razliku, s jedne strane, između nužnog minimuma i poželjnog obilja, a s druge strane, između onih naredbi i zabrana koje su praćene materijalnim sankcijama i onih koje nisu takve, ali kod kojih se islam zadovoljava samo nagovoranjem i odgojem.

Moralni aspekt problema je ono o čemu najprije treba reći nekoliko riječi. Neki primjeri omogućuju da se najbolje shvati njegov značaj: najsnažniji izrazi su upotrebljavani u islamu da se kaže kako je prosjačenje ružna stvar, to će na Dan suda biti razlog sramote. Ali u isto vrijeme bezgranične pohvale se upućuju onima koji pomažu drugima; najbolji među ljudima je onaj koji čini milosrđe i više voli svog bližnjeg nego sebe. Istovremeno je zabranjena škrtoš kao i rasipništvo. Kada je jednom Božiji Poslanik trebao novčana sredstva za neku opću stvar, jedan od njegovih prijatelja je priložio izvjesnu sumu a na Poslanikovo pitanje on je odgovorio: »U kući nisam ostavio ništa sem ljubavi prema Bogu i Njegovom Poslaniku«. On je primio najtoplije pohvale. Nekom drugom prilikom, jedan prijatelj teško bolestan, koga je Poslanik posjetio da ga upita za novosti, reče mu: »O Božiji Poslaniče, ja sam bogat čovjek, i ja želim ostaviti svu svoju imovinu sirotinji«. Poslanik je odgovorio: »Ne, biće bolje da je ostaviš svojim bližim rodacima, jer tada će oni moći da žive samostalno, a to je bolje nego da ih ostaviš da prose«. On se nije s njim složio ni u tome da kao milostinju ostavi dvije trećine svoje imovine, kao ni polovinu; odobrio mu je trećinu, rekavši: »Dobro, ali i trećina je mnogo!« Jednog dana Muhamed a. s. je vidio jednog od svojih prijatelja koji je izgledao vrlo žalosno. Na njegovo pitanje, on je odgovorio: »O Božiji poslaniče, ja nisam siromašan, ali ono što imam ja radije dajem siromašnima umjesto da trošim samo za sebe« Poslanik mu odgovori: »Ne, Bog voli vidjeti na svom robu znake onoga što mu je On dao«. Nema nikakve kontradiktornosti među

ovim oprečnim uputstvima; svako ima svoje jasne razloge i svoju ulogu u svakom pojedinom slučaju. S druge strane, one nam omogućavaju da ustanovimo granice obzira, tamo gdje milosrđe prelazi obavezni minimum.

NASLIJEĐE

Zakonodavstvo o nasljeđu ima zadatak da istovremeno osigura pravo pojedinca da raspolaže svojom imovinom i dužnost svakoga da ne ošteti društvo čiji je član. Čudi se mnogo razlikuju; zbog čega je zakonodavac dužan da postavi izvjesnu disciplinu u interesu zajednice.

Tako islam, upućuje na korištenje dva osnovna puta: obavezna podjela imovine umrlog među njegovim bližim rodacima i ograničavanje raspolaganja testamentom. Zakonski nasljednici nemaju potrebe ni za kakvim testamentom: imovinu svog umrlog rođaka oni nasljeđuju automatski u dijelovima koji su propisani zakonom. Testament je dozvoljen samo u korist onih koji ne nasljeđuju po zakonu.

Postoji jednakost među rodacima istog stupnja: ne može se jednom sinu (starijem ili mlađem dati više nego drugom). Dobra koja je ostavio umrli moraju biti razdijeljena kako slijedi: prvo se oduzimaju troškovi pokopa; na drugom mjestu treba namiriti dugove - povjerioci imaju uvijek prednost pred nasljednicima; na trećem mjestu izvršava se testament u mjeri koja ne prelazi trećinu onoga što je ostalo poslije pokrića prve dvije stavke (troškovi sahrane i dugovi). Tek poslije tih obaveza koje imaju prednost, dolazi red na nasljednika. Suprug (ili supruga), preci (otac i majka), potomci (sin i kći) su nasljednici prvog reda: oni uvijek nasljeđuju. Sestre i braća kao i dalji rođaci nasljeđuju ako umrli nema nasljednika prvog reda. Na spisku dalje rodbine nalaze se dajdže, tetke, nećaci i ostali.

Ne ulazeći u tehničke detalje, iznijećemo samo neka osnovna pravila: onaj ko je prouzrokovao nečiju smrt isključen je iz nasljeđa svoje žrtve, čak i ako je sud utvrdio da se radi o nenamjernom slučaju. Izgleda da je cilj bio da se otkloni svako iskušenje za ubistvo

bogatog rođaka, da bi ga se kasnije naslijedilo. Poslanik je zahtijevao da se spriječi nasljeđivanje između rođaka raznih vjera pa i kad je riječ o supružnicima. (Ali, ovdje je pravo omogućilo testamentu da interveniše u korist razbaštinjenih: muž na primjer može ostaviti, na samrtnoj postelji, odgovarajući dio imovine u korist svoje žene, nemuslimanke). S obzirom na međunarodne odnose i politička shvatanja onog vremena, muslimanski pravници su postavili jednu drugu zapreku: različite nacionalnosti, među rodacima koji ne pripadaju istoj političkoj teritoriji. Međutim ugovorima se može ovo pitanje međunarodnog privatnog prava urediti i na drugi način, a na bazi reciprociteta.

U zemljama gdje se islamski zakon o nasljeđu ne primjenjuje, ali gdje je pravo pisanja testameta poznato, muslimani se mogu - i moraju - koristiti tom olakšicom da izvrše svoju vjersku dužnost u pogledu raspolaganja imovinom poslije smrti.

TESTAMENT

Spomenuli smo da islam priznaje pojedincu pravo da oporukom ostavi svoja dobra u korist svih osoba sem povjerioca i nasljednika, ali do iznosa od jedne trećine njegove imovine. Jedna takva odredba ima, reklo bi se, dvostruki cilj: ostaviti pojedincu mogućnost da zadovolji pravdu tamo gdje bi izuzetno, normalno pravilo prouzrokovalo nepravdu; i drugi cilj: spriječiti gomilanje bogatstva u rukama malog broja, što se često dešava, ako se može raspolagati sa mnogo više od trećine imovine ili sa čitavom imovinom. Islam podstiče cirkulaciju bogatstva u što je moguće većem broju ruku, imajući u vidu interese porodice i onih koji ovise o umrlom.

JAVNA DOBRA

Čovjek ima izvjesne dužnosti kao član jedne veće »porodice«, društva, države čiji je on član. Na ekonomskom polju, pojedinac

plaća poreze koje država raspoređuje u interesu zajednice.

Tarife poreza se razlikuju prema vrstama prihoda. Interesantno je podsjetiti da Kur'an, koji je dao precizna uputstva o budžetskim troškovima, nije propisao pravila ni tarife o prihodima države. Poštujući u svim detaljima praksu Poslanika i njegovih neposrednih nasljednika, može se to ćutanje Kur'ana objasniti kao prepuštanje slobode vladi da mijenja pravila prema okolnostima, rukovodeći se interesima naroda.

Evo kako se u vrijeme Božijeg Poslanika ubirao porez: iznad izvjesnog minimalnog neoporezovanog prihoda, seljak daje desetinu berbe, ako mu zemlju napaja kiša ili preljene vode, a polovinu te količine ako se zemlja napaja iz bunara. U trgovini i eksploataciji rude, naplaćuje se 2,50% vrijednosti imovine. Što se tiče stranih karavana u vrijeme Poslanika, carina je na ime prava uvoza iznosila desetinu. Ali - ta činjenica je od interesa da se napomene - halifa Omer je smanjio tu taksu na pola za neke vrste robe koje su dolazile iz Medine. Taj presedan visokog autoriteta daje nam mogućnosti da naslutimo principe finansijske politike islama. U vrijeme Poslanika oporezivala su se također i stada deva, ovaca i goveda, barem ona koja se odgajaju na državnim pašnjacima, vodeći računa o minimalnom prihodu koji je uvijek oslobođen poreza. Bile su izuzete isto tako i životinje koje su upotrebljavane za transport, oranje i navodnjavanje.

Postojala je još jedna taksa, 2,5% na ušteđevinu, zlato i srebro. To je prisiljavalo pojedinca da aktivira svoju imovinu (da je ubacuje u promet), a ne da je sakuplja i gomila.

DRŽAVNI TROŠKOVI

Kur'an je propisao pravila koja određuju budžet troškova islamske države na slijedeći način: »Državni prihodi pripadaju siromasima, bijednicima, sakupljačima (zekata), onima čija srca treba privući (islamu), robovima (da se otkupe), dužnicima (da se oduže), onima na Božijem putu i putniku (kad na putu ostane bez sredstava). (Sve je to određeno) Allahovom naredbom. Allah zna i

mudar je« (Kur'an 9/60)

Nabrojanih osam kategorija izdataka, koji praktično pokrivaju sve potrebe jedne zajednice, zahtijevaju neka objašnjenja da bi se uočilo njihovo pravo značenje.

Izraz »sadaikat« koji smo mi preveli sa »državni prihodi« sadrži sva davanja koja muslimani plaćaju svojoj vladi u normalnim prilikama: porez na zemljoradnju, rudnike, trgovinu i industriju, uzgoj stada, ušteđevinu itd. Ovdje nisu obuhvaćeni privremeni porezi u izuzetnim prilikama, zatim porezi koji se ubiru od nemuslimana, podanika i stranaca, kao i čitav neobavezni doprinos. Pravna literatura ranog islama, a naročito izreka Poslanika ne ostavljaju nikakve sumnje da je izraz upotrebljen u ovom smislu. On se uopće nije odnosio na milostinju, koja ne može biti ni obavezna niti je određena u pogledu količine niti vremena davanja. Odgovarajući izraz za milostinju je *infāk fi sebilillāh*, trošenje na Božijem putu ili *tatavvu*, dobrovoljna milostinja.

Među korisnicima državnih prihoda, prve dvije spomenute kategorije: fukara i mesakin, (bijednici i siromašni) koji su gotovo istog značenja, nisu objašnjene od strane Poslanika; otuda potiču razmimoilaženja u mišljenjima. Prema riječima i djelima halife Omera, »fukara« su siromasi među muslimanima, dok »mesakin« označava siromašne strance koji su naseljeni na islamskoj zemlji, nemuslimane: Jevreje, hrišćane, itd. Pravnik Šafi je mislio da su ti izrazi sasvim jednakog značenja i da je Bog u Svom milosrđu, nazvao siromahe sa dva imena, da im se posveti što više pažnje; (po njemu, osam kategorija trebaju primiti svaka po jednu osminu prihoda, dakle siromasi od toga primaju dvije osmine). Bilo kako bilo, prvi cilj državnih prihoda ostaje da nijedno stvorenje koje živi na islamskoj teritoriji ne bude lišeno osnovnih sredstava za život: ishrane, odijevanja, stana, itd.

Zatim dolaze plate činovnika: lica koja vrše naplatu, računovođe, oni koji su zaduženi za ispostavu računa, kontrolu itd. U stvari ta kategorija obuhvata čitavu civilnu administraciju, kao i vojnu i diplomatsku, jedne države, kao što će se to i vidjeti u opisu osam kategorija korisnika. Historičar Baldahuri nam je u svom djelu *El-Ensab* sačuvao jedan dokumenat u kome halifa Omer traži od

svog guvernera u Siriji: »Pošalji kod nas (u Medinu) jednog sposobnog Grka da dovede u red obračune naših prihoda«. Nije potreban nikakav bolji dokaz o tome da su nemuslimani ne samo mogli biti zaposleni u administraciji muslimanske države, nego da su također mogli koristiti »*sadake*« koje se uzimaju isključivo od muslimana.

Kategorija onih čija srca treba pridobiti tiče se, to se lahko razumije, izvjesnih posebnih izdataka države. Pravnik Ebul A'lā el-Ferra navodi: »Što se tiče onih čija srca treba pridobiti, njih ima četiri kategorije: 1. oni čija srca treba pridobiti da pomažu muslimanima; 2. ili koje treba privoliti da ne čine zlo muslimanima; 3. oni koji se pozivaju da prihvate islam; i 4. oni čijim posredstvom se pozivaju njihove družbe i njihove porodice da se preobrate u islam. Dozvoljeno je da se troši za svaku od tih kategorija, bilo da se radi o muslimanu ili o neznabošču.

Pod izrazom »oslobođenje podjarmljenih« podrazumijevaju se prije svega dvije vrste troškova: oslobođenje robova i otkupljivanje ratnih zarobljenika iz ruku neprijatelja. Po islamskom zakonu svaki rob ima pravo da otkupi svoje oslobođenje plaćajući svoju otkupninu svom gospodaru; on također ima pravo, da bi zaradio potreban novac, da zahtijeva od svog gazde da ga pusti da radi, ako to treba, i drugdje. Štaviše, kao što smo upravo vidjeli, dužnost vlade je da predvidi svake godine u svom budžetu jednu sumu za pomoć robovima koji žele da otkupe svoju slobodu. Jedan dokumenat omejadskog, halife Omera ibn Abdul-Aziza upoznaje nas sa plaćanjem, od strane muslimanske vlade, otkupnina namijenjenih za oslobođenje nemuslimana koji su bili zarobljeni kod neprijatelja.

Kategorija onih koji su teško zaduženi i opterećeni obavezama, ima prema praksi iz prvih dana islama, čitav niz primjera: pomaže se onima koji su pogođeni nesrećom kao što je poplava, zemljotres itd. Ovdje se uopće ne radi o siromašnima koji su već spomenuti na početku izlaganja, već o ljudima koji su izloženi nenormalnih prilikama van njihove moći. Halifa Omer je organizovao jedan posebni odsjek državne blagajne za pozajmljivanje novca bez kamate onima kojima je on privremeno potreban i koji su dali garanciju za isplatu; i sam halifa je ovdje

posuđivao za lične potrebe. Razumije se da je »nacionalizacija« zajma bez kamate bila neizbježno popraćena zabranom u islamu zajma sa kamatom. Taj isti halifa je posuđivao ovaj novac i trgovcima, na ograničene rokove, a državna blagajna je s njima dijelila jedan izvjestan procenat zarade (pri čemu su svi učestvovali u riziku i eventualnoj dobiti). Ta ista kategorija narodnih troškova je imala još jednu primjenu: ona je mogla formirati jednu vrstu onoga što mi danas zovemo »socijalno osiguranje«. Ako neko nehотиčno ubije čovjeka, a nije u mogućnosti da svojim sopstvenim sredstvima plati zakonsku krvarinu, vlada mu pruža pomoć iz budžeta, o čemu svjedoče, u nekoliko navrata, postupci Božijeg Poslanika. Na ovo ćemo se vratiti kasnije, uz više detalja.

Izraz »na Božijem putu« se u islamskoj terminologiji shvata najprije kao vojna odbrana, a odnosi se na pojedince kao i na grupe. Ali, pod tim se podrazumijeva i svako djelo dobročinstva, od pomoći studentima do vjerskih akcija, kao što je izgradnja džamija, prosvjetnih ustanova i sl.

U posljednju kategoriju troškova ulazi sve ono što može poboljšati položaj »djeteta puta«, to jeste putnika, bilo da je on trgovac, poslovan čovjek ili običan turist: izgradnja i održavanje mostova i puteva, hotela, restorana; služba sigurnosti i higijene, organizacija prevoza; i uglavnom, sve što se tiče udobnosti putnika na putu, što podrazumijeva u granicama mogućnosti, besplatno gostoprimstvo (nekad se to besplatno gostoprimstvo praktikovalo za jedan boravak od tri dana u jednom mjestu).

Da bi se procijenila vrijednost ovih uputstava treba se sjetiti da ona datira još od postanka islama, evo već četrnaest stoljeća. Ima malo stvari koje treba ovome dodati, pa da se primijeni i u naše vrijeme, u jednoj naprednoj i socijalnoj državi, za dobrobit ljudi.

IZVANREDNI POREZI

Sadake su bile jedine vladine takse u vrijeme Poslanika i prve četvorice halifa. U kasnijim vremenima, prilikom izuzetih potreba, pravnici su dozvolili da se uvedu izvanredni porezi, ali strogo

privremeni, da bi se odgovorilo iznimnim potrebama. Nazvani su »*naraib*« (doslovno: nevolje).

DRUŠTVENA OSIGURANJA

Osiguranja se uvode samo za slučaj velike opasnosti, a te opasnosti variraju prema vremenu i mjestu. U to vrijeme, posebno kod Arapa, jer su bili bliži prirodi, poznavalo se manje bolesti nego danas; a lijekovi nisu koštali gotovo ništa; običan čovjek je gradio kuću svojim sopstvenim rukama, a najveći dio građe on nije ni plaćao. Stoga nije bilo mnogo potrebe za osiguranjem protiv bolesti, požara i sl. S druge strane, osiguranje protiv ropstva i protiv nasilja je bilo redovna stvar. O tome se mislilo, još od Poslanikovih vremena, i nalažena su razna rješenja, sasvim podesna za kasnije razvijanje i prilagođavanje prilikama. U ustavu grada-države Medine, prve godine po hidžri, to osiguranje se naziva »*meakil*« i funkcionira na slijedeći način: ako je neko zarobljen u ratu od strane neprijatelja, treba mu isplatiti otkupninu da otkupi svoje oslobođenje, a u slučajevima tjelesnih povreda ili ubojstva, plaćaju se odštete ili krvarina. To često prelazi mogućnosti dotične osobe, zarobljenika ili krivca. Muhamed a. s. je organizovao osiguranje na bazi uzajamnosti: članovi jednog plemena mogu računati na centralnu blagajnu tog plemena, u koju svako prilaže prema svojim mogućnostima; ako blagajna ne zadovoljava, druga plemena, rodbinska ili susjedna, trebaju priteći u pomoć, prema jednoj ljestvici koja je uvedena u cilju postizanja jedinstva u jednoj kompletnoj zajednici. U Medini su tada živjela plemena Ensarija, porijeklom iz grada; Poslanik je naredio doseljenicima koji su dolazili da se tu sklone, i koji su bili porijeklom iz Meke ili drugih predjela Arabije, a također i iz Abesinije, da se u cilju uzajamnog socijalnog osiguranja udruže u jedno novo »pleme« - nazvano Muhadžir.

Kasnije, u vrijeme halife Omera, osiguranja su organizovana u »zajednice uzajamnog pomaganja«, prema zanatima, po upravama, civilnim ili vojnim, ili po područjima. Po potrebi, vlada - centralna ili provincijska - pomaže tim zajednicama kao što smo opisali kad smo

govorili o principima državnih rashoda.

U suštini, osiguranje predstavlja raspoređivanje obaveza jedne osobe na što veći broj njih, s namjerom da se olakša teret. U izboru između osiguranja na kapitalističkoj osnovi i osiguranja na bazi uzajamnosti, islam daje prednost ovom posljednjem stvarajući sistem zajednica uzajamnog pomaganja, čiji vrh predstavlja sama centralna vlast.

Ove ustanove (osiguranja) mogu zaključivati trgovačke ugovore sa preostalim sredstvima koja imaju na raspolaganju da bi povećale svoj kapital; a dolazi i trenutak kada se članovi društva za uzajamno pomaganje mogu osloboditi novih uplata, ili čak kada im se može doznačiti izvjestan iznos na ime učešća u dobiti. Razumije se samo po sebi da društva za uzajamno pomaganje mogu preuzimati sve vrste rizika: saobraćajne nezgode, požare, gubitke u transportu i sl. Razumije se također, da ova društva mogu biti »nacionalizovana« i da njima može upravljati država radi osiguranja protiv svih ili samo nekih rizika, na primjer, gubitaka poštanskih paketa i sl.

Ne ulazeći u tehničke pojedinosti, potrebno je napomenuti da su kapitalistička osiguranja, gdje osiguranik ne učestvuje u dobiti kompanije u srazmjeri sa visinom svoje uplate, nespojiva sa shatanjem islama, jer takva osiguranja predstavljaju jednu vrstu igre na sreću.

Spomenimo uzgred još jednu socijalnu ustanovu iz vremena halife Omera: sistem penzija za sve stanovnike zemlje (prema Ibn Zanuvehju i nekim drugim autorima, među korisnicima penzije nalazili su se i nemuslimani): djeca su ovu pomoć koristila od rođenja a odraslima ona je obezbjeđivala životni minimum. U početku, halifa je praktikovao izvjesnu razliku u visini pomoći među različitim kategorijama lica: ako minimalni iznos označimo sa 1, najpovlašćenija kategorija (udove Božijeg poslanika) je dostizala 40, dok se općenito odnos kretao između 1 i 15. Pred kraj života on je bio odlučio da sve kategorije izjednači, ali ga je smrt omela u sprovođenju ove reforme. Ova ustanova, koju je Omer nazvao »*divan*«, izgleda da ima porijeklo iz samog vremena Poslanika, što je implicirano u sljedećem izvještaju: »Osnova ovog postupka je priča da je Poslanik imenovao Mahmiju ibn Jaz'a da preuzme odgovornost

za vladinu petinu plijena dobivenog na Banu-l-Mustaliku; a u stvari Mahmija je bio zadužen za sve vladine petine svakoga plijena. Sadakom (tj. zekatom - porezom) upravljalo se izdvojeno i on je imao svoje posebne funkcionere. Za prihode u miru od neprijatelja (*fej*) bili su posebni funkcioneri. Poslanik je običavao slati sadaku siročadi, nemoćnim i siromašnim; kad bi neko siročje postalo zrelo i prispjelo za vojnu obavezu (*džihad*), ono bi bilo prenešeno sa popisa korisnika sadake na popis korisnika feja, a ako bi odbilo da prihvati vojnu vježbu, ne bi više koristilo sadaku i trebalo bi da samo sebi osigurava sredstva za život (uporedi: Saraksi, Šarh as-Sijar el-Kebir, izdanje Munajjed, 1978).

IGRE NA SREĆU

Zabranjujući hazardne igre, Kur'an (5:90) ih je nazvao »đavolji poslovi«. I s razlogom. Zna se da većina društvenih zala proizilazi iz loše raspodjele nacionalnog bogatstva, pri čemu neki pojedinci postaju suviše bogati a drugi suviše siromašni i koji konačno padaju kao žrtve iskorištavanja od strane bogatih. U hazardnim igrama, u koje spada i lutrija, veliko je iskušenje zbog lake zarade velikog novca; dakle, svaka laka zarada je loša za društvo. Pretpostavimo da u konjskim i drugim trkama, u javnim i privatnim lutrijama, i u svim hazardnim igrama, jedan narod potroši 30 miliona novih franaka sedmično - što je slučaj u nekim zemljama. Poslije samo 10 godina to je 15 milijardi i 60 miliona N. F. koji su izmamljeni iz ruku vrlo velikog broja stanovnika i podijeljeni među jednim smiješno malim brojem. Jedva jedan posto zaradi na račun 99%; drugim riječima, osiromaši 99% ljudi da se obogati 1%, stvara se 1% milionera, a sistematski uništava drugih 99%. Bilo da su hazardne igre (tu se podrazumijeva i lutrija), privatne ili javne (državne), ovo zlo nagomilavanja bogatstva u rukama jednog malog broja na račun ogromne većine ostaje. Otuda potpuna zabrana hazardnih igara i lutrija u islamu. Kao i u kapitalističkim osiguranjima, i u hazardnim igrama postoji jednostrani rizik.

ZAJAM UZ INTERES

Vjerovatno nema ni jedne religije koja nije zabranila lihvarenje; posebna crta islama je što je ne samo zabranio tu vrstu zarade, nego je također i uništio izvore tog društvenog zla.

Nitko ne plaća rado kamate na svoju pozajmicu; on to čini samo zato što mu je potreban novac i što ga ne može naći bez kamate.

Islam je napravio vrlo jasnu razliku između trgovačke zarade i dobiti koja potiče od zajma uz interes. Kur'an (2:275) kaže: »Bog je dozvolio trgovinu, a zabranio kamatu«. Malo dalje, on kaže: »A ako to ne učine (ne odbacite kamate), onda ste najavili rat Bogu i Njegovu Poslaniku. Ako se pokajete pripada varn glavnica vašeg imetka«.

Osnovni razlog te zabrane ostaje isti kao i u slučaju kapitalističkog osiguranja ili hazardne igre. I kod pozajmljivanja uz interes, rizik je jednostran: pozajmljuje se jedna izvjesna suma da bi se na njoj zaradilo; moguće je da okolnosti ne budu povoljne i da dužnik ne zaradi dovoljno novaca za plaćanje kamata; dakle, onaj ko posuđuje novac ne učestvuje u riziku.

Ne može se niko »primorati« da se »liši« svog novca da bi ga posudili drugima besplatno i bez interesa. Već smo naveli da islam, između ostalog, obavezuje državu na pružanje pomoći ljudima koji su se suviše mnogo zadužili: Narodna banka organizuje zajmove bez interesa, čemu treba dodati i zajmove koji potiču od milostivih ljudi i dobrotvornih zajednica na bazi uzajamnosti i međusobne pomoći.

Ali, za trgovačke zajmove postoji pored toga sistem nazvan »*mudareba*«. Pozajmljuje se novac i učestvuje se istovremeno i u dobitku i u riziku. Ako se dvije osobe, na primjer, udruže, svaka daje polovinu kapitala i ako rade zajedno, podjela zarade nije teška; ali, ako kapital potiče s jedne strane a rad s druge, ili čak, ako dvoje daju kapital, a samo jedan radi, itd..., tada se pristojna nagrada za rad, na osnovu uslova unaprijed utvrđenih, uzima u obzir prije podjele zarade i dobitka. Preduzimane su, sigurno, i mjere sigurnosti da se otkloni rizik, ali islam, zahtijeva da u svakom ugovornom odnosu

obje ugovorne strane učestvuju i u dobitku i u riziku pod jednakim uslovima.

Što se tiče banki, njihove aktivnosti se mogu podijeliti na tri osnovna predmeta: prenos sredstava, čuvanje uštedevine i ulaganja (ili zajmovi, s ciljem da se zaradi novac). Troškovi rada idu na račun onih koji se njom služe; ostaje samo pitanje zajma za trgovinu, za industriju i druge ekonomske potrebe: ako banka učestvuje u riziku svojih dužnika isto kao i u njihovom dobitku, islam to odobrava; u protivnom, takvi poslovi se ne dopuštaju.

Povjerenje se rađa iz povjerenja; ako štedionica jedne vlade objavi, ne na početku nego na kraju godine, da je ona u stanju da razdijeli takve i takve dividende svojim klijentima, ne samo da će to islam, odobravati, nego i narod neće oklijevati da povjeri svoje uštedevine vladinoj štedionici, čak iako mu se ne ukaže na dobitak koji može otuda očekivati: imaće se povjerenje u narodnu upravu.

Ukratko, pravilo međusobne podjele dobitka kao i rizika mora biti primijenjeno u svim trgovačkim ugovorima, pa i onim sa zajmovima.

STATISTIKA

Za svako planiranje potrebno je imati predstavu o raspoloživim izvorima. Poslanik je, kako nam navodi Buhari, organizovao popis cijelog muslimanskog stanovništva. Za vrijeme halife Omera obavljani su popisi stoke, voćki i drugih dobara. U novoosvojenim provincijama mjerena je obradiva zemlja. Velikodušno, u brizi za dobrobit naroda, taj isti halifa je pozivao svake godine, polije ubiranja poreza, predstavnike stanovništva iz provincija da ga obavijeste da li imaju kakvih prigovora na ponašanje sakupljača poreza.

SVAKODNEVNI ŽIVOT

Završimo ovo izlaganje napomenom o dvije karakteristične

zabrane, od velike važnosti, koje se tiču svakodnevnog života jednog muslimana: hazardne izgre i alkoholna pića. Govorili smo o hazardnim igrama, gdje se često tokom niza godina samo troši, a da se ništa ne dobije. Kakva je to šteta posebno za siromašna domaćinstva! Što se tiče alkohola, on ima tu osobinu da nas njegovo uzimanje u maloj količini čini veselim, i otklanja našu odlučnost da više ne pijemo; a kada se postane pijan, nema više kontrole svojih postupaka: novac se može rasipati bez mjere. Da ne računamo da se tako gubi i zdravlje. Jedan ajet iz Kur'ana (2:219) na interesantan način govori o te dvije teme: »Pitaju te za opojna pića i hazardnu igru. Reci: U njima je velik grijeh, a i neke koristi ljudima, ali im je grijeh mnogo veći od koristi«. Kur'an tu ne poriče i izvjesne koristi ali on objavljuje da je to veliki grijeh (protiv društva, protiv samog pojedinca koji to čini i, jasno, protiv zakonodavca). Na drugom mjestu, on ove poroke postavlja na isti nivo kao i idolopoklonstvo, i naziva ih »đavolji poslovi«, naređujući uzdržavanje ako se želi biti sretan na oba svijeta.

Glava XI

MUSLIMANSKA ŽENA

Pristupivši poglavlju o pravima i dužnostima žene u islamu, dobro je možda odmah u početku navesti da, uprkos mogućnosti islamskog prava da se razvija i prilagođava prilikama, nećemo u njemu pronaći ekvivalent pretjerane slobode koju žena uživa danas, pravno i činjenično, na nekim poljima društvenog života, u kapitalističkim kao i komunističkim zemljama. Islam traži od žene da bude razumno biće, ne zahtijevajući od nje da postane melek i ne dopuštajući da postane šejtan. »Srednji put je najbolji« - rekao je Muhamed a. s.. Ako se hoće napraviti upoređenje raznih pravila ili religioznih sistema, treba posmatrati cjelinu, a ne samo izolovane dijelove. Na području morala, istam je strožiji i puritanskiji od nekih drugih sistema našeg vremena.

OPĆE NAPOMENE

Položaj majke je vrlo visok u islamskoj tradiciji. Muhamed a. s. je čak govorio: »Dženet se nalazi pod nogom vaših majki«. Buhari nam priča: »Neko je upitao Božijeg Poslanika: »Koje djelo se najviše sviđa Bogu? - On je odgovorio: Namaz u pravo vrijeme«, Opet ga upitaše: I šta još? - On odgovori: »Dobrota prema ocu i majci«. Kur'an se često vraća na to i poziva čovjeka da se sjeti da ga je njegova majka nosila u vlastitoj utrobi, da je ona mnogo pretrpila zbog njega i da ga je podigla, čineći sve moguće žrtve.

Što se tiče žene kao supruge, evo čuvene Muhamedove a. s.

izreke: »Najbolji među vama je onaj koji je najbolji prema svojoj ženi.« U svom poznatom Oproštajnom govoru, koji je održao na svom posljednjem hadžu, on je također mnogo govorio o ženi; tada je rekao ovo:

»O ljudi, vi imate prava i dužnosti prema vašim ženama; a one imaju prava i dužnosti prema vama. One ne smiju dopustiti nikome osim vas da stupi u vašu postelju, niti smiju dopustiti da bez vašeg pristanka uđu u vašu kuću oni koje vi ne volite; one ne smiju počinuti sramotno djelo. Ako to učine, Bog vam nalaže da ih ukorite, da ih udaljite iz svoje postelje i da ih kaznite, ali ne suviše grubo. Ako se one budu uzdržavale toga i ako vam se budu pokrovale, na vama je da se brinete o njima u svemu prema dobrom običaju. A ja vama nalažem da dobro postupate sa ženama, jer one se nalaze kod vas kao amanet Božiji. Dopušteno vam je da uživete u njima, s pomoću Božijom. Bojte se Boga, u onome što se tiče vaših supruga, a ja vam nalažem da lijepo postupate s njima. Pazite! Jeste li čuli (moju poruku)? O Bože, budi mi svjedok«.

Stav islama, prema ženskom djetetu (ženi kao kćerki) može se najbolje vidjeti iz prekora koji Kur'an upućuje paganima za, njihovo držanje kod rođenja ženskog djeteta: »A kada jedan od njih dobije vijest da mu se rodilo žensko dijete, lice mu se smrkne i bude ogorčen. Krije se od ljudi zbog nesreće kojom je obradovan: razmišlja da li će ga (žensko dijete) zadržati kao poniženje ili će ga Eva zakopati u zemlju. Zaista je ružno to što oni odlučuju (Kur'an 16/58-59). Kur'an na više mjesta podsjeća da je Bog sve stvorio u parovima, da u rađanju oba pola imaju podjednaku odgovornost i posebnu funkciju. On objavljuje: »... ljudi imaju udio u ovom što su zaslužili, a i žene imaju udio u onome što su one zaslužile« (Kur'an 4/32).

Priroda nije htjela potpunu jednakost među polovima, nego podjelu po sklonostima i funkcijama. Nije čovjek taj koji rađa ni žena ta koja oplođuje! Stvari su takve. Žena ima nježniju tjelesnu konstituciju, počev od mozga do kostiju, i ona će pokazivati težnju da očuva tu nježnost. Muškarac ima više snage, on je, dakle, opredjeljen da se bavi težim dijelom života. Svakome prema njegovim potrebama i sposobnostima prirodnim i umnim.

Iako postoji izvjesna prirodna nejednakost među polovima, na mnogim drugim poljima života oni su slični; zato će na tim poljima i njihov položaj biti sličan.

Time je ukratko izloženo islamsko učenje o ženi: ona se smatra jednakom muškarcu u nekim slučajevima, a u nekim ne. To se najbolje vidi iz pregleda njenih dužnosti i njenih prava.

DUŽNOSTI ŽENE

U pogledu vjere, njena prva dužnost je, kao i čovjekova, da vjeruje u jedinoga Boga, jedina mogućnost za spas na vječnom svijetu. Zna se da je islam izričito zabranio upotrebu sile za preobraćanje ljudi u islam - pa ovdje možemo usput napomenuti da supruga jednog muslimana koja nije muslimanka ima pravo da zadrži svoju vjeru i da je ispovijeda. Ali se također zna da unutar islamske zajednice postoji stroga disciplina da bi se zajednica održala na okupu i da bi se sačuvao njen sistem života. Izdaja je kažnjiva, ali neki slučajevi iz vremena prvih halifa nam pokazuju da je u ovim slučajevima kazna za žene bila manje stroga nego kazna za muškarca.

U vršenju vjerskih propisa, namaz je obavezan za ženu kao i za muškarca, ali sa nekim olakšicama za ženu: odrasla žena radi menzesa je oslobođena nekoliko dana svakog mjeseca vršenja svakodnevne vjerske službe; što se tiče džume namaza petkom, ona je za ženu fakultativna (nije obavezna). I u postu strogost je malo ublažena: u vrijeme trudnoće itd., ona ima pravo da ne posti za vrijeme mjeseca ramazana. Pri hadžu. (hodočašće u Meku) ona je isto tako oslobođena nekih obreda ako ih ne može vršiti iz razloga koji su povezani sa njenom prirodom. Ukratko, vjera je uviđavna prema njoj.

U posljednjoj od temeljnih dužnosti, plaćanje zekata, žena je izjednačena sa muškarcem, ali neke pravne škole, šafijska na primjer, čine joj izvjesne ustupke: postoji zekat na ušteđevinu, ali ušteđevine žene u obliku nakita i ukrasa za ličnu upotrebu oslobođene su zekata. Uprkos činjenici da islam. insistira na stalnom kolanju narodnog

bogatstva, u cilju njegovog povećavanja, i da putem nametanja poreza želi da onemogući stvaranje mrtvog blaga, on ipak čini jednu iznimku prema ženi i njenim čisto ženskim sklonostima.

Žena ima i društvene dužnosti. U cilju pravedne podjele narodnog bogatstva spriječene su mogućnosti gomilanja bogatstva u rukama malog broja ljudi. Spomenimo među ovim zabranama lihvarenje i hazardne igre, kojih se muslimanka mora pridržavati isto kao i muškarac. Lutrije, oklade na trkama itd. su nepoželjne zbog ekonomske ravnoteže društva; one su dakle zabranjene, kako za muškarce tako i za žene.

Sjetimo se još jednog izvora mnogih poroka i nesreća, alkohola. Izričita dužnost muslimana je da ga se klone. Kur'an je nazvao alkohol »djelom đavola«. Njegova štetnost za zdravlje, ekonomiju, moral i za sve ostalo, dobro je poznata. Alkohol ima na ženu posebno djelovanje: žena, hraneći svoje dijete svojom krvlju, a zatim i svojim mlijekom, prenosi mu svoje zdravlje, odnosno svoju bolest, njemu i budućim generacijama, određujući tako budućnost čovječanstva.

Moral reguliše odnos čovjeka sa njemu sličnima, kao što duhovnost reguliše njegove odnose sa svojim Stvaraocem. I jedno i drugo nalažu dužnosti. Na polju morala islam je, kao i drugdje, morao da se uhvati u koštac sa izvorima zla, i ne samo sa nekim njihovim manifestacijama i posljedicama: on nalaže, savjetuje, ili upućuje na neke postupke, što katkad začuđuje, ako se ne vodi računa o dubljim razlozima toga. Sve religije tvrde da su blud i preljuba zločin, ali Islam tu ide nešto dalje: on određuje mjere za smanjenje iskušenja. Lahko je nadati se da će svako unapređivati svoj moral, da bi bio sposoban da se odupre iskušenjima; ali, nije li pametnije smanjiti broj prilika gdje su ljudi slabije volje - a takvi predstavljaju većinu čovječanstva - i moraju prihvatiti bitku koja je unaprijed izgubljena?

Zato Kur'an prvo (33:59) savjetuje da obuku svoje džalabije (neka vrsta ogrtača ili kabanice koja pokriva od glave do stopala) kako bi se umanjile prilike privlačnosti i žene zaštitile od objesti muškaraca, kao što to ajet objašnjava. Zatim je došla objava (24:30-31) o ponašanju u kući prema prijateljima i posjetiocima: »Reci

vjericima (o Poslaniče), da obaraju svoje poglede i budu čedni; to je čistije za njih; Bog zaista zna sve što oni čine. I, reci vjericama da obaraju svoje poglede, da budu čedne i da od svojih ukrasa pokazuju samo one koji su očevidni: i neka spuste prekrivače preko svojih grudi...« U svakoj epohi islamske povijesti, uključujući i Poslankovo doba, vidimo muslimanke kako učestvuju u svakom zanimanju koje im odgovara. One su radile kao bolničarke, učiteljice i čak kao borci, rame uz rame sa muškarcima ako je potrebno. Pored toga su bile pjevačice, frizerke itd. Halifa Omer je zaposlio neku ženu, Šifu kćer Abdullahovu, kao nadzornika na tržištu u glavnom gradu Medini, kao što bilježi Ibn Hadžar. Ista žena je poučavala Hafsu, Poslanikovu suprugu, da čita i piše. Pravnici prihvataju mogućnost da žene budu imenovane **za** sudije na sudovima i ima nekoliko primjera takve vrste. Ukratko, daleko od toga da bude parazit, žena može saradivati sa muškarcima u muslimanskom društvu da bi zarađivala za svoj život i razvijala svoje sposobnosti.

I Kur'an ovoj saradnji daje njeno mjesto (30/21): »Od Njegovih znakova je što nam je stvorio od vas družice da se smirite uz njih i što je stvorio među vama ljubav i milost«. Muškarac i žena dopunjuju jedno drugo (K. 2:187); u njihovom je interesu, dakle, da se poštuju uzajamno; ali, kao dva samostalna bića ne mogu se apsolutno slagati, zato treba, u interesu braka i najboljeg razumijevanja u porodici, činiti ustupke. Savjet Kur'ana (4:19) muževima što se tiče postupanja sa njihovim ženama navodi na razmišljanje: « ... postupajte lijepo s njima; ako osjetite odbojnost prema njima, moguće je da vi osjećate odbojnost prema nečemu, u čemu je Bog dao mnogo dobra«. U stvari, što smo mudriji, treba da više popuštamo, naročito ako smo uz to i jači.

Obično se teži i želi oženiti osobom koju se voli, ali ljubav ima tužnu istoriju u analima čovjeka. Razlozi ljubavi, naročito kod mladih, često su fantastični i kratkotrajni: jedan pogled, pokret usana ili očiju, ten, frizura, jedan jednostavan gest, ... i drame počinju. Ali, za bračni život samo svidanje nije dovoljno! Muhamed a. s. je, u vezi s ovim, dao jedan mudar savjet: »Ne ženite se samo zbog ljepote, ljepota može biti uzrok moralne degradacije; ne ženite se samo zbog bogatstva, bogatstvo može biti uzrok nepokornosti; oženite se radije

iz odanosti vjeri«. (Ibn Madže, br. 1859). Pošto islam reguliše sva područja života, razumije se da je onaj koji se brižljivo pridržava vjerskih dužnosti sposobniji da stvori mir u domu. Jednom drugom prilikom Muhamed a. s. je rekao: »Ovaj svijet je prolazna stvar, koju koristimo privremeno; među svim stvarima na svijetu ništa nije ljepše od jedne čestite žene (Ibn Madže, br. 1855). Tirmizi i Nesai navode još jednu Muhamedovu izreku: »Najsavršeniji među vjernicima je onaj koji ima najsavršeniji karakter i koji je najbolji prema svojoj ženi.«

Kao što smo napomenuli, islam daje posebnu važnost moralu. Nevjera će stoga biti suzbijana na sve načine. Po Kur'anu (4:34), ako se čovjek boji nemoralnosti svoje žene, treba je najprije ukoriti, a zatim vršiti pritisak na nju udaljivši je iz postelje; u krajnjem slučaju, može je kazniti, ali ne suviše grubo. Ako ne postoji način da se ona popravi, tada preostaje razvod a »razvod je od svih dozvoljenih stvari Bogu najmrži«, kako to kaže Božiji poslanik. Obaveza vjernosti je uzajamna. Nešto dalje, Kur'an (4:128-130) navodi da žena, ako se plaši nevjernosti i ravnodušnosti svoga muža, treba pokušati izmijeniti stvari, ali u krajnjem slučaju, ona ima pravo da zahtijeva sudski razvod.

Dobro razumijevanje iziskuje identičnost pogleda. Slični pogledi se ostvaruju katkad spontano, kad dvoje supružnika dolaze do istog zaključka; ali ponekad, jedno od njih mora učiniti neki ustupak, odričući se svog mišljenja. Ipak, postoji neka granica u ustupcima; nemojmo se čuditi što je Muhamed a. s. propisao: »Nije dozvoljeno nikakvo pokoravanje nikome, koje znači nepokorovanje Stvoritelju«. Mole se učiniti ustupak u mnogim slučajevima, ljubavlju ili nekim jednostavnim putem, pod uslovom da to ne oštećuje izričitu islamsku dužnost; naročito vjerske zabrane ne smiju biti povrijeđene.

Jedna stvar je bila naročito na srcu Muhamedu a. s., i o njoj je često govorio: da muškarci treba da izbjegavaju postupke koji ih čine ženstvenim a da djevojke ne treba da se ponašaju kao momci u pogledu frizure, odijevanja, načina govora itd.; treba se razvijati u skladu sa prirodom, a ne protiv nje; »kletva Božija« će pogoditi svakoga ko se opire ovom uputstvu.

PRAVA ŽENE

Predislamski Arabljani su u pogledu ličnosti pridavali ženi manju važnost nego muškarcu. U slučaju da je krivac muškarac, a žrtva žena, nije moglo doći do kazne. Kur'an je otklonio tu nejednakost, prestup žene se posmatra isto kao i prestup muškarca, što se tiče ličnosti, poštenja i časti. Mole se čak redi da su u nekim slučajevima prava žene veća. Po onome što Kur'an propisuje, oni koji optuže jednu ženu za nemoral, nemajući za to dokaza, izlažu se ne samo kazni predviđenoj za lažnu optužbu, nego štaviše, kaznu da ne budu više nikada smatrani od strane suda dostojnim povjerenja u slučaju svjedočenja. Toliko, a da ne računamo kazne na onome svijetu. Može se još sačuvati, kajanjem od kazne na onome svijetu - prema jednodušnom shvatanju, kajanje briše grijeh u eshatološkom smislu - ali, iako se čovjek pokajao, to ga očito ne spašava da bude zauvijek lišen prava svjedočenja. Izgleda da Kur'an želi osigurati društvo od rizika nepromišljenih izjava, naročito u slučajevima gdje se klevete olahko izriču, ali teško pobijaju.

Cjelokupan položaj žene ima izvanrednu manifestaciju u pitanju lične svojine. Po islamskom zakonu žena ima nad svojim dobrima najpotpunija prava. Ako je punoljetna, ona može njima raspolagati da se ne obraća nikome, ni ocu, ni bratu, ni mužu, ni sinu, ni bilo kom drugome. Tu nema nikakve razlike između muškarca i žene. Ako se muž, otac ih srodnik žene zaduži više nego što može platiti, imovina žene nije uopće zadužena. Također, ako se žena zaduži, niko drugi sem nje nije odgovoran za to. Ona ima isto pravo kao i muškarac da stekne imovinu: ona je također može naslijediti, može je dobiti kao poklon ili dar, može je zaraditi svojim zanatom. I sve to što je stekla, ostaje samo njeno. Ona ima prodati i raspolagati s njom na sve druge dozvoljene načine po sopstvenoj želji. U svakom slučaju, njena prava su neotuđiva: nije potrebno da ih dobiva posebnim ugovorima (između nje i njenog muža, na primjer) ili ustupcima koji zavise od trećih lica.

Zakon o nasljedstvu zahtijeva neka objašnjenja. Predislamska

Arabljanka nije imala nikakva prava na nasljeđe: ni od svog oca, a također ni od svog muža. Božiji Poslanik nije razmišljao o ovom problemu za vrijeme prvih petnaest godina svoje misije. Hroničari spominju da je treće godine po hidžri jedan bogati Ensarija, Avs ibn Sabit, umro, ostavivši ženu i četiri nepunoljetne kćeri bez nasljedstva. Po starom medinskom običaju, samo odrasli muškarci, sposobni da se bore u slučaju rata, imali su pravo na nasljeđe (čak nepunoljetan sin nije imao prava na imovinu koju je ostavio njegov otac); rođaci umrlog bi se tada dokopali svega što je on ostavio i porodica je praktično ostajala bez sredstava za život. Kada je objavljen odlomak Kur'ana koji proglašava zakon o nasljeđu koristili su ga kasnije ne samo muslimani nego i druge zajednice (kao hrišćani u Siriji i Libanu). Po tom zakonu (Kur'an 4:7-12, i 4:176) srodnici ženskog roda, naročito žena, kćerka, majka, sestra, dobile su pravo nasljeđa. U pogledu nasljeđa nema nikakve razlike između pokretnih stvari i nekretnina: sve mora biti podijeljeno među zakonskim nasljednicima. Zbog osiguranja od zloupotreba, islam pazi da se ne bi testamentom u korist stranaca oštetili najbliži rođaci. Nasljednici nemaju potrebe, dakle, da budu određeni u testamentu; oni nasljeđuju automatski. Testament ne može umanjiti ni povećati nasljedna prava pojedinih srodnika; ta prava određuje i utvrđuje sam zakon. Testament je važan samo u slučaju stranaca, onih koji nemaju pravo na direktno nasljeđe dobara umrlog. Islam je odredio da se najviše jedna trećina imanja može ostaviti testamentom, dok druge dvije trećine obavezno pripadaju najbližim rođacima. Testament sastavljen protivno ovom pravilu nije vrijedan, izuzev ako se nasljednici jednodušno slože da ga priznaju.

Zakon o nasljeđu je jako složen jer se prava nasljednika razlikuju zavisno od okolnosti, npr. da li nasljeđuje samo jedna kćerka ili kćerka i sin; samo majka ili majka i otac; sa djecom ili bez njih; samo jedna sestra ili zajedno sa bratom, ocem ili sa nekim od djece umrloga; za svaki slučaj učešće varira. Mi ne namjeravamo ovdje dati detaljan opis toga zakona. Spomenimo samo ono što se tiče žene: ona kao supruga nasljeđuje osminu, ako umrli ima djece; ako ne, onda ona nasljeđuje četvrtinu. Kćerka koja je sama dobiva polovinu. Ako ima više kćeri one među sobom dijele dvije trećine, na

jednake dijelove. Tako je ako nema sinova. Ako umrli ima sina, kći prima polovinu onoga što prima njen brat. Majka, ako je sama, prima jednu trećinu; a ako ostavilac ima oca, djecu ili braću, ona prima jednu šestinu. Sestra ne nasljeđuje, ako je umrli ostavio mušku djecu; ako je sama, ona ima pravo na polovinu. Više sestara dijele među sobom dvije trećine, a ako je iza umrlog ostala jedna kći, sestra prima jednu šestinu; ako je ostavio brata, ona prima polovinu onoga što prima njen brat. Postoje izvjesne razlike između sestara po ocu, sestara po majci i onih koje imaju istog oca i majku.

Nije naodmet da istaknemo, u ovoj podjeli, izvjesnu razliku između sestre i brata, oca i majke, sina i kćerke. Ne radi se o nekoj principijelnoj nejednakosti ili nepravednoj diskriminaciji. Potrebno je objašnjenje da bi se pokazalo da je ta nejednakost zasnovana na opravdanom razlogu. Izgleda da je zakonodavstvo ovdje posmatralo prava žene u cjelini, a ne izdvojeno pravo o nasljeđu; da ne računamo pri tome da zakon ima u vidu normalne slučajeve u životu i ne rijetke izuzetke (za neke od njih predviđene su izuzetne mjere). Dakle, mi smo već istakli da žena posjeduje zasebno imanje na koje ni otac, ni majka, ni bilo ko drugi, nema nikakvo pravo. Šta više, u ovoj autonomiji, ona ima pravo na izdržavanje (hrana, odjeća, stan) za koje sud obavezuje oca, muža, sina itd. Osim toga, žena prima od svog muža mehr (ugovorena suma, koja je prije islama išla ocu žene, a u islamu pripada samo ženi). Mehr nije miraz jer miraz nije obavezan, dok bez mehra vjenčanje nije pravovaljano. Vidi se da žena ima manje materijalnih obaveza, a da ih muškarac ima mnogo više. U takvim okolnostima, logično je da muškarac ima pravo na veće nasljeđe nego žena. Razumije se da jedno dobro domaćinstvo iziskuje suradnju: žena također radi da bi povećala prihode porodice ili bar da umanjí troškove, u slučaju da ona nije zaposlena van kuće; ali mi govorimo o pravima žene a ne o društvenim pitanjima koja se razlikuju u zavisnosti od osobe. Pojam o izdržavanju žene ide u islamu dotle da, po zakonu, žena nije »obavezna« da hrani svoje sopstveno dijete: na ocu djeteta je da mu osigura ishranu na svoj trošak, ako žena neće da ga doji.

Recimo, konačno, nešto i o braku, koji također nameće mnoga pitanja. Brak je u islamu uzajamni ugovor, zasnovan na jasnoj

suglasnosti dviju ugovornih strana. Roditelji, sigurno, pomažu savjetima njihovom djetetu pri izboru i traženju bračnog druga, ali posljednja riječ, ipak, pripada neposredno zainteresovanima. U tome, sa stanovišta zakona, nema razlike između muškarca i žene. Suprotna praksa varira po područjima i staležima; ali, zakon ne priznaje običaje koji su protivni ovim odredbama.

Činjenica je da je islam dozvolio poligamiju; i u tome je islamski zakon gipkiji i prilagođeniji potrebama društva nego evropski zakoni koji to ne dozvoljavaju ni u kom slučaju. Uzmimo jedan slučaj koji, nažalost, nije izmišljen; jedna žena koja ima djecu razboli se od teške neizlječive bolesti koja joj onemogućuje da se bavi kućanstvom, a muž nije toliko bogat da nabavi nekog za kućne poslove (da ne spominjemo da on sam ima potrebu i za normalnim bračnim životom). Šta učiniti? Pretpostavimo sada da je bolesnica suglasna da njen muž uzme drugu ženu, i da se nađe žena koja pristaje da se uda pod tim uslovima... Ali ne, zapadnjački zakon će ovdje prihvatiti bilo kakvo nemoralno rješenje, prije nego što će dozvoliti jedno legalno vjenčanje koje će donijeti sreću jednom nesretnom domu.

U stvari, islamski zakon je bliži razumu: on dozvoljava poligamiju, ako je i sama žena suglasna sa tim načinom života. Zakon ne nalaže poligamiju, ali je dozvoljava u izvjesnim slučajevima. Mi smo upravo rekli da to zavisi isključivo od suglasnosti žene i to kako prve, tako i druge žene: razumije se da druga žena može odbiti da postane supruga čovjeka koji ima već jednu ženu. Vidjeli smo već da se žena ne može prisiliti na udaju bez njenog pristanka. Ako jedna žena pristaje na to da bude »ko-supruga«, ne treba za to kriviti zakon, niti ga optuživati da je okrutan i nepravedan prema ženi i da je naklonjen samo muškarau. Što se tiče prve žene, poligamija zavisi uglavnom od nje: pri svojoj udaji ona može zahtijevati da njen muž ostane monogamist. Taj uvjet je sa stanovišta zakona valjan, kao bilo koji drugi uvjet jednog zakonitog ugovora. A ako jedna žena ne želi da iskoristi to pravo, nije na zakonodavstvu da je na to obavezuje. Mi smo upravo govorili o izuzetnim slučajevima, ali i na zakonu je da se osvrne na njih, pružajući moguća rješenja. Poligamija nije ni u kom slučaju pravilo,

nego izuzetak, ali izuzetak koji ima mnogostruke prednosti, socijalne kao i druge, o kojima se ovdje ne može govoriti a da se tne proširi tema. Ovu prilagodljivost prilikama islamski zakon smatra svojom velikom prednošću.

U starim vjerskim zakonima nije postojalo nikakvo ograničenje u pogledu broja žena koje može jedan muškarac oženiti. Biblijski proroci su bili poligamisti; i unutar hrišćanstva - koje se sada isključivo vezuje uz ideju monogainije - eminentni teolozi, kao Luter, Melenkton, Bucer itd, (vidi: Leksikon Biblije, članak »Poligamija«) nisu oklijevati da iz priče o »Deset Djevice (Sv. Matej, 25:1-12), gdje Isus navodi primjer jednog čovjeka koji se oženio sa deset žena zajedno, zaključe kako je poligamija bila dopuštena. Ako hrišćani neće da se koriste dozvolom koju, čini se, daje njihova religija⁵, to ne znači da treba zakon da se mijenja. To

---

⁵ »Gledanje na monogamiju, kao jedinstven i isključiv oblik braka, a na bigamiju kao težak grijeh i kriminal, kao zlo i svetogrđe, u istinu je vrlo rijetka stvar. Jedan takav isključivo ideal i tako strog pogled na brak se vjerovatno ne može naći izvan najmodernijeg razvoja, odnedavno u zapadnjačkoj kulturi. Takvo što nije uopće sadržano u hrišćanskom učenju ...« (Encyclopeadia Britannica, članak »Marriage«, i članak »Polygyny«)

»Nemamo osnova reći da je hrišćanstvo to koje nalaže monogamiju u civilizovanom zapadnjačkom svijetu... Hrišćanstvo ne zabranjuje izričito poligamiju sem kod biskupa i đakona (1 Timotije, III, 2 i 12)... a nijedan od hrišćanskih koncila iz prvih stoljeća, nije se suprotstavljao poligamiji; nije također postavljana nikakva prepreka od strane vladara u njenom praktikovanju u zemljama u kojima je ona postojala još od paganskih vremena. Sredinom šestog stoljeća irski kralj Diarme je imao 2 kraljice i 2 konkubine (D'Arboea će Žibenvil, VI, 292). Merovinžani su praktikovali poligamiju bez ikakvih smetnji. Karlo Veliki je imao dvije kraljice i mnogo konkubina; a jedan od njegovih zakona daje pretpostaviti da poligamija nije bila neznata ni za svećenike (Tijeri: »Priče iz oba Merovinga, str. 7 i dalje; Helvald »Ljudska porodica, str. 558, Halam: »Evropa u srednjem vijeku. 1, 240). Filip od Hesse i Frederik Gijom Pruski, su zaključili bigamske brakove uz pristanak luteranskog sveštenstva. (Briedberg: Udžbenik katoličkog 1 evngeličkog crkvenog prava, str. 426, paragraf 143). I sam Luter je odobrio bigamju prvog, a i Melanktom je učinio to isto (Koestlin, Martin Luter, II, str. 475 i dalje). U više navrata Luter je govorio o poligamiji sa velikim razumijevanjem: Bog je nije zabranio ... Poligamija je svakako bolja od razvoda (ibid., I, 347; II, 693 i dalje.).1650-e godine, malo poslije Traktata iz Vestfalije, kada je stanovništvo bilo znatno prorijeđeno zbog tridesetogodišnjeg rata, ratno

isto vrijedi i za muslimane čiji zakon jedini određuje ograničenje najvećeg broja žena u poligamnom braku. O hrišćanskoj teoriji i praksi čitalac se ako želi može bliže informisati iz Encyclopaedia Britannica, odjeljak »Brak« i »Poligamija« ili iz Vestmarkove knjige »Istorija braka« (na francuski preveo A. van Gennepe).

Islamski zakon je oduvijek poznao mogućnosti poništenja braka. To poništenje se čini na razne načine. Po jednostranoj odluci: muškarac ima pravo na razvod; žena može, također, dobiti to pravo pri zaključivanju braka. Sem toga, sud može razvesti supružnike na osnovu ženine tužbe (ako nije zaključeno pri vjenčanju pravo na samoodjeljenje) da muž nije sposoban da ispunjava svoje bračne dužnosti, ili ako pati od osobito teške bolesti, ili ako se izgubi ne ostavivši nikakvog traga za sobom u toku nekoliko godina, itd. Postoji također razvod po zajedničkoj odluci, kada se dvoje supružnika slože za razvod braka. Kur'an (4:35) insistira da supružnici izgleda svoje svađe na razuman način, prije nego se odluče na razvod. Poznata je Poslanikova izreka: »Među dozvoljenim stvarima, Bog najviše mrzi razvod braka«. Zakon i etika dopunjuju jedno drugo, jer izvor im je isti, a to su Kur'an i Hadis.

Eto, to su ukratko karakteristični elementi položaja žene po islamskim zakonima.

---

vijeće Frankonije je odobrilo da muškarac može da oženi dvije žene (Helvald, str. 559 i dalje). Neke hrišćanske sekte su se žestoko borile u korist poligamije. 1531. godine anabaptisti su je otvoreno propagirali u Minsteru, dodajući da jedan istinski hršćanin mora imati više žena (ibid. str. 558). A Mormoni, kako je poznato u čitavom svijetu, smatrali su poligamiju »Božijom institucijom« (Vestmark, III, 50-51).

U instrukcijama koje je grof Filip od Hesse dao doktoru Martinu Buceru, o stvarima koje on mora pitati doktora Martina Lutera i Filipa Melenktona, piše: »Paragraf 10. Ja znam da su Luter i Malenkton savjetovali engleskom kralju da ne prekida svoj prvi brak, nego da oženi još jednu ženu, kao što se to vidi az njihovog obrazloženog mišljenja« (Bisie: - Istorija varijacija protestantskih crkava, knjiga VI, od 1537 do 1546. godine u: Cjelokupna djela Bissiet, novo izdanje, Barle-Dik 1877, t. III, str. 233-250, posebno str. 244), vidi također Zbornik Biblije od F. Vigure, Pariz, 1912, od Polygamie, t. IV, 513.

GLAVA XII

POLOŽAJ NEMUSLIMANA U ISLAMSKOJ ZEMLJI

Sasvim je prirodno što čovjek postavlja neku podjelu, čak neku razliku, između bliskih i dalekih, rođaka i stranaca. Sa intelektualnim i moralnim razvojem očitovala se u ljudskom društvu tendencija da se olakša asimilacija stranaca. Ako se jedno društvo temelji samo na krvnom srodstvu naturalizacija stranaca je zauvijek isključena. Isti je slučaj ako se ono bazira na boji kože. Ako je jezik osnov, potrebne su za uključivanje u zajednicu mnoge godine prodiranja. Što se tiče mjesta rođenja, ono nije prestalo da gubi svoju važnost otkako je čovjek prešao granice svoje države-grad. Treba ipak istaći da se, u svim ovim koncepcijama društvenog ujedinjavanja, sve temelji na slučajnim događajima, da se drži refleksa koji su bliži životinjskim instinktima nego ljudskom razumu. Islam je odbacio ove koncepte kao zastarjele i opredijelio se za zajednicu ideja - nešto što zavisi od čovjeka, a ne od slučaja rođenja - kao društvenu vezu i rezon povezivanja. Razumije se da su asimilacija i prihvatanje u jednom takvom društvu (zasnovanom na ideji) lahki i pristupačni svim ljudskim rasama, a također bliskiji razumu i praktičniji za život u slozi i miru.

Ako se vjernik ili neki kapitalist smatra strancem u komunističkim zemljama, a crnac u zemljama bijelaca gdje se prakticira društvena segregacija, ili ne - Italijan u Italiji, ne bi trebalo predstavljati iznenađenje ako se nemusliman smatra strancem u zemlji islama. Koncepcije, ili prije uglovi posmatranja, razlikuju se, ali ipak svak pravi neku razliku ovog ili onog oblika između onih koji pripadaju njegovoj vlastitoj grupi i onih koji joj ne pripadaju.

Kao i svaki drugi politički ili društveni sistem i islam pravi razliku između svojih i tuđih, ali uz dvije karakteristike: 1) lahkoća u prelaženju barijere (koja se pripisuje njegovoj ideologiji) i 2) neznatna nejednakost između te dvije kategorije ljudi, u ovosvjetskim pitanjima. Mi ćemo pokušati sada da izložimo ovaj posljednji aspekt problema.

BOŽANSKO PORIJEKLO DUŽNOSTI

Ne smijemo zaboraviti veliku praktičnu važnost činjenice da se muslimani pokoravaju svom zakonskom sistemu kao nečem što je Božanskog porijekla a ne samo volja većine lidera zemlje. U posljednjem slučaju manjina ulazi u borbu kako bi prevladale njene vlastite koncepcije. U demokracijama našeg vremena, ne samo da se većine često mijenjaju od izbora do izbora, nego se isto tako konstituiraju ili se raspadaju posredstvom raznovrsnih izmjena i kombinacija, dok partija na vlasti pokušava da ocrni politiku svojih prethodnika, dovodeći, pored ostalih promjena, i do izmjena zakona. Ne ulazeći ovdje u pitanje prilagodljivosti islamskih zakona zahtjevima društvenog razvoja, može se smatrati neospornom istinom da postoji veća stabilnost muslimanskog prava - usljed njegovog Božanskog porijekla - nego bilo kojeg drugog svjetovnog zakonodavstva na svijetu sa odgovarajućim posljedicama.

Islamsko pravo naređuje pravdu i pridržavanje izvjesnih pravila u odnosu na nemuslimane. Oni zato ne osjećaju nikakvog straha pred političkim svadama i parlamentarnim izborima zemlje u kojoj žive, s obzirom na islamske zakone na snazi. Vladar niti parlament ih ne mogu modificirati.

OSNOVNA NAČELA

Vjernici i nevjernici ne mogu biti jednaki: ali to je na onom svijetu. Što se tiče života ovdje, muslimanski pravnici su zahtijevali oduvijek najveću moguću jednakost (koliko se ona može ostvariti)

između »svojih« i »stranaca«, kao što ćemo to odmah vidjeti.

Prvi princip je onaj o vjerskoj toleranciji: Kur'an je (2:256) propisao da ne smije biti nikakvog prisiljavanja u vjeri. Podanicima i onima koji privremeno borave osiguran je njihov mir i sloboda savjesti.

Pored toga, postoji i pojam o gostoljubivosti i pružanju azila, teorija utvrđena hiljadugodišnjom praksom. Poznat je stav u Kur'anu (9:6): »Ako ti jedan paganin zatraži sklonište, ti mu pruži sklonište ... zatim ga opremi na njegovo sigurno mjesto.« Žrtve ratnih progona, religioznih, političkih i drugih, nalazile su uvijek utočište u islamskoj zemlji.

Kako dirljiva i čak zaprepašćujuća pouka je u naredbi da musliman treba saradivati čak i sa neprijateljem u ratnom stanju! Uzvišeni Kur'an (5:2) kaže: »... i neka vas mržnja protiv onih koji su vam onemogućili pristup Nepovredivoj Džamiji (Ka'bi) ne navede na prestup; nego pomažite jedni druge u milosrđu i pobožnosti. Ne potpomažite jedni druge u grijehu i prekršaju. Gle! Bog je strog u kažnjavanju.« Uzajamna pomoć ne treba da bude ograničena samo na muslimane, nego na čitavo čovječanstvo bez obzira na vjeru i rasu!

PRAKSA BOŽIJEG POSLANIKA

Kada se Muhamed a. s. nastanio u Medini, tu je zatekao jedan potpuni nered: Medina nije nikada poznavala državu niti vladara koji bi ujedinio plemena rastrzana unutrašnjim borbama. Samo za nekoliko sedmica on je ujedinio stanovnike ovog područja, osnovao državu-grad, u koju će, kao nekim društvenim ugovorom, stupiti muslimani, Jevreji, idolopoklonici i vjerovatno hrišćani, čiji je broj u ovom gradu bio vrlo mali.

Ustav te prve »islamske« države - koja je morala biti konfederalna zbog mnoštva narodnosti - sačuvan je u potpunosti; mi tu čitamo ovaj stav: »Muslimanima njihova vjera, Jevrejima njihova...« ili »...neka bude među njima naklonosti i pravde...« a također stav još manje očekivan: »Jevreji su jedna zajednica sa

vjernicima« (prema Ibn Hišamovoj verziji), odnosno: »Jedna zajednica koja je sastavni dio vjernika« (prema verziji Ibn Unaida).

Činjenica da su, po osnivanju te države-grada, samostalna jevrejska naselja prišla dobrovoljno konfederalnoj državi i priznala Muhameda a. s. kao vrhovnog političkog poglavara, navodi, po našem mišljenju; na zaključak da nemuslimani u muslimanskoj državi učestvuju u izboru šefa države.

Vojna obaveza, prema dokumentima o ovom pitanju, se odnosi na sve frakcije naroda, uključujući i Jevreje, što povlači i njihovo učestvovanje na savjetovanjima i u sprovođenju prihvaćenih planova.

U stvari, paragraf 37 propisuje: »Jevrej će snositi svoje troškove, muslimani svoje, a u slučaju da neki agresor napadne potpisnike ovog Dokumenta, oni će se međusobno pomagati.« Nadalje, paragraf 45 kaže da će rat i mir biti nedjeljivi za potpisnike ovoga Dokumenta.

Nekoliko mjeseci poslije osnivanja ove države-grada, vidimo da je Muhamed a. s. zaključio ugovore o obrambenom savezu i međusobnom pomaganju sa arapskim paganima iz susjedstva Medine, od kojih su neki primili islam tek desetak godina kasnije. Za sve to vrijeme međusobno povjerenje je bilo potpuno, o čemu svjedoči i slijedeći događaj:

Druge godine po hidžri, mekanski pagani su poslali jednu diplomatsku misiju u Abesiniju, tražeći od Negusa »izručenje« muslimana prebjeglih u njegovu zemlju. Da bi osujetio tu spletku, Božiji Poslanik je također uputio tamo poslanika da se založi kod Negusa u korist muslimana, koji su našli utočište kod njega od vjerskog proganjanja njihovih sugrađana. Taj islamski poslanik nije bio niko drugi do Amr ibn Umejje ed-Damri, koji još nije bio prihvatio islam. Naime, on je pripadao jednom od savezničkih plemena iz medinskog susjedstva.

U periodu u kome su se stalno vodili ratovi duž prostranih granica islamske teritorije, vojna služba je bila daleko od toga da bude rentabilno zanimanje: opasnost za život i za ekonomski položaj porodice su bile stvarne. Iako je oslobađanje nemuslimanskih podanika od vojne službe bilo motivisano nepovjerenjem, svi

nemuslimani koji su se pomirili sa muslimanskom vladavinom i koji nisu šurovali sa strancima, nalazili su samo korist u ovom oslobođenju od vojne službe; to im je omogućilo da se u miru bave svojim poslom i da čuvaju svoju imovinu, dok su muslimani preuzimali svaki rizik vojne obaveze. Od nemuslimana se tražio jedan mali dopunski porez, džizija, od koga su žene, maloljetnici i siromašni nemuslimani bili oslobođeni. Ovaj porez nije bio ni velik ni nepravedan. U vrijeme Poslanika on se kretao oko deset dirhama godišnje, što je predstavljalo izdatke jedne prosječne porodice za deset dana. U slučaju da je neki nemuslimanski podanik učestvovao u vojnoj službi pri nekom pothvatu, on je oslobođen plaćanja džizije za tu godinu. Neke činjenice pokazuju pravi karakter ovog poreza.

U početku islama ta taksa nije postojala u muslimanskoj državi, ni u Medini ni bilo gdje drugo. Kur'an ju je propisao devete grdine po hidžri. Ovdje se radi o potrebnim sredstvima, a ne o jednoj vjerskoj uredbi islama, a da je tako svjedoče i slijedeće činjenice: Kada je jedan Egipćanin, nemusliman, muslimanskoj vladi donio detaljne nacрте za prokopavanje kanala od Kaira do Crvenog mora (koji bi olakšao transport namirnica iz Egipta u Medinu, čuveni emirul-mu'minin, halifa Omer, nagradio je tog Egipćanina oslobođenjem džizije za čitav život. Ovoj činjenici pravници dodaju i jedan argument prava ili, bolje rečeno, zdravog razuma: u današnjem vremenu kad je islam prodro u čitav svijet, i kada milioni muslimana žive pod vladavinom nemuslimana, džizija koja bi bila nametnuta hrišćanima, Jevrejima, Hindusima i drugima koji žive na islamskoj teritoriji, imala bi svoje reperkusije na položaj muslimana koji žive u nemuslimanskim zemljama, naročito u zemljama onih koji pripadaju istoj vjeri kao i oni koji plaćaju džiziju.

Poslaniku se, kad je ležao na samrtničkoj postelji, pripisuje direktiva da se premjesti jevrejski i hrišćanski narod iz Hidžaza u druge predjele. Predanje nam ne navodi kontekst, ali očito je da se ta direktiva odnosila na samo neke grupe tih vjerskih skupina, motivisana njihovim političkim držanjem, a da to nije bio interdikt koji je pogađao zajednice u cjelini. Sjetimo se da je u vrijeme halifa bilo robova nemuslimana, žena i muškaraca, koji su pripadali muslimanima i živjeli sa svojim gospodarima u Meki i Medini; ili,

slučaj onog hrišćanskog liječnika koji je imao svoju ordinaciju pod minaretom džamije u Kubau u vrijeme ortodoksnih halifa (npr. Davud ibn Abdurahman; Davud je bio musliman dok je njegov otac, liječnik Abdurahman, ostao do smrti hrišćanin - navodi Ibn Sad).

Sjetimo se još jedne direktive Poslanika na njegovoj samrtničkoj postelji: »Uvijek se brižljivo pridržavajte zaštite koju sam praktikovao prema delegatima-nemuslimanima« (navodi Maverdi). Jedna druga Poslanikova izreka kaže: »Ako neko bude tlačio podanike nemuslimane, ja ću biti njihov zagovornik na Sudnjem danu (protiv muslimana tlačitelja)«.

Razumije se da uputstva i praksa Božijeg Poslanika predstavljaju za muslimane najviši zakon. Da bi saznali kako su se ti zakoni provodili u praksi i u životu muslimana u kasnijim vremenima biće korisno da se poslužimo istorijskim podacima.

KASNIJA PRAKSA

Jedan guverner halife Omera je za sekretara postavio nemuslimana; čuvši tu novost, halifa je naredio da ga zamijeni muslimanom. Ovo se dešava u periodu kada ta provincija još nije bila smirena, dok je rat bio još u toku. To nepovjerenje prema »strancu«, koji je postavljen na jedno od ključnih mjesta tek osvojene zemlje, sasvim je opravdano; a o postupanju halife Omera može se suditi tek kada se upozna jedan drugi slučaj iz njegovog života (zabilježio Balazuri Ensab): Jednog dana on je napisao pismo svome guverneru u Siriji: »Pošalji nam jednog Grka koji može srediti obračune prihoda«. I, jedan hrišćanin je postavljen na čelo te administracije u Medini!

Isto tako, vidi se da je halifa konsultovao nemuslimane u nizu vojničkih, ekonomskih i administrativnih pitanja.

Ne može se muslimanima staviti prigovor što su rezervisali samo za sebe položaj šefa države. Islam teži da uskladi sve aspekte života, kako duhovne, tako i materijalne. Predvođenje namaza u džamiji je jedna od funkcija šefa države. Imajući ovo u vidu biće lahko shvatiti zašto nemusliman ne može biti biran za šefa islamske

države.

Ali ovaj izuzetak ne znači isključivanje nemuslimana iz političkog i administrativnog života zemlje. Od vremena halifa pa do danas, vidi se da su i nemuslimani dolazili na položaje ministara u islamskim zemljama; slična praksa nije zabilježena u laičkim demokratijama zapada gdje muslimanski podanici nemaju tu privilegiju. Angažovanje nemuslimana u državnim poslovima nije ni u kom slučaju protivno islamskom učenju, što sasvim očito pokazuju klasična djela: šafijski pravници (kao Maverdi) i hanbelijski (kao Ebu A'lā el Ferra) nisu oklijevali da podrže halifu da imenuje nemuslimanske podanike za ministre ili članove svoga savjetodavnog vijeća. Mi smo već govorili o nemuslimanu-izaslaniku koga je Poslanik bio poslao u Abesiniju.

DRUŠTVENA AUTONOMIJA

Možda najkarakterističnija crta islama, u njegovom stavu prema nemuslimanima, je povlastica koju im on daje u vidu društvene i pravne autonomije. U jednom dužem odjeljku Kur'ana, možemo pročitati sljedeće: » ... A kako će se oni (Jevreji) obraćati tebi da im sudiš, a imaju Tevrat u kojoj je Božiji zakon, pa i poslije toga se okreću od tebe. Oni nisu vjernici. Mi smo objavili Tevrat u kojoj je uputa na pravi put i svjetlo. Prema njoj sude jevrejskom narodu poslanici koji su se predali Bogu, a i mudraci i učenjaci (sudili su) prema onome šta su sačuvali iz Božije knjige, a za koju su oni svjedočili (da je istinita). Pa ne bojte se ljudi, nego se samo Mene bojte! I nemojte kupovati moje dokaze za neznatnu vrijednost! A prva su nevjernici oni koji ne budu sudili po onome što je Allah objavio... Mi smo njima poslali Isaa, sina Merjemina, potvrđujući Tevrat koji imaju kod sebe, I njemu smo dali Indžil u kome je prava uputa i svjetlo, potvrda Tevrata koji oni imaju kod sebe i uputa na pravi put i savjet bogobojaznima. Neka sljedbenici Indžila sude onako kako je Bog objavio u njemu. A ko ne bude sudio onako kako je Bog objavio spada među prave griješnike. Mi smo tebi (Muhamede) objavili knjigu s istinom potvrđujući knjigu koja je

objavljena prije nje i da je čuva. Sudi im po onome što je Bog objavio i ne slijedi njihove strasti da ne bi skrenuo od istine koja je tebi došla. Mi smo svakome od vas dali zakon i jasan put. A da je Bog htio, stvorio bi vas kao jedan narod, ali on hoće da vas iskuša onim što vam je dao, pa se vi natječite u dobrim djelima. Svi ćete se Bogu povratiti, pa će vam objasniti ono u čemu ste se vi razilazili.« Kur'an, (5:46-52).

Na bazi ove zapovjedi, Poslanik i njegovi sljedbenici su svakoj nemuslimanskoj zajednici u sastavu islamske države osigurali pravnu autonomiju, ne samo u pitanjima ličnog statusa nego i na svim društvenim poslovima: građanskim, kaznenim i drugim. U vrijeme ortodoksnih halifa, na primjer, nailazimo na kazivanja hrišćanskih suvremenika koji tvrde da se muslimanska vlast u korist svećenika odrekla velikog broja svjetovnih kao i pravnih ovlaštenja. U vrijeme abasidskog hilafeta nalazimo hrišćanskog patrijarha i jevrejskog hahama među najvećim velikodostojnicima države, postavljene lično od strane halife.

U vrijeme Poslanika, Jevreji su imali svoj Bejtu-l-midras (školska ustanova); u ugovoru sa hrišćanima iz Nedžrana (u Jemenu), Poslanik je ne samo dao garanciju za imovinu i ličnost stanovnika, nego je izričito dozvolio imenovanje biskupa i svećenika od strane hrišćanske zajednice.

Veliki broj ljudi ima običaj da u svom vanjskom vladanju oponaša modu (odijevanje, frizura, ponašanje) vladajuće zajednice ili onih koji stvaraju zakon u toj zemlji. Rezultat toga je površinska asimilacija, koja ne donosi nikakve koristi vladajućoj zajednici i koja čini samo zlo ovim sluganskim imitatorima. U islamskim zemljama nemuslimani čine zajednice šticećenika. Islamski zakon se posvetio tome da im osigura povlastice u njihovim zakonitim interesima. Tako, u vrijeme abasijskog hilafeta vidimo da vlada ne samo da ne forsira asimilaciju »stranaca«, nego i obeshrabruje svaku imitaciju jednih od strane drugih: muslimani, hrišćani, Jevreji, magi i drugi su morali čuvati svoj način odijevanja, svoje društvene običaje i svoje odvojene individualnosti. Ono za čim se težilo, bilo je temeljito izjednačavanje, unutarne isto kao i vanjsko, kroz vjersko obraćenje a ne običnim miješanjem zajednica.

Razumije se da ta potreba za razlikovanje ne potiče od vjerskih zahtjeva islama - ono se ne susreće uopće u vrijeme Poslanika - u pitanju je shvatanje koje se tiče društvenog života. Trebalo je moći razlikovati vjersku zajednicu svakog pojedinca, ne kroz nepovjerenje ili maltretiranje, nego nasuprot tome, potpomagati kulturu svakoga, da bi se bolje istakle njene vrijednosti ili bitni nedostaci. Sjetimo se još jednom usput da se islamska nacionalnost ne zasniva na etničkoj vrsti, niti mjestu rođenja, nego na zajedničkoj ideologiji,

Ličnost, čast i imovina svakog pojedinca, potpuno su zaštićene, bio on domaći ili stranac, na islamskoj teritoriji. U *Šerh Hidaji*, pravnom priručniku za svakodnevnu upotrebu, nalazimo na primjer ovaj karakteristični stav: »Kleveta je zabranjena, bila ona uperena protiv muslimana ili nekog od zaštićenih (nemuslimana)«. Jedan drugi pravnik velikog ugleda, pisac *Bahr er-Raika*, kaže: »I posmrtni ostaci zaštićenih (nemuslimana) imaju pravo na poštovanje, kao i posmrtni ostaci muslimana; ne može ih se povrijediti; jer ako je loš odnos prema jednom od zaštićenih (nemuslimana) bio zabranjen u toku njegovog života, zaštita njegovog groba protiv svakog sknavljenja je obavezna poslije njegove smrti.« Pravnici su jedinstveni u mišljenju da, ako jedan musliman obeščasti ženu nemuslimanku, treba da iskusi istu kaznu kao i onaj ko je posegnuo na čast muslimanske žene.

U vrijeme halife Omera, neki muslimani su oteli jedan dio zemljišta koji je pripadao nekom Jevreju i tu sagradili džamiju. Čuvši za to, halifa je naredio rušenje džamije i vraćanje zemlje Jevreju. Profesor Kardahi (hrišćanin iz Libana) piše 1933. godine: »Kuća tog Jevreja (Bejt-ul-Jehudi) postoji još i danas i poznata je po ovom događaju«. Još jedan klasičan primjer, koji navodi Ibn Kasir i drugi, je onaj o Velikoj Džamiji u Damasku. Omejadski halifa je bio okupirao neku crkvu da bi proširio džamiju. Kasnije, kada je pritužba iznešena halifi Omeru ibn Abdelazizu, on je naredio da se dio džamije, izgrađen na uzurpiranom dijelu tla, poruši i tamo restaurira crkva. Ali hrišćani su sami više voljeli novčanu nadoknadu pa je slučaj tako okončan na prijateljski način.

Dodajmo još u vezi sa ovom temom jedan raspis halife Omera Drugog, koji je sačuvao Ibn Sad. Raspis je vrlo rječit:

»U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog! Od roba Božijeg, zapovjednika vjernika, Umera, sina Abdulaziza., guverneru Adiju ibn-Artatu i muslimanima vjericima oko njega: Mir neka je sa vama. Ja vam šaljem blagoslove Boga, osim koga drugog boga nema. Zatim: Pazite dobro na položaj štićenika (nemuslimana) i odnosite se prema njima sa ljubavlju. Ako neki od njih dočeka starost, a nema sredstava, vi ste ti koji se moraju starati o njemu. Ako on ima brate u rodu, zahtijevajte od njih da se staraju o njemu. Primijenite kaznu prema onome ko mu bude učinio kakvo zlo. Isto tako ako imate roba koji je dočeka starost, vi se morate starati o njemu dok ne umre ili ga pustite na slobodu. Čuo sam da ste uveli taksu za uvoz vina i da ste to učinili prihodom blagajne koja Bogu pripada (državna blagajna). Ja vas opominjem da ne dozvolite da u blagajnu koja pripada Bogu uđe bilo kakav prihod koji nije čist. Mir s vama.«

Jedan drugi cirkular istog halife kaže:

»Očistite registre obaveznih daća, i preispitajte stare dosijee (također): ako je učinjena nepravda prema muslimanu ili nemuslimanu, vratite mu njegovo pravo. A ako je on umro, dajte zadovoljštinu njegovim nasljednicima.«

Zna se da su pravnici susjedima priznavali pravo prvokupa: ako jedan od njih prodaje svoju nekretninu, susjed ima prednost pred strancima. To pravo važi i u korist nemuslimana.

Zaštita prava nemuslimana na muslimanskoj teritoriji išla je dogle da im je data sloboda da vrše neke svoje običaje sasvim protivne islamu. Na primjer, uzimanje alkohola je zabranjeno muslimanima; ali, nemuslimanski stanovnici zemlje imaju pravo ne samo na upotrebu, nego i na proizvodnju, izvoz i prodaju alkohola. Isto je i u pogledu hazardnih igara, vjenčanja među bliskim rođacima, poslovnih ugovora uz interes, itd. U staro vrijeme to nije pogađalo muslimane, jer su zloupotrebe bile rijetke. Moderni pravnici počinju odustajati od te slobode, jer pokušaji da se ograniči uzimanje alkohola ostaju bezuspješni, ako se zabrana ne odnosi na svo stanovništvo jedne zemlje. U tu svrhu pristanak nemuslimanskih predstavnika bi olakšao zadatak pravniku, koji u principu neće da intervenišu u praktičnim stvarima raznih zajednica, koje se razlikuju u ovisnosti od vjerske pripadnosti.

Islamski zakon je napravio izvjesnu razliku među različitim nemuslimanskim zajednicama - bar u nekim stvarima koje njihovi članovi mogu imati u odnosu sa muslimanima. Naime, on dijeli nemuslimane na one koje bi mogli nazvati »razvijeni«, i »primitivni«, odnosno na one koji vjeruju u jednoga Boga i slijede Božanske zakone koje su objavili osnivači njihovih religija i druge u koje spadaju: idolopoklonici, neznabošci, pagani, animisti, itd. Svi oni su smatrani podanicima i uživali zaštitu, što se tiče njihove slobode mišljenja i života, ali ih muslimani u privatnom životu različito tretiraju: musliman ima pravo da oženi nemuslimanku iz prve kategorije, ali ne i onu »primitivnu«. Tako musliman može da oženi ne samo hrišćanku ili Jevrejku, nego da joj da pravo da očuva svoju religiju: ona može ići u crkvu, može piti vino, itd. Muslimanu nije dopušteno da oženi ženu koja ne vjeruje u Boga; također se ne mogu jesti životinje koje su zaklali članovi tzv. primitivne zajednice. Ali, muslimanka se ne može udati za nemuslimana, bez obzira kojoj kategoriji pripada.

PREOBRAĆANJE

Ako je islamski zakon priznao, formalno, nemuslimanima pravo da zadrže svoja vjerovanja i ako je kategorički zabranio sva prinudna sredstva za preobraćanje u islam, on svoje pripadnike drži u strogoj disciplini. Zna se da je osnova islamske nacionalnosti vjerska, a ne etnička, jezična ili geografska. Otpadništvo je stoga, prirodno, smatrano političkim izdajstvom i za to djelo postoje kazne; ali, istorija pokazuje da one nisu bile u primjeni. Ne samo u vrijeme kada su muslimani vladali od Pacifika do Atlantika, nego i danas, u vrijeme političke, materijalne i duhovne nemoći, otpadništva muslimana skoro da i ne postoje. To je istina ne samo za područja gdje postoje tobožnje muslimanske države, nego i drugdje, pod dominacijom kolonijalnih sila, koje čine sve moguće napore da preobrate muslimane u druge vjere. Islam osvaja u naše doba i terene zapadnjačkih naroda, od Finske i Norveške do Italije, od Kanade do Argentine. I to uprkos potpunom odsustvu organizovane misionarske

aktivnosti.

SVETI RAT

Završimo ovo kratko izlaganje sa nekoliko riječi o jednom pitanju u kojem ima najviše neshvatanja kod muslimana, o pitanju tzv. vjerskog rata. Čitav život jednog muslimana, bilo da se on bavi duhovnim ili svjetskim poslovima, je stroga disciplina, uređena prema Božijem zakonu. Ako musliman obavlja namaz bez uvjerenja (da bi se pokazao pred drugima, na primjer), ne samo da to nije vjerski čin, nego je to i zločin protiv Boga, idolopoklonstvo samome sebi, kažnjivo na vječnom svijetu. S druge strane, ako musliman uzima svoj obrok da bi imao snage da izvrši svoje obaveze prema Bogu, ako on spava sa svojom ženom pokoravajući se Božijem zakonu koji mu to nalaže, te radnje i zadovoljstva predstavljaju akte pobožnosti i zaslužuju, kako kaže Gazali, sve nagrade koje Bog obećava za pobožnosti.

U jednoj takvoj koncepciji života, pravedna borba ne može ne biti sveta. U islamu je zabranjen rat, osim ako ima opravdan razlog, utvrđen prema Božijem zakonu. Život Božijeg Poslanika nam govori o tri vrste rata: obrambeni, kazneni i preventivni. U svojoj čuvenoj prepisci sa vizantijskim carem Heraklijem, povodom ubistva jednog muslimanskog poslanika na vizantijskoj teritoriji Božiji Poslanik predlaže tri alternative »Prihvati islam, ... ako nećeš, plati porez džiziju, ... ako nećeš, nemoj sprečavati svoje podanike ako oni hoće da prihvate islam ili plate džiziju« (po Ebu Ubejdu). Uspostaviti slobodu savjesti u svijetu, to je bio cilj borbe koju je vodio Muhamed a. s.. To je sveti rat muslimana, jedini rat koji se ne preduzima sa ciljem eksploatacije, nego u duhu žrtvovanja, rat čiji je jedini cilj trijumf Božije riječi. Sve ostalo je zabranjeno. Nema govora o pokretanju rata radi prisiljavanja ljudi da prihvate islam. Sama vjera je to proglasila nedopuštenim (vidi Kur'an: 2/256).

GLAVA XIII

DOPRINOS MUSLIMANA NAUCI I UMJETNOSTI

Da bismo nepristrasno prikazali doprinos muslimana nauci i umjetnosti bilo bi potrebno da spomenemo mnoge grane. Daleko od toga da pretendujemo da potpuno obuhvatimo ovaj predmet, samo ćemo pokušati da pružimo osnovna obavještenja o doprinosu muslimana u nekim najvažnijim oblastima.

OPŠTI STAV ISLAMA U OVOM PITANJU

Jednako je bitno za poznavanje islama da se definiše njegov stav u pitanju nauke i umjetnosti, kao što je bitno za sam islam, da je on cjelovita koncepcija života, a ne samo vjera koja tretira odnos između čovjeka i Stvoritelja.

Ne samo da ne želi da demoralíše one koji traže blagostanje na ovom svijetu, islam, ih čak i ohrabruje ponovljenim pozivima »Reci (Muhamede): Ko je zabranio Božije blagodati koje je On stvorio za Svoje robove, kao što je lijepa hrana?« (7:32) On je pohvalio one «... koji rekoše: Gospodaru, daj nam dobro na ovome svijetu, i dobro u Vječnom životu, i čuvaj nas od džehenemske vatre« (2:201). On pouči čovjeka: » ... ne zaboravi svoj udio u ovome životu i budi dobročinitelj kao što je Bog tvoj dobročinitelj...« (28:77). To je ta težnja za blagostanjem koja pokreće čovjeka da na što savršeniji način upozna sve što se nalazi u svemiru, kako bi se time služio i izrazio svoju zahvalnost prema Bogu. Kur'an kaže: »I mi smo vam dali mjesto na zemlji i na njoj vam dali sredstva za život da biste bili

zahvalni!« (7:10 i 15:20). Zatim: »On je Taj, koji je stvorio za vas sve što je na zemlji«, ili »... zar ne vidite da vam je Bog podredio sve što je na nebu i sve što je na zemlji? On je izlio na vas Svoja dobročinstva, ona vidljiva i ona skrivena.« (31:20, 14:32-33. 16:12, 22:65, 45:12-13, itd.). S jedne strane Kur'an poziva čovjeka da poštuje Onoga »koji je nahranio gladne i ohrabrio uplašene« (106:4-5), a sa druge strane ponavlja im nužnost napora u tom svijetu uzroka i posljedica: »I uistinu, čovjek ima samo ono za šta se trudi« (53:39). Kur'an podstiče čovjeka na istraživanje prošlosti: »Reci: Putujte zemljom i gledajte šta se desilo sa narodima prije vas« (30:42), ali an ga podstiče i na nova otkrića: »Oni koji se sjedeći, stojeći i ležeći sjećaju Boga i razmišljaju o stvaranju neba i zemlje i govore: Stvoritelju, Ti nisi stvorio sve ovo uzalud.« (3:191)

Uzbuđljivo je pomisliti kako je, da bi dala podstrek svom naučnom istraživanju, čitava prva objava, koja je upućena jednom nepismenom poslaniku poniklom iz redova nepismenih, u stvari samo naredba da se čita i piše, naredba koju odmah zatim slijedi himna peru kao osnovnom oruđu ljudske spoznaje:

»Čitaj u ime tvog Gospodara, koji je stvorio čovjeka od jedne kaplje krvi. Čitaj, jer tvoj Gospodar, vrlo plemenit, je Onaj koji je naučio čovjeka da se služi perom; On je naučio čovjeka onom što (čovjek nije znao)!«

Poslije dolaze mnogi savjeti o odgoju u duhu nauke: » ... pitajte ljude koji znaju ono što vi ne znate!« (16:43, 21:7), i zatim: »... ne zadovoljavajte se sa malo znanja.« (17:85), ili pak: »Mi uzvisujemo po položajima koga mi hoćemo, a nad svakim učenim ima učeniji.« (12:76) Kako je lijepa ona dova u kojoj Kur'an poučava čovjeka: »... i kaži: O moj Gospodaru, povećaj moje znanje!« (20:114).

Poslanik je rekao: »Islam je zasnovan na pet osnovnih principa: vjerovanje u Boga, namaz, post, hodočašće Kabe i zekat. «Ako vjerovanje u Boga iziskuje njegovanje teološke nauke, sve ostalo zahtijeva gajenje svjetovnih znanosti. Molimo se okrećući se Kabi u Meki, a obredi se vrše u skladu sa određenim prirodnim pojavama. Ovo zahtijeva neka osnovna znanja iz geografije i astronomije. Post također traži poznavanje izvjesnih prirodnih

pojava, kao svitanje zore, izlazak i zalazak sunca, itd. Hodočašće iziskuje poznavanje putova i načina za dolazak u Meku. Obračun zekata traži izvjesno znanje iz matematike. Da ne govorimo šta bi sve trebalo znati da se pravedno podijeli nasljedstvo i da odgovorimo dužnosti da razumijemo Kur'an sa svim što on sadrži (ukazivanje na istorijske događaje i upućivanje na nauku). Izučavanje Kur'ana traži, prije svega, poznavanje jezika kojim je on pisan; spominjanje naroda i zemalja zahtijeva poznavanje istorije i geografije. I tako redom.

Sjetimo se usput, kada je Poslanik počinjao svoj samostalan život, kada je preselio u Medinu, da je njegovo prvo djelo bila izgradnja jedne džamije čiji je jedan dio bila škola. Ta škola, poznata Sufah, danju je bila učionica, a noću spavaonica učenika.

»Bog pomaže onima koji Ga pomažu«, tako kaže Kur'an. Zato se nemojmo uopće čuditi što su muslimani imali i jeftino i u obilju potreban papir za širenje nauke među ljudima. Od drugog stoljeća po hidžri, počele su se graditi tvornice papira po cijelom carstvu.

U ovom kratkom osvrtu govorićemo samo o nekim naukama u kojima je doprinos muslimana bio izrazito važan za svjetsku istoriju i čovječanstvo.

VJERSKE I FILOZOFSKE NAUKE

Vjerske nauke naravno počinju sa Kur'anom, koji su muslimani primili kao Božije riječi, kao poruku i zapovijest Božiju upućenu ljudima. Dok je potreba za razumijevanjem Kur'ana podstakla proučavanja: lingvistička, gramatička, istorijska i čak spekulativna, koja su se razvijala malo po malo kao nezavisne nauke od općeg interesa, recitovanje Kur'anskih tekstova je stvorilo vjersku »rnuziku« islama (o kojoj ćemo govoriti nešto kasnije). Briga za očuvanje vjerodostojnosti Kur'ana utjecala je na razvoj arapskog pisma, ne samo u smislu tačnosti i jasnoće, nego i ljepote. Sa svojim umetanjem samoglasnika i vokalizacijom arapsko pismo je neosporno pismo čija preciznost najbolje odgovara potrebama svih jezika. Univerzalni karakter Kur'ana zahtijevao je njegovo

razumijevanje i od strane ne-Arapa. Na prijevode Kur'ana nailazimo još od vremena Muhameda a. s. (Selman el-Farisi je preveo dijelove Kur'ana na persijski jezik) pa sve do naših dana - i kraj se ne može sagledati. Ti prijevodi su bili namijenjeni onima koji nisu znali arapski jezik - jedino radi upoznavanja Kur'ana, tj. njegova značenja, dok će se u namazu upotrebljavati isključivo arapski jezik. Da bi se kroz generacije ovaj jezik i pismo očuvali u potpunosti, ovjekovječen je metod samog Božijeg Poslanika, a to je: pisati lijepo i učiti napamet. Istovremeno korištenje ta dva načina pomaže da se otkloni eventualni zaborav ili greška. Osim toga jedna pravna institucija - ustanova kontrole i provjere - ojačala je ovaj metod: obavezno je ne samo osigurati jednu kopiju Kur'ana, nego i obezbijediti njegovo učenje u cjelosti pred jednim priznatim poznavaoцем, da bi se time pribavila potvrda potpune autentičnosti. Ta praksa se nastavlja sve do našeg doba.

Kako je prihvaćen Kur'an, tako su prihvaćene i Poslanikove riječi. Sačuvala su se kazivanja o onome što je on učinio ili rekao u svom javnom kao i privatnom životu. Sređivanje ovih zapisa počinje još za života Muhameda a. s., na inicijativu izvjesnih podataka iz prve ruke. Kao i za Kur'an, tako je i za prenošenje Hadisa potrebno vjerodostojnost. Dok ono što se zna o životu Nuha, Musaa, Isaa, Bude i drugih velikih ljudi stare istorije može stati na nekoliko stranica, pojedinosti poznate iz biografije Muhameda a. s. obuhvataju stotine stranica, tolika je bila briga da se za budućnost sačuvaju dokumentovane i precizne činjenice.

Apstraktni aspekt vjere, naročito u pitanjima vjerovanja i dogmi, pokazuje da su rasprave počele još za života Božijeg Poslanika, da bi se nastavile i kasnije u vidu posebnih nauka, kao kelam, (dogmatika) i tesavvuf (mistika). Vjerske polemike sa nemuslimanima a zatim i među samim muslimanima dovode do uvođenja stranih elemenata: prevode se filozofska djela Grčke, Indije i drugih. Zatim, ni muslimanima neće nedostajati veliki filozofi, originalni, daroviti i učeni: Kindi, Farabi, Ibn Sina (Avicena), Ibn Rušd (Averoes), i drugi. Ta aktivna arabizacija imala je srećnu posljedicu da su se stotine djela prevedenih sa grčkog i sanskrita, čiji su originali danas izgubljeni, sačuvale za potomstvo u svojim

arapskim prijevodima.

DRUŠTVENE NAUKE

Doprinos muslimana u društvenim naukama je, kao što ćemo vidjeti, vrlo značajan. Važna karakteristika islamskog učenja je brzina širenja. Kur'an je bio prva knjiga na arapskom jeziku; samo dva stoljeća kasnije taj isti jezik neukih beduina predstavlja jedan od najbogatijih jezika svijeta, da bi uskoro postao ne samo najbogatiji jezik vremena, nego i zajednički jezik svih vrsta nauka. Da se ne zadržavamo ovdje tražeći uzroke ovog naglog napretka, sjetimo se jedne druge činjenice: prvi muslimani su gotovo svi bili Arabljani, ali izuzev njihovog jezika - u kojem je sačuvana Riječ Boga i Njegovog Poslanika - oni su se pod uticajem islama pretopili, prihvatajući sve narode i rase u punoj jednakosti. Dakle, svi narodi su učestvovali u toj »islamskoj« kulturi: Arapi, Grci, Perzijanci, Turci, Abesinci, Berberi, Indijci i svi ostali koji su prihvatili islam. Vjerska tolerancija je bila tolika, a naučno pokroviteljstvo tako savršeno, da su hrišćani, Jevreji, budisti i drugi surađivali da bi obogatili muslimansku kulturu, ne samo na polju vjerske problematike, nego i u drugim naukama. Arapski jezik se bio proširio više nego bilo koji jezik na svijetu, pošto je to bi službeni jezik muslimanske države čije se područje prostiralo od Kine do Španije.

PRAVO

Zahvaljujuć sveobuhvatnom karakteru. pravna nauka se vrlo rano razvila kod muslimana. Oni su, prvi u svijetu, mislili o općoj nauci apstraktnog prava, za razliku od zakonika pojedinih zemalja. Stari narodi su imali sve zakone, više ili manje razvijene, čak i kodifikovane, ali nauka koja bi govorila o filozofiji i izvorima prava, o zakonodavnoj metodi, o tumačenju i primjeni prava, nije postojala. Svijest o potrebi takve nauke nije se nikada pojavila prije muslimana. Od drugog vijeka po hidžri. nailazimo na djela Arapa ovog žanra pod

imenom „*usul*“.

FIKH

Međunarodno pravo u antičko doba nije bilo ni pravo ni međunarodno. Ono je bilo dio politike (ostavljeno na punu diskreciju državnika). Osim toga obuhvatalo je mali broj država, naseljenih ljudima iste narodnosti, iste religije i istog jezika. Muslimani su bili prvi koji su ovom pravu dali mjesto u pravnom sistemu, definišući tako prava i dužnosti. Od prvih dana islama, pravila međunarodnog prava čine zasebno poglavlje u zakonicima i pravnim spisima muslimana (najstariji spis koji je sačuvan je *Medžmu`a*, od Zejda ibn Alija, koji je umro 120 g. po hidžri); ovaj spis također sadrži navedeno poglavlje. Šta više, muslimani su podigli ovu granu nauke na rang sasvim zasebne discipline: monografije o toj temi, sa općim naslovom „*sijer*“, susreću se od sredine drugog stoljeća po hidžri. Karakteristika ovog međunarodnog prava je to što ono ne pravi nikakvu razliku među pojedinim strancima. Ostavljajući po strani odnose među muslimanima (bili oni Arapi ili ne), ono se bavi samo odnosima sa nemuslimanskim zemljama u svijetu (pošto islam u principu mora da obrazuje jednu jedinstvenu cjelinu, jednu organsku zajednicu).

Daljni doprinos na tom području je nauka uporednog prava: pojava različitih škola islamskog prava zahtijevala je ovu vrstu nauke, da bi se spoznali razlozi razlika kao i posljedice svih načelnih razmimoilaženja u bilo kom pravnom pitanju. Knjige Dabusija i Ibni Rušda su klasične u ovome pogledu. Sajmuri je čak napisao djelo uporedne pravne nauke ili metodologiju prava (*usulu-l-fikha*).

Pisani ustav je također jedna novina koja potiče od muslimana; prvi takav ustav je sastavio lično Božiji Poslanik: kada je osnovao državu-grad u Medini dao joj je pisani ustav koji je sačuvan i kao takav dospio i do nas i koji precizira prava i dužnosti šefa države, dijelova koji sačinjavaju državu i građana u oblasti uprave, zakonodavstva, sudstva, odbrane, itd. Ne zaboravimo: to sve se događa u 622. g. hrišćanske ere!

U oblasti prava u užem smislu, zakonici su se pojavili već u početku drugog stoljeća. Materija se dijeli na tri osnovna dijela: 1. ibadet, 2. ugovorni odnosi svih vrsta, i 3. kazne. Po svojoj sveobuhvatnoj koncepciji života, muslimansko pravo ne pravi razlike između džamije i tvrđave. U takvom učenju gdje dio ustavnog prava čini vjeroispovijest, šef države je istovremeno bio i predvodnik u namazu. Državna blagajna i financije su također sastavni dio vjere, budući da ih je Poslanik proglasio jednim od četiri osnovna temelja islama, pored namaza, posta i hadisa. Dio međunarodnog prava činile su i kazne. Rat je bio opravdan samo kao borba protiv lopova, razbojnika i drugih prekršitelja zakona i propisa.

To je taj sveobuhvatni karakter prava kod muslimana, što nas je i podstaklo da tako dugo govorimo o ovoj nauci.

ISTORIJA I SOCIOLOGIJA

Doprinos muslimana istorijskoj nauci je kapitalan, posebno u dvije bitne tačke u ovoj nauci: utvrđivanje autentičnosti dokumenata i prikupljanje i očuvanje najraznolikijih pojedinosti. Rođen u punom svjetlu istorijskog doba, islam nema potrebe za legendama i pretpostavkama u svojoj vlastitoj istoriji. Što se tiče podataka o drugim narodima, svaka priča je dobila vrijednost koju je zasluživala; ali tekuća istorija islama je zahtijevala, zbog svoje cjelovitosti tokom godina, povremenu kontrolu. Dokazivanje putem svjedoka je bilo nekada korišteno isključivo u sudovima. Muslimani su ga primijenili i u istoriji: za svaku donesenu priču, tražili su posvjedočenje. Ako je u prvoj generaciji poslije događaja bio potreban jedan vjerodostojan svjedok koji je prisustvovao događaju, već u drugoj generaciji bilo je obavezno da se navedu dva sukcesivna izvora informacija (ja sam čuo od x-a kako je ovaj u toj i toj situaciji doživio taj i taj događaj).

U trećoj generaciji biće potrebna tri izvora, i tako redom.

Ovi iscrpni izvještaji su pružali mogućnost da se provjeri istinitost lanca sukcesivnih izvora, pozivajući se na biografske leksikone koji ne govore samo o karakteristikama pojedinih ličnosti već

navode i imena njihovih učitelja i njihovih najvažnijih učenika. Taj način dokazivanja je korišten ne samo o činjenicama iz života Božijeg Poslanika, nego i u prenošenju raznih informacija iz generacije u generaciju, a često i u prenošenju raznih anegdota koje su prepričavane samo radi zabave.

Biografski leksikoni su jedna od karakteristika istorijske literature kod muslimana: pišu se leksikoni prema zanimanjima, prema gradovima i pokrajinama, prema stoljećima, itd. Velika važnost pripada i rodoslovima, naročito kod Arapa. Poznati su i izvještaji o rođacima stotina i hiljada važnijih ličnosti. To je bilo veliko olakšanje za onoga koji je istraživao uzroke događaja.

Što se tiče istorije u doslovnom smislu, značajna crta hronika je njihova univerzalnost. Taberi, na primjer, jedan od najstarijih muslimanskih istoričara, nije počeo svoje opsežne analize samo stvaranjem svemira i istorijom Adema već je govorio i o svim narodima poznatim u njegovo vrijeme, posao koji su sa još većom strašću nastavili da vrše njegovi sljedbenici: Mes'udi, Miskavejh, Said el-Andaluzi, Rašidudin Han i drugi. Interesantno je primijetiti da svi ti istoričari, počevši od Taberije, svoja djela počinju razmatranjem o shvatanju vremena. Ibn Haldun ide vrlo daleko u sociološkim i filozofskim studijama u svom čuvenom djelu *Prolegomena (El-Mukaddima)*, za opću istoriju.

U toku prvog stoljeća po hidžri počele su se razvijati dvije grane istorije: islamska istorija, početa sa životom Božijeg Poslanika i nastavljena u vrijeme halifa i neislamska istorija, koja se odnosi kako na predislamsku Arabiju, tako i na strane zemlje, kao Iran, Bizant, itd. Kasnije će se ove dvije grane spojiti u jednu, kako to vidimo jasno u istoriji svijeta od Rašidudin Hana, koja je većim dijelom ostala neobjavljena, a sastavljena istovremeno u dvije verzije: arapskoj i perzijskoj. Ovaj autor sa podjednakim poznavanjem govori o Božijim poslanicima, halifama, papama, vladarima Rima, Kine, Indije, Mongolije, itd.

GEOGRAFIJA I TOPOGRAFIJA

Praksa hodočašća Meke i potrebe trgovine utjecali su da se rano postavi problem komunikacije kroz prostrano muslimansko carstvo. »Svaki put kad bi glasnik odlazio sa nekom porukom - od Turkestana do Egipta, što je bio svakodnevni događaj - halifa Omer bi ga dao najaviti u prijestonici da bi svi koji žele uputiti pisma mogli da koriste službenog glasnika.« Upravitelji pošta su pripremali program i maršrutu, što je uvijek bilo popraćeno manje ili više detaljnim historijsko-geografskim opisom svakog od mjesta, čija su imena bila napisana abecednim redom. Ti geografski opisi doveli su postepeno do naučnih studija. Na arapski je prevedena Ptolomejeva geografija kao i mnoga indijska djela. Priče putnika su svakodnevno povećavale već stečeno znanje. Poznat je odgovor Ebu Hanife jednom mu'tezili kada ga je ovaj upitao gdje je centar zemlje: »Upravo tamo gdje ti sjediš!« Taj odgovor važi samo uz pretpostavku da je zemlja okrugla. Najstarije muslimanske karte predstavljale su zemlju u kružnom obliku, kao na primjer ona od Ibn Havkala (oko 975.), čija je kategorija omogućavala lahko utvrđivanje svih mediteranskih zemalja kao i zemalja Bliskog Istoka. Karta Idrisija rađena za Rodžera od Sicilije izenađuje svojom velikom tačnošću (autor je poznao izvore Nila). Podsjetimo da su arapsko-muslimanske karte postavljale jug gore, a sjever dole. Prekomorska putovanja su iziskivala upotrebu tabela geografske dužine i širine, kao i astrolabe i druge navigacione instrumente. Hiljade muslimanskih novčanica nađenih u iskopinama Skandinavije, Finske, Rusije, Kazana itd., jasno pokazuju komercijalnu aktivnost voda muslimanskih karavana u srednjem vijeku. Ibn Medžid, koji je kormilario na brodu Vaska de Game do Indije, već tada je spominjao kompas kao dobro poznatu stvar. Muslimanski mornari nas začuđuju svojom spretnošću, putujući jedrenjacima od Basre (u Iraku) do Kine. Riječi admiral, arsenal, kabl, muson, carina (douane), tarifa, koje su izvorno arapske, govore sasvun jasno o uticaju muslimana na modernu zapadnjačku civilizaciju.

ASTRONOMIJA

Astronomija ima veliki udio u nezaboravnom doprinosu muslimana. Ne samo što i danas mnoge zvijezde u evropskim jezicima imaju arapska imena, nego je i Ibn Rušd (Averoes) otkrio postojanje pjega na sunčevoj površini. Reforma kalendara koju je izvršio Omer Hajjam prevazilazi po savršenstvu reformu gregorijanskog kalendara. Predislamski arapski beduini su imali razvijena astronomska znanja, ne samo za potrebe noćnih putovanja kroz pustinju nego i za predviđanje vremena (kiša i sl.). Desetine knjiga 'El-Enva koje sadrže arapsko znanje na ovom polju, kazuju nam dovoljno o tome. Kasnije se prevode sanskritska djela, grčka, itd. Upoređivanje suprotnih podataka iziskivalo je nove oglede i strpljiva istraživanja. Opservatorije su nicali svuda. Za vrijeme halife Memuna izmjerena je opseg zemlje sa stepenom tačnosti koji iznenađuje. Pisana su djela o plimi i oseki, o izlasku i zalasku sunca, o sutonu, o dugi, o sunčevoj koroni, a naročito o Suncu i Mjesecu i njihovim kretanjima.

PRIRODNE NAUKE

Karakteristična crta ove vrste islamske nauke je u tome što je težište stavljeno na oglede i istraživanja, slobodne od predrasuda. Islamska metoda je bila zaista začudujuća. Naučnici su počinjali svoja istraživanja pripremom rječnika tehničkih izraza, koje su nalazili u svom vlastitom jeziku. Sa izuzetnim strpljenjem oni su pretraživali sve knjige poezije i proze i iz njih preuzimali svaki tehnički termin koji je zatim bio klasificiran prema materiji: anatomija, zoologija, botanika, astronomija, minerologija, itd. Svaka nova generacija bi preispitivala radove svojih prethodnika da bi dodala nešto novo. Ti jednostavni spiskovi riječi, sa književnim opaskama i anegdotama, predstavljali su neizmjernu vrijednost tek kada su počeli prevodilački poslovi; bili su rijetki slučajevi da je upotrebljavana neka strana riječ u arapskom jeziku.

Botanika je u tom pogledu vrlo karakteristična. Izuzev imena nekih biljaka, koje nisu rasle u muslimanskom svijetu nije bilo ni jednog naziva stranog porijekla: uvijek je pronalažen u arapskom

jeziku. Botanička enciklopedija od Dinaverija (umro 899.) u šest velikih tomova, sačinjena je čak prije nego što je na arapski prevedeno prvo grčko djelo o botanici. Silberg je rekao: »Poslije hiljadu godina istraživanja, sva grčka botanika se nalazi u djelima Dioskorida i Teofrasta; ali prvo muslimansko djelo (od Dinaverija) iz ove oblasti, prevazilazi ih po nivou i iscrpnosti.«⁶ Dinaveri je opisivao ne samo izgled biljke nego i njene hranljive kvalitete, farmakološke i druge osobine; on ih je klasificirao, govorio o njihovim postojbinama, itd.

MEDICINSKA NAUKA

Medicina je kod muslimana također učinila veliki napredak u anatomiji, farmaciji, organizaciji bolnica, obučavanju medicinskih kadrova (koji su prolazili različite ispite prije nego što su počinjali praktični rad). Zahvaljujući mnogim graničnim mjestima sa Vizantijom, Indijom, Kinom, itd., muslimanska medicina se formirala kao sinteza svjetskih nauka, postavljena na opitima i razvijena putem vlastitog doprinosa. Djela Er-Razija i Ibni Sinaa i drugih ostala su sve do najskorijeg vremena temelj čitave medicine, uključujući i zapadnu. Danas se zna da je tada bila poznata cirkulacija krvi (zahvaljujući radovima Ibni Nefisa).

OPTIKA

Optika naročito duguje islamskoj nauci. Postoji »Knjiga o zracima« od Kindija, koja je već uveliko bila ispred grčke nauke o ogledima za stvaranje plamena. Zatim dolazi Ibn al-Hejsem (Alhazen

---

⁶ On doslovno kaže: »U svakom slučaju začuđujuće je da nam čitava botanička literatura antičkog svijeta pruža samo dva primjera slična našoj knjizi (od Dinaverija). Kako to da su muslimani mogli, u tako ranom periodu svoga literarnog života, dostići nivo takvih genija kao što su bili grčki i čak ih nadmašiti u ovom poedu (Zeitschrift fuer Assyriologie, Strassburg. od 24,25,1910-1911, vidi vol. XXV, 44).

- 965. g.) koji je zaslužen ostao slavan. Kindi, Farabi, Ibni Sina, Biruni i drugi predstavnici islamske nauke ne zaostaju ni za jednom od velikih imena u istoriji nauke.

MINERALOGIJA, MEHANIKA I SL.

Mineralogija je privlačila pažnju naučnika, koliko u medicinske svrhe, toliko i zbog poznavanja dragog kamenja koje je bilo vrlo traženo od vladara i bogataša. Djela Birunija i drugih još su upotrebljiva na tom polju.

Ibn Firnas je izumio spravu za letenje. Poginuo je nesretnim slučajem ne ostavljajući nasljednika koji bi nastavio i usavršio njegovo djelo. Drugi naučnici su pronašli sprave za izvlačenje nasukanih brodova i za čupanje drveća velikih dimenzija.

U oblasti istraživanja mora napisana su mnoga djela o ribama i o obradi bisera.

ZOOLOGIJA

Proučavanje života divljih životinja i ptica privlačilo je oduvijek arapske beduine. Džahiz je napisao veliko djelo o životu životinja i već tada on govori o razvoju vrsta, temi koju su kasnije razradili Miskavejh, Kazvini, Damiri i drugi.

HEMIJA I FIZIKA

Kur'an stalno ponavlja zahtjev muslimanima da razmišljaju o stvaranju svemira i da proučavaju kako su nebo i zemlja podređeni čovjeku. U islamu nikada nije bilo sukoba između vjerovanja i razuma. Stoga su još vrlo rano muslimani preduzimali sve ozbiljnija i ozbiljnija proučavanja na području hemije i fizike, Takva djela se pripisuju već Halidu ibn Jezidu (umro 704.) i Džaferu es-Sadiku (umro 765.); a njihov učenik Džabir ibn Hajjan (oko 776.) ostao je

slavan stoljećima. Karakteristična crta njihovog rada bilo je objektivno eksperimentisanje. Svojim posmatranjima oni su sakupljali ogroman broj činjenica. Pod njihovim utjecajem i stara alhemija se preobrazila u nauku isključivo zasnovanu na činjenicama koje se mogu dokazati. Džabir je poznao hemijske procese kalcinacije i redukcije. On je također razradio metode evaporacije, sublimacije, kristalizacije, itd. Razumije se da je na tom polju ljudskog znanja bilo potrebno prvo raditi sa strpljenjem kroz generacije, da bi se to kasnije moglo koristiti. Latinski prijevodi djela Džabira i drugih mogu da pokažu koliko moderna nauka duguje muslimanskim naučnicima i kako svoj razvoj može da zahvali prvenstveno arapsko-islamskoj metodi eksperimenta, daleko prije nego spekulativnoj metodi Grka.

MATEMATIKA

Matematičke znanosti su sačuvale neizbrisive tragove arapskog doprinosa. Riječi algebra, zero, cifra, šifra, itd., arapskog su porijekla. Imena El-Havarizmi, Omer Hajjam, Biruni i druga, ostaće isto tako poznata kao što je ime Euklida ili ime indijskog autora Sidhante, itd. Grci nisu poznavali trigonometriju. Zasluga za njeno otkriće pripada muslimanskim matematičarima.

Ukratko, muslimani su se bavili svojim poslovima, sve dok velike nesreće nisu pogodile dva njihova glavna intelektualna centra: Bagdad na istoku i Kordovu-Granadu na zapadu. Ne samo da su ta dva grada bila, jedan za drugim, osvojeni od barbara, nego su i, na nesreću nauke, spaljene biblioteke sa stotinama hiljada rukopisa. Pokolji nisu poštediti ni naučnike. Ono što je stvarano stoljećima, uništeno je za nekoliko dana. Za vraćanje izgubljenog trebala su nova stoljeća rada i materijalni uslovi. Sem toga, veliki duhovi i plemeniti karakteri ne stvaraju se po narudžbi: oni su dar i blagoslov Božiji; a ako su oni pri tome i zapostavljeni umjesto da vode riječ u jednom društvu, ako su dakle morali ustupiti mjesta lošim i glupim ljudima, to je tragedija više, koju nažalost često susrećemo.

UMJETNOST

Kao i u nauci Kur'an ja zaslužan i za razvoj umjetnosti kod muslimana: recitovanje tekstova iz Kur'ana stvorilo je vještinu melodike Kur'ana; očuvanje kur'anskog teksta iziskivalo je kaligrafiju; džamije su zahtijevale arhitekturu i dekorativnu umjetnost. Kasnije su se tome pridružile svjetovne potrebe bogatih ljudi. U brizi za očuvanje ravnoteže između tijela i duha, islam traži u svemu umjetnost, vodi prirodne talente pravim putem i pokušava kod čovjeka razviti jednu potpunu harmoniju.

U Muslimovom Sahihu se može pročitati jedna interesantna izjava Božijeg Poslanika: »Bog je lijep i voli ljepotu.« I još jedna: »Ljepota u svemu! Čak i ako morate ubiti, ubijte na lijep način.« Bog često govori u Kur'anu: »Svjetiljkama smo ukrasili nebo ...« (67:5) ili: »Da, mi smo učinili ono što je na zemlji nakitom njenim, da bi zatim vidjeli ko je među njima najbolji na djelu.« (18:7), itd. Kur'an propisuje: »... za vrijeme namaza lijepo se obucite ...« (7:3)

Poznat je ovaj događaj iz života Božijeg Poslanika: Jednoga dana on je primijetio da površina jednog groba nije bila dobro poravnana, pa je naredio da se to popravi, dodajući da to neće ni pomoći ni štetiti mrtvome, ali da će izgledati prijatnije - za žive.

Smisao za lijepe umjetnosti urođen je kod čovjeka. Kao i za svaki drugi prirodni dar, islam i za umjetnički talenat traži razvoj, ali sa osjećajem mjere. Sjetimo se da je svako pretjerivanje, čak i u mučenju vlastitog tijela kao i u duhovnim vježbama, u islamu zabranjeno.

Prvi minber u džamiji napravljen za vrijeme Božijeg Poslanika, imao je kao dekoraciju dvije kugle, slične jabukama, što je male unuke Božijeg Poslanika zabavljalo. To je bio početak skulpture u drvetu kod muslimana. Kasnije primjerci Kur'ana su ukrašavani živim bojama i vođena je velika briga oko njihovog poveza. Ukratko, islam ni u čemu ne sputava umjetnički polet. Jedina prepreka koju islam postavlja je zabrana prikazivanja životinjske figure (uključujući i ljudski lik). Izgleda ipak da ta zabrana nije bila apsolutna, nego da je Božiji Poslanik samo htio da iz određenih

metafizičkih, psiholoških, socioloških i bioloških razloga usmjeri maštu umjetnika. Životinjsko carstvo je najviši vidljivi izraz stvaranja, nakon čega dolaze redom biljno i rudno. Trebalo je čast stvaranja ostaviti Bogu a sa svoje strane zadovoljiti se drugim objektima. Takvo je objašnjenje koje su dali izvjesni metafizičari. Jedan psiholog će misliti možda da, budući da prvo mjesto u stvaranju drži životinjsko carstvo (sposobnost kretanja, kod čovjeka sposobnost invencije), predstavljanje životinja za čovjeka predstavlja dvostruko iskušenje, kome se on ne opire mnogo: iskušenje da se smatra stvaraocem, dok je on samo proizvođač (npr. jedan grčki vajar je bio zaljubljen u svoju skulpturu) i iskušenja da pokušava svom djelu dati dušu i osobine kakvog božantva (istorija starog vijeka i moderno oduševljenje za heroje, šampione i zvijezde). Što se tiče biološkog gledišta zna se da nekorištenje jednog talenta pojačava druge koji se koriste: tako npr. jedan slijepac obično posjeduje natprosječno pamćenje i osjećajnost. Kod uzdržavanja od prikazivanja životinjske figure, u slikarstvu, reljefu, skulpturi, itd., dar umjetnika će se mnogo snažnije manifestovati na drugim poljima umjetnosti. Što se tiče društvenog aspekta tu nailazimo na strahovite primjere zloupotrebe i izopačenja u vidu idolatrije, što se može smatrati pravim motivom zabrane. Međutim, ta zabrana ima i mnogo izuzetaka: dječije igračke, ukrasi na jastucima i ćilimima, naučne potrebe (anatomija, antropologija), potrebe sigurnosti i zaštite (policija, identifikacija).

Istorija pokazuje da ta zabrana u likovnoj umjetnosti kod muslimana nije ometala razvoj umjetnosti uopće; naprotiv, ostale umjetnosti su doživjele izvanredan polet. I sam Kur'an je zahtijevao ljepotu i veličinu u gradnji džamija. Džamija Sulejmanija u Istanbulu, mauzolej Tadž-Mahal u Agri (Indija), palata Alhambra u Granadi i druge građevine ne zaostaju iza sličnih spomenika drugih civilizacija, ni u arhitekturi ni u umjetničkoj obradi.

Kaligrafija je kao umjetnost jedna specijalnost muslimana. Upotrebljava se u pisanju ili kao ornament na slikama ili muralima, na tapiserijama, itd. Snaga i ljepota spomenika ove umjetnosti mogu se samo vidjeti: nemoguće ih je opisati.

Jedna druga umjetnost specijalno muslimanska, je učenje

kur'anskih stihova. Bez pratnje muzičkih instrumenata, bez pisanja u stihovima, Kur'anu je ipak posvećivana velika pažnja u učenju još od vremena Božijeg Poslanika. Arapski jezik daje svojoj prozi jednu melodičnost koja ništa ne zaostaje za rimovanim stihovima u ostalim jezicima. Oni koji su slušali prave majstore kako uče ili izgovaraju tekstove Kur'ana svaki dan po nekoliko puta prilikom namaza znaju da ovo specifično umijeće muslimana ima čari koje pripadaju samo njemu.

Pa i muzika i svjetovne pjesme su, pod pokroviteljstvom vladara i bogataša, zabilježili svoj napredak kod muslimana. Teoretičari, kao Farabi, pisci knjige *Resail*: Ihvan es-Safa, Avicena i drugi nisu samo ostavili značajna djela; oni su također doprinijeli značajnoj dopuni dostignuća grčke i indijske muzike. Oni su upotrebljavali znakove za pisanje muzike, a u svojim djelima govore i o mnogim instrumentima. Izbor melodije, stihova i instrumenata prema potrebama i prilikama je bio stvar temeljnih proučavanja, u ovisnosti od toga da li se radilo o radosti, tuzi, bolesti, itd.

Kad je riječ o poeziji, evo jedne izjave Božijeg Poslanika: »Postoje stihovi puni mudrosti i razgovori koji imaju učinak magije«. Kur'an odbacuje nemoralnu poeziju. Muhamed a. s. se, slijedeći ovaj stav, okružio najboljim pjesnicima ukazujući im koji put da slijede i kojih granica da se drže, razlikujući dobru i lošu upotrebu tog prirodnog talenta. Djela muslimanske poezije se susreću u svim jezicima svih epoha; o njima nije ovdje moguće dati ni najsumarniji pregled. Arap je uvijek »kod kuće« kada je u pitanju poezija, o čemu svjedoče slijedeći sinonimi: *bejt* istovremeno znači stih sa dva polustiha i šator; *misra*, jedno šatorsko krilo i istovremeno polustih; *sabab*, šatorski konopac i stopa (u stihu); *vatađ*, šatorski kolac i dio stope u stihu, itd.

Ukratko, muslimani su dali na polju umjetnosti svoj doprinos, izbjegavajući ono što je štetno i razvijajući ono što je poželjno, nalazeći u tome potpuno nove stvari. Njihov doprinos na ovom području ne može se više ignorisati.

Usput možemo dati sljedeće dvije primjedbe: 1) da muslimani nisu imali svoju vlastitu kulturu - sveobuhvatnu i islamsku kulturu koju im je tako intenzivno usadio Poslanik - njih bi bez sumnje

apsorbirale kulture onih koje su ovi muslimani tako lahko i tako brzo bili potčinili. 2) među podanicima vanredno prostrane Islamske države bilo je naroda svih religija: kršćana, Jevreja, zaratustrovaca, Sabejaca, brahmana, budista i drugih, od kojih je svako imao svoju vlastitu kulturnu tradiciju. Čak ako oni i nisu sarađivali međusobno, svi su sarađivali sa muslimanima, svojim političkim gospodarima i svaki je od njih izlagao svoje gledište muslimanima koji su tako bili obavezni ne da oponašaju bilo koga od njih - pošto je bilo čak i kontradikcija u raznim znanstvenim pravcima - nego da ih sve podvrgnu ispitivanju i stvore neku vrstu sinteze, u korist znanosti i čovječanstva.

Glava XIV

OPŠTA ISTORIJA ISLAMA

Istorija islama već četrnaest stoljeća predstavlja dio istorije svijeta. Ovdje možemo označiti samo glavne linije te istorije i spomenuti samo najvažnije događaje.

ORTODOKSNE HALIFE

Godine 632. (11 po h.) Božiji Poslanik Muhamed a. s. je umro. U toku protekle 23 godine on je uspio da formuliše jednu vjeru i izgradi sve dijelove jedne države (koja je počela kao mala državica-grad, da bi nakon deset godina već obuhvatila čitavo Arapsko poluostrvo i dijelove Palestine i Iraka). Sem toga, on je iza sebe ostavio jednu zajednicu od više stotina hiljada ljudi, prožetu njegovim učenjem i sposobnošću da nastavi rad koji je on bio preduzeo.

Svjetovni uspjeh Božijeg Poslanika naveo je, pri kraju njegovog života, neke pustolove da sebi pripisuju svojstvo Božijeg Poslanika. U toku više mjeseci poslije Muhamedove a. s. smrti, glavni zadatak njegovog nasljednika Ebu-Bekra bio je da suzbije ove varalice, kojima su neki ljudi, čuvši za Muhamedovu smrt, prilazili.

U tom trenutku država je već bila u ratu sa Vizantijom, a skoro i sa Perzijom: jedan muslimanski izaslanik je ubijen na teritoriji Vizantije, i umjesto da izgladi ovaj incident, car je odbacio prijedlog Božijeg Poslanika, pa čak poduzeo i vojnu intervenciju da bi zaštitio ubojice izaslanika od muslimanske kaznene ekspedicije.

Što se tiče Perzije, već više godina tu je bilo krvavih okršaja između te zemlje i njenih arapskih protektorata. Izvjesna plemena, koja su živjela u tim protektoratima bila su prihvatila islam. Akti nasilja od strane Perzijanaca nisu više mogli proći a da ne stvore probleme međunarodnog značaja. Podsjetimo usput da su Vizanti i Perzija, u to doba predstavljali dvije vodeće sile tadašnjeg svijeta. Što se tiče Arapa, oni su u očima svih bili jedna šačica nomada bez vojne organizacije i bez materijalnih sredstava.

Sa smjelošću koja zadivljuje Ebu Bekir je poduzeo istovremeno rat protiv dvije svjetske sile. U prvim borbama muslimani su zauzeli izvjesna granična područja. Zatim je halifa poslao izaslanstvo u Carigrad da bi se našlo neko mirno rješenje, ali bez uspjeha. Porazi komandanata Cezareje su uzбудili cara koji je poslao nove trupe. Ebu Bekir je našao za pogodno da neke dijelove muslimanske armije prebaci iz Iraka u Siriju. 634. godine je zabilježena nova pobjeda kod Ajnadina, blizu Jerusalema, i uskoro druga kod Fila; tada je Palestina konačno bila izgubljena za Vizantiju. Stari halifa Ebu Bekir je umro tih dana, ali je njegov nasljednik nastavio zadatak koji je naslijedio. Uskoro su Damask a zatim i Emes na sjeveru Sirije otvorili svoja vrata muslimanima. Neke činjenice mogu pokazati zašto su pokoreni primili muslimane ne kao osvajače i neprijatelje, već kao oslobodioce. Poslije zauzimanja Emesa, posljednji Heraklijevi napori su prinudili muslimane da privremeno napuste grad i neke druge predjele da bi se pregrupisali. Čim je odlučio o povlačenju, muslimanski komandant je naredio da se svi porezi pokupljeni od nemuslimanskog stanovništva u cjelosti vrate narodu, jer, ako mu se više ne može osigurati zaštita onda nema pravo na njegove poreze. Nemojmo se tada čuditi što su pobijeđeni sa suzama primili vijest da su njihovi pobjednici prisiljeni da se povuku iza svojih granica. De Goeje nas uvjerava: »Stanje duhova u Siriji je zaista bilo vrlo povoljno za Arape, što je bilo potpuno zasluženno, jer je blagost sa kojom su oni postupali sa pobijeđenima bila u oštroj suprotnosti sa kukavičkom tiranijom dotadašnjih gospodara (Vizantinaca).« Poslije taktičkog povlačenja muslimani će se opet vratiti, još jači a također i još omiljeniji.

Ni sudbina Perzije nije bila drugačija. Prvi napadi su imali za cilj osvajanje Hire (danas Kufa) i još nekih utvrđenih mjesta. Odlazak pojačanja za Siriju izazvao je u Iraku izvjesno zatišje, ali nekoliko mjeseci kasnije okršaji su se ponovili i glavni grad Medain (Ktesifon) bio je lahko osvojen. Car Jezderdžid je pozvao u pomoć kineskog cara, kralja Turkestana i druge vladare. Pomoć koju je on primio nije mu pomogla ni u čemu, a njegovi saveznici su pretrpili velike gubitke.

U vrijeme vladavine Omera (634-644) muslimani su već vladali područjima od Tripolija (Libija) do Balkha (Afganistan), i od Armenije do Sinda i Gojrata (Indo-Pakistan), uključujući Siriju, Irak i Iran. U vrijeme njegovog nasljednika Osmana (644-656) bili su već gospodari Nubije i sve do blizu Dongole. Muslimani su osvojili i jedan dio Andaluzije (Španija), a na istoku su prešli Oksus da bi zauzeli neke dijelove u Kini. Ostrva Kipar, Rodos i Kreta su u to vrijeme bila u islamskom posjedu, a Carigrad je doživio prvu arapsku opsadu. Jedva 15 godina poslije Muhamedove a. s. smrti, muslimani su se proširili od Atlantika do blizu Pacifika, na površini velikoj kao Evropa. Ono što u ovom munjevitom osvajanju najviše iznenađuje je činjenica da pobijeđeni nisu bili nezadovoljni. To pokazuje fakat da 656. godina, kada su se pojavili. prvi građanski ratovi među muslimanima, nije bilo nikakvih unutrašnjih pobuna. Vizantijski car više nije mogao ni u čemu da računa na svoje ranije podanike i on se zadovoljio novčanom odštetom muslimanskog guvernera u Siriji, u zamjenu za carevu neutralnost.

Bilo bi pogrešno brzinu ovog osvajanja objašnjavati samo slabošću vizantijskog i sasandiskog carstva, izmorenih u međusobnim ratovima. U kakvom je omjeru ta slabost u odnosu na snagu pobjednika Arapa koji nisu imali ni brojnost, ni opremljenost, ni organizaciju, a ni druge materijalne uslove? Objašnjenje se ne može naći ni u masovnim emigracijama, ni u nasilnom osvajanju, ako se ima u vidu ogromna teritorija od Kine do Španije, na kojoj se nalazio rasut mali broj Arapa. Vidjeli smo da su uzroci ovih ratova bili u stvari politički: nije uopće bila namjera da se vjera nameće na silu, budući da i sam islam to izričito zabranjuje. Istorija također pokazuje da se u to vrijeme nasilje nije koristilo za preobraćenje

pokorenih naroda. Motivi kao što je pljačka i ekonomski interesi još manje objašnjavaju brzinu osvajanja. Ni promjena gospodara posmatrana sa strane pobijedenih kao poboljšanje, ne daje objašnjenja. Dokumenti iz onog vremena, pronađeni na papirusu u Egiptu u posljednje vrijeme, pokazuju da su Arapi poreski teret u Egiptu u mnogome olakšali, što je slučaj i u drugim osvojenim zemljama. Troškovi uprave također su bili smanjeni, zahvaljujući ne samo skromnosti i jednostavnom životu Arapa, nego i poštenju muslimanskih funkcionera. Ratni plijen po islamu ne pripada vojnicima, nego vladi koja ga dalje dijeli učesnicima ratnog pohoda na način propisan zakonom. Halifa Omer se često divio poštenju vojnika i oficira, koji su predavali drago kamenje i druge stvari od velike vrijednosti, koje bi se vrlo lahko mogle sakriti.

Završimo jednim hrišćanskim dokumentom iz tog vremena. On sadrži pismo nekog nestorijanskog biskupa jednom od svojih prijatelja (Assemani, *Bibl. Orient.*, III, 2, str. XCVI): »Ovi Taiti (Arap) kojima je Bog u naše vrijeme dodijelio dominaciju, postali su naši gospodari; ali oni ne suzbijaju hrišćansku vjeru; oni štite našu vjeru, poštuju naše svećenike i svete ljude i daruju naše crkve i manastire.«

EMEVIJE

Poslije smrti trećeg halife islamski svijet je ušao u period unutarnjih borbi za vlast, koje su trajale skoro dvadeset godina. Pola tuceta vladara izmijenili su se za to vrijeme na čelu države. Dolaskom Abdulmelika (685-705) vlada se učvrstila i novi talas osvajanja je počeo. Maroko i Španija, na jednoj strani, a sjeverna Indija i Transoksijana na drugoj strani, pripojeni su muslimanskim područjima. Bordo, Narbon i Tuluz (u Francuskoj) pali su također u muslimanske ruke. Prijestonica države premještena je iz Medine u Damask. Ali kada je grad Božijeg Poslanika ustupio svoje mjesto jednom, do nedavno vizantijskom gradu, i vjerski žar je ustupio mjesto profanim težnjama. Nije nedostajalo ni luksuza i rasipništva, ni nepravde sa pobunama koje su bile njihov rezultat; ali nije

nedostajalo ni novih intelektualnih i društvenih podviga. Privreda je uzela veliki zamah; medicina je posebno bila predmet staranja vlade koja je preduzela prevođenje na arapski jezik mnogih stranih djela, grčkih i drugih. Kratka vladavina Omer ibni Abdulaziza (817-820) bila je posebno briljantna: monogamista, taj halifa je svojom pobožnošću obnovio vrijeme Ebu Bekira i Omera. On je dao revidirati sve ranije popise konfiskacija, da bi zatim dobra vratio njihovim stvarnim vlasnicima ili zakonitim nasljednicima. Ukinuo je neopravdano uvedne poreze. Išao je čak dotle da je naredio da se napuste neki gradovi koje su muslimanski vojnici nasilno zauzeli. Rezultat je bio začuđujući: u početku ove dinastije prihodi Iraka, na primjer, iznosili su 100 miliona dirhema, da bi pali na svega 18 miliona za vrijeme sljedećeg vladara Omera II, a već pod narednim oni su se popeli na 120 miliona. Vjerska gorljivost Omera II tako je oduševila kraljeve Sinda da su i oni prihvatili islam. Interesovanje za proučavanje vjere ponovo je dobilo polet a pojavila se i čitava plejada učenjaka koji su u krilu muslimanske zajednice stvorili smisao za nauku. Eliminisanje korupcije mnogo je uticalo na poboljšanje državne uprave.

Među arhitektonskim spomenicima iz tog vremena treba spomenuti kupolu sagrađenu 691. godine na stijenama Jerusalema. Ruševine i ostaci drugih spomenika u Damasku i drugdje pokazuju zamah ranog doba kod muslimana na tom polju. Postoje dokazi i o nagom razvoju muzike u to doba; ali pošto notni znaci u to vrijeme još nisu bili utvrđeni, teško je danas dati bliže informacije o ovoj temi. Dvije velike sekte unutar muslimana, sunije i šiije, potiču također iz tog doba. One su nastale iz jednog političkog pitanja: da li se nasljednici Božijeg Poslanika trebaju postavljati putem izbora ili se oni moraju, po nasljednom pravu, birati među njegovim najbližim rođcima? Pošto je za sunije ovo predstavljalo vjersko pitanje došlo je do rascjepa koji je prouzrokovao građanske ratove. Jedna od tih pobuna je dokrajčila dinastiju Emevija, koja je počev od 750. godine svoje mjesto ustupila dinastiji Abasija. Danas među muslimanima ima oko 10% šiija, sav ostatak sačinjavaju sunije ako ne računamo jednu sasvim malobrojnu sektu, haridžije, koja je nastala u isto vrijeme.

ABASIJE

Dolazak na vlast dinastije Abasija se podudara sa prvim političkim rascjepom unutar dotle jedinstvenog svijeta muslimanskih zemalja. Carstvo se najprije prepolovilo, a zatim se podijelilo na bezbroj samostalnih država. Kordova (Španija) je prerasla u poseban rivalski hilafet, koji je sve do svog pada 1492. godine ostao odvojen od istočnog hilafeta, gdje je Bagdad zamijenio Damask, kao nova prijestonica.

Istorija Abasija nije poznata po velikim osvajanjima, ako se izuzmu neki poduhvati regionainih kneževa koji su bagdadskog halifu priznavali svojim suverenom, ali ipak nisu ni u čemu ovisili o njemu, kako u vanjskoj politici, tako ni u unutrašnjoj upravi. Ovdje se nećemo baviti istorijom indijskog kontinenta o kojem ćemo govoriti u jednom odvojenom poglavlju. Odnosi sa Vizantijom bili su sve krvaviji i grčko carstvo je moralo konačno napustiti Malu Aziju i zadovoljiti se za još neko vrijeme svojim posjedima u Evropi.

Abasije su počeli sa praksom unajmljivanja plaćenika, porijeklom Turaka, koji su sa sobom donijeli početke feudalizma i daljnje osamostaljenje provincija: tu nailazimo na »dinastije« guvernera. Po prilici jedan vijek po dolasku na vlast abasidske halife prenesoše postepeno svoje prerogative na te »centrifugalne« guvernere. Malo po malo njihov stvarni suverenitet se svede na unutrašnjost njihovih palata, dok je sve ostalo došlo pod nadzor emira, od kojih je najmoćniji konačno zauzeo prijestonicu. U tom razvoju halifske vlasti nailazimo na interesantne razlike u odnosu na razvoj papske moći. Papa je u početku bio bez ikakve političke vlasti, zatim je postepeno ta vlast rasla, sve do stvaranja Svetog Rimskog Carstva kada je papa postao moćniji od cara, da bi je isto tako postepeno ponovo izgubio. Halife su počeli kao moćni vladari, kasnije su dijelili vlast sa sultanima, a konačno su postali reprezentativne figure i nominalni suvereni bez ikakvog utjecaja.

Za vrijeme Abasija i guverner Tunisa je bio pozvan da interveniše u građanskim ratovima na Siciliji. On je zauzeo ne samo

taj otok nego i veliki dio Italije, stigavši do zidina Rima, učvrstio se na jugu Francuske i u jednom važnom području Švajcarske. On je pripadao dinastiji Aglebija koje su, očito nasilno, zamijenili Fatimije. Ovi, pripadnici sekte šiija, su zatim prešli u Kairo gdje su osnovali jedan rivalski hilafet. Iako su to, uzeto u cjelini, bili prosvjećeni vladari, jedan od Fatimija je u momentu ludosti oskrnavio sveta hrišćanska mjesta u Jerusalimu. Taj postupak je proizveo snažnu reakciju u Evropi, pa su pape počeli propovijedati sveti rat protiv islama. Slijedila je serija krstaških ratova koji su okrvavili Istok i Zapad u toku dva vijeka. U vrijeme prvog krstaškog rata Fatimije su napustili Palestinu, a nevini su postali žrtve fanatizma osvajača. Šta više, Fatimije sklopiše savez sa krstašima protiv zemalja Levanta. Kurdi i Turci su sve više zamjenjivali Arape u borbama protiv Zapada. Salahudin (Saladin), muslimanski heroj u vrijeme drugog krstaškog rata, nije samo protjerao Evropljane iz Sirije i Palestine, nego je zbrisao i Fatimije u Egiptu. Salahudin i njegovi nasljednici u Egiptu su priznavali hilafet u Bagdadu, ali ovaj nikada nije uspio da povрати svoju političku moć, koja je bila podijeljena na mnoštvo malih državnica. Neke od njih uspjele su da prošire granice islamske države.

921. godine kralj »Bulgara« (predio oko Kazana na rijeci Volgi u Rusiji) je zatražio od Bagdada da mu se pošalje jedan muslimanski misionar. Tamo bi upućen Ibn Fadlan. Po priči, zaista zanimljivoj, koju imamo o njegovom putovanju, izgleda da je kralj prihvatio islam i da je stvorio jedno islamsko ostrvce na ovom neislamskom području. Islamizacija Kavkaza i susjednih oblasti nastavila je da se odvija polahko.

INDIJA

Osvajanjem Indije je počela dinastija Gaznavija iz Afganistana. Poslije nekoliko dinastija, koje su se zadovoljile sjeverom zemlje, Kiljiti su se uputili na jug. Jedan crni komandant, Malik Kafur, dospio je u jednom briljantnom pohodu do rta Komorina; ali, tek kasnije će južna Indija dočekati stvaranje islamske države na tom

području. Ipak, najslavniji vladari u Indiji su bili Veliki Moguli (1526-1858). U toku dugog vremena oni su vladali skoro cijelim područjem ove prostrane zemlje i ubrajani su u velike u svijetu. Njihova centralna vlast počela je u XVIII vijeku da slabi u korist guvernera provincije, ali tek 1858. su ih Britanci konačno istisnuli, da bi pripojili tri petine zemlje britanskoj kruni. Ostalo su među sobom podijelile domorodačke države, od kojih su neke bile muslimanske. Te samostalne državice su sačuvalе indo-muslimansku kulturu sve do današnjih dana. Jedna od njih, Hajderabad, u centru Indije, velika kao Italija i sa više od 20 miliona stanovnika, naročito privlači našu pažnju svojom reformom islamske nastave: njegov univerzitet zapadnjačkog tipa sastoji se od deset fakulteta među kojima je i fakultet islamskih nauka. Na svim stupnjevima i na svim fakultetima učilo se na domaćem, urdu jeziku i pisalo arapskim slovima. Arapski jezik, fikh (islamsko pravo) i hadis (podaci o životu i riječima Božijeg Poslanika) bili su obavezni predmeti, uz engleski, matematiku i druge predmete moderne nastave. Na univerzitetu, studenti islamskog fakulteta su izučavali ne samo engleski jezik na visokom stručnom nivou, nego i arapski kao i druge čisto islamske predmete. Sem toga postojale su i uporedne studije: sa fikhom se uporedo proučavala moderna pravna nauka, sa kelamom istorija zapadne filozofije, sa arapskim jezikom hebrejski ili jedan od evropskih jezika, posebno francuski ili njemački. Dok su učenici spremali svoje radove, dobivali su dvojicu mentora: profesora sa fakulteta za teologiju i još jednog prema prirodi zadatka, sa fakulteta književnosti ili prava. Ovo je pružalo mogućnost da se paralelno, na istom predmetu, proučavaju činjenice o islamu i zapadna moderna shvatanja. Nakon trideset godina rada i izvanrednih rezultata, od tih kulturnih napora ostale su samo uspomene. Jer, kada su Britanci zauvijek napustili zemlju 1947. godine, dijeleći je na muslimanski Pakistan i nemuslimanski Barat, ovaj posljednji je uključivao ne samo svoje susjedne domorodačke države, nego ih je čak dezintegrirao i uključivao u druge administrativne kombinacije, stvarajući jezičke »narodnosti«.

Vratimo se na našu glavnu temu. Pasivan posmatrač, bagdadski halifa, asistirao je čestim pobunama provincija: državni

udari su ih dijelili na dva ili više dijelova ili, naprotiv, ujedinjavali ih pod jednom rukom, mijenjajući guvernere. Ipak, rijetko se dešavalo da su nemuslimani zauzimali muslimansku zemlju. Istaći ćemo samo slučaj Seldžuka. Kada su se pojavili u XI vijeku, oni su brzo pokorili ne samo centralnu Aziju, nego su došli i do granica Male Azije. Poslije nekoliko generacija sjajne vladavine, oni su ustupili velikim dijelom svoje mjesto onima koje mi nazivamo otomanski Turci. Ovi posljednji su prešli Bosfor da bi zatim proširili svoju oblast sve do zidina Beča. Njihov glavni grad je najprije bio Konja, zatim Carigrad (Istanbul) i sada, Ankara. Njihovo povlačenje, početo u XVIII stoljeću napuštanjem Evrope, završeno je 1919. godine kada su izgubili sve posjede u prvom svjetskom ratu. Povoljni međunarodni događaji omogućili su ipak Turskoj da se razvije u republiku, isprva krajnje nacionalističku i laičku, ali koja se, budući demokratska, sve više prilagođava vjerskim osjećanjima naroda, koji je duboko islamski. U šesnaestom stoljeću Otomansko Carstvo se u Evropi prostiralo do Austrije, u Africi do Alžira, a u Aziji od Georgija pa do Jemena, prolazeći kroz malu Aziju i Mezopotamiju. Neki od njihovih starih islamiziranih posjeda su danas nezavisne države; neke su pale pod sovjetsku vlast, dok su se one sa nemuslimanskom većinom potpuno odvojile od Turske.

U XIII vijeku jedan dio Tatara još nije bio prihvatio islam. Hulagu, koji ih je predvodio, ne samo što je usput pobio stotine hiljada muslimana, nego je 1258. godine razorio prijestonicu Bagdad. Ipak, njegova vojska je potučena u Palestini od Bajbera, muslimanskog kralja Egipta. Hulagu je poduzeo još jednu ofanzivu, sklopivši savez sa krstašima, ali bez uspjeha. Ovaj događaj označava početak opadanja muslimanske civilizacije i početak razvoja zapadnjačke. Još i u našem, XX vijeku, muslimani su u zaostajanju na ovom polju u poređenju sa Amerikancima i Evropljanima. Treba naglasiti da je napor muslimanskih mistika da pridobiju varvarske Tatare uskoro uspio. Kada su islamizirani, oni se nisu samo borili za islam, nego su i kolonizirali mnoge zemlje istočne Evrope. Još i danas ima njihovih tragova u vidu islamskih zajednica Finske, Litvanije, Poljske, SSSR-a, itd.

ANDALUZIJSKI HILAFET

Kako smo naveli ranije, u vrijeme dolaska dinastije Abasija na vlast, Španija se odvojila od muslimanskog Istoka. Tek poslije gotovo 1000 godina, 1492. godine, poljednje tragove muslimanskog carstva uništiće ovdje hrišćani Kastiljanci. Ova duga vladavina bila je za Španiju ne samo period velikog napretka, nego posebno izvor ugleda: muslimanski fakulteti Španije nisu prestali da privlače studente sa sve četiri strane Evrope. Ostaci muslimanske arhitekture, još uvijek vidljivi na Pirinejskom poluostrvu, pokazuju zadivljujući napredak učinjen na ovom polju. Poslije vojnog poraza muslimani su doživjeli krvava progonstva od hrišćanskih misionara. Pored toga, oni su morali gledati i masovna uništavanja biblioteka, kada su spaljene stotine hiljada rukopisa. To je bilo prije pronalaska štamparije. Šteta je bila nenadoknadiva.

ISTOK I JUGOISTOK AZIJE

Kina nije nikada doživjela muslimansku političku vlast. Došavši u sjevernu Aziju, muslimani su islamizirali provinciju Sin-Kjang i vjerovatno preko mora, stigli do provincije Jun-Nan. Oni su tu imali privremene kneževine, ali zahvaljujući naročito miroljubivom djelovanju muslimanskih misionara, mnogi milioni Kineza i Tibetanaca primili su islam. Međutim, velika većina Kineza je ostala još uvijek van monoteističke vjere islama.

Sasvim drugačija je istorija jugoistočne Azije. U ovim posljednjim stoljećima ovdje su vraćali muslimanski trgovci sa juga Arabije i sa juga Indije. Zahvaljujući njihovim nastojanjima, islamizirano je ne samo Malezijsko poluostrvo, nego i hiljade drugih ostrva u novom regionu. Islam je prevladao ne samo u Indoneziji nego također i na južnim ostrvima Filipina. Podijeljeno na veliki broj državnica, ovo područje su malo po malo podjarmili Evropljani, uglavnom Englezi i Holandani. Poslije više vijekova strane vladavine, Indonezija (sa 70 miliona muslimana) je dobila svoju

nezavisnost. Malezijsko poluostrvo je povratilo svoj suverenitet u okviru Britanskog Komonvelta.

AFRIKA

Sjeverna Afrika od Egipta do Maroka pripojila se islamskoj teritoriji vrlo rano. Za ostatak ovog kontinenta historije su različite i variraju od područja do područja. Istočna Afrika je, naravno, bila prva koja je, zbog blizine Arabije, primila islamski uticaj. Ovdje nisu samo velika područja prišla islamu, nego su tu postojale i značajne muslimanske države.

Zapadna Afrika je upoznala islam mnogo kasnije, ali su energični naponi nekih vladara, svakako u skladu sa domaćom kulturom toga vremena, pridobili vjeri velike dijelove ovoga područja. Ovdje tokom vijekova nalazimo prava muslimanska carstva. Po riječima arapskih hroničara odavde potiču moreplovci koji su prvi otkrili put za Ameriku, a posebno i put za Brazil. Prvi Evropljani pod Kristoferom Kolumbom i njegovim nasljednicima našli su tamo crne stanovnike. Uprkos uništenju historijskih dokumenata, ima osnova vjerovanju da su ne samo muslimani crne Afrike, nego i Berberi učestvovali u kolonizaciji Amerike. Na ovo ukazuje i naziv Brazil, s obzirom na to da je Birzalah ime jednog velikog dobro poznatog berberskog plemena i da se članovi toga plemena zovu zajedničkim imenom Brazil. Ta riječ, međutim nije ni brazilijanska ni evropska. Poznat je sličan slučaj sa otokom Palma među Otocima sreće (Kanarsko otočje u Atlanskom okeanu) koja se nekada zvala Bene Hoare, po imenu jednog drugog berberskog plemena Beni Huara, što potkrepljuje pretpostavku o Brazilu. Ovi afričko-američki odnosi pod muslimanima nastavljali su se sve do pada muslimanske Španije i početka evropske kolonizacije Amerike o čemu govore mnoge historijske činjenice. Sama Afrika je pala pod dominaciju evropskih sila: Francuske, Njemačke, Portugalije, Belgije i dr. Mnogi predjeli nisu nikada upoznali muslimansku vladavinu, ali se islam ovdje neprekidno širio sve do dana današnjeg, uprkos snažnom protivljenju zapadnih vlada, i njihovih marioneta.

Sa nedavnom dekolonizacijom većina zemalja sa islamskom većinom su postale nezavisne, iako su neke od njih podvrgnute tiraniji nemuslimanskih diktatura i progona. Druga područja se kreću prema sve većoj autonomiji.

DANAŠNJI SVIJET

Od Indonezije pa do Maroka ima više od trideset muslimanskih država koje su članice OUN. U Evropi imamo Tursku i Albaniju a u SSSR-u postoji niz muslimanskih republika, čija autonomija - čini se - postepeno raste, čak i u pogledu muslimanske vjere. Britanski Komonvelt pokazuje da ni povezivanje u grupu nemuslimanskih država ne ometa stvarnu samostalnost muslimanskih članica, uz uvjet da oni na kormilu imaju dovoljno inteligencije i nesebičnosti, da više vole nacionalni interes od svoga vlastitog. Ako bi Španija, Francuska, SSSR, Indija, Kina omogućile svojim islamskim zajednicama da se samostalno razvijaju, borba ne bi bila neophodna, i svi bi mogli da žive u slozi i saradnji za dobrobit svijetu.

Islam se danas učvrstio unutar svih glavnih rasa (izuzetak predstavljaju američki crvenokošci). Muslimani koji govore arapski jezik važni su naročito zbog toga što je njihov jezik rizničar izvorne islamske nauke, prije svega Kur'ana i Hadisa. Indo-Pakistanci i Malajo-Indonežani predstavljaju dvije najbrojnije etničke grupe. Crna rasa ima taj značaj što je sačuvala svoju izvornu snagu. Naučnici kao profesor Tajnbi, odlučno tvrde da vodstvo buduće ljudske civilizacije pripada crnim narodima. U toj rasi islam je stekao mnoge pristalice, a poznata je gorljivost novih obraćenika.

Broj muslimana u svijetu ne može se nikada precizno utvrditi. Ali, sasvim je očito da se četvrtina ili petina potomaka Adema i Have okreće prema Kabi (u Meki) da bi izgovorili: »Allahur ekber«.

Glava XV

SVAKODNEVNI ŽIVOT MUSLIMANA

ROĐENJE

U vjeri koja nije rezervisana za jednu rasu ili jednu zemlju, nego je upućena čitavom čovječanstvu, postoje dva načina da se postane član zajednice: dobrovoljni pristup i pristup bez svoje volje.

Dobrovoljni pristup zrelog čovjeka potpuno svjesnog svojih postupaka i slobodnog u svom izboru zasniva se na onoj »izjavi jezika i potvrdi srca« o kojoj je govorio Božiji Poslanik. Poslije kupanja ili bolje tuširanja, s ciljem da se tijelo simbolično opere od ljage neznanja, novi obraćenik izgovara obično u prisustvu dva svjedoka, sljedeću izjavu: »Vjerujem da nema boga osim Allaha i vjerujem da je Muhamed a. s. Božiji Poslanik« (Ešhedu en la ilahe illellah ve ešhedu enne Muhemmeder-resulullah).

Poslanik je imao običaj da nove obraćenike pita kako se zovu; ako im je ime bilo iz nekog razloga nespojivo sa islamom, on ga je mijenjao i dotičnoj osobi davao novo prikladnije ime. Na primjer, ako se neko zvao »obožavatelj Kabe« ili »obožavatelj Sunca«, ili »neuredna« ili »izgubljen«, Poslanik nije dopuštao neko takvo ime. U naše vrijeme novi obraćenici obično uzimaju neko arapsko ime jer arapski, maternji jezik Poslanika i Poslanikovih žena - koje su i same nazivane »majke vjernika« - zaslužuje da bude smatran maternjim jezikom svakog muslimana.

Svaki musliman treba, bar kao društvenu dužnost, da zna toliko arapskog jezika (najmanje alfabet) koliko je neophodno da može da čita kur'anske tekstove. Muslimanski obraćenici su uvijek

pridavali važnost toj dužnosti, pa su prilagođavali arapsko pismo svojim nacionalnim jezicima: persijski, turski, maležanski, paštu, urdu i dr. Preporučljivo je, dakle, da novi obraćenici i ovladaju arapskim pismom da bi ga upotrijebili u svom sopstvenom nacionalnom jeziku, bar za saobraćaj među muslimanima. Ovaj savjet ima i praktični značaj, jer arapsko pismo, budući snabdjeveno svim znakovima za vokalizaciju, predstavlja najpreciznije pismo na svijetu, daleko najsigurnije od svake neodređenosti; a da ne govorimo o njenoj istinskoj dekorativnoj ljepoti.

Dodajmo usput i to da se znakovi za vokalizaciju upotrebljavaju samo kod mogućih dvosmislenosti, ali ovdje navika mnogo pomaže.

Što se tiče pristupa bez sopstvene volje (rođenjem), on također ima svoju formu. Ako je dijete rođeno u muslimanskoj porodici, čim je babica završila svoj posao, izgovara se ezan u desno uho djeteta, a ikamet u lijevo uho. Tako je prvo što dijete čuje i što je njemu upućeno potvrda vjere, poziv da obožava svog Stvaratelja koji je i poziv na njegovu sopstvenu dobrobit, ukratko, podsjećanje na pogodbu sklopljenu nekada između njega i njegovog Stvaraoca, što je spominje Kur'an (7:172): »I kad je izveo tvoj Gospodar iz leđa Ademovih sinova njihovo potomstvo i učinio ih svjedocima protiv samih sebe. »Zar ja nisam vaš Gospodar?« Rekoše: »Da, mi svjedočimo!« - da ne biste rekli na Sudnjemu danu: »Mi o ovome nismo ništa znali«. Ezan ili poziv na salat glasi u prijevodu ovako: »Bog je najveći« (ponoviti 4 puta), »Ja vjerujem da je Muhamed a. s. Božiji poslanik« (2 puta), »Nema božanstva osim Boga« (jedanput). Ikamet ili objava da je vršenje salata spremno za početak glasi ovako: »Bog je najveći; ja vjerujem da nema božanstva osim Boga, ja tvrdim da je Muhamed a. s. Božiji poslanik; ustani na salat, ustani na spas; namaz počinje (dva puta); Bog je najveći, Bog je najveći, nema božanstva osim Boga«.

POČETAK ŽIVOTA

Kada se djetetu prvi put podreže kosa, udjeljuje se siro-

masima srebro težine kose bilo u srebru ili u novcu iste vrijednosti. Ako se može žrtvuje se i jedna ovca (kurban) za gozbu siromasima i prijateljima.

Dob u kojoj se vrši obrezivanje muškog djeteta nije ograničena ali se to obično praktikuje u ranijim godinama. Za odrasle obraćenike, obrezivanje se ne smatra obaveznim.

Kad dijete odraste za početak školovanja, obično poslije navršetka četvrte godine, organizuje se jedno porodično slavlje na kome dijete prima svoju prvu lekciju. Pred djetetom se tada prouči prvih pet stihova 96-og poglavlja Kur'ana, koji su ujedno prvi ajeti objavljeni nepismenom Poslaniku, a koji mu govore da čita i piše. Traži se od djeteta da ih ponovi riječ po riječ. Evo tog teksta u prijevodu:

»U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog!

Čitaj u ime tvog Gospodara koji je stvorio, koji je stvorio čovjeka od jedne kaplje krvi. Čitaj, jer tvoj Gospodar vrlo plemenit, je Onaj koji je naučio čovjeka da se služi perom: On je naučio čovjeka onome što on nije znao.«

Kasnije, kada dijete bude za to sposobno, pokazuje mu se kako se obavlja namaz, učeći ga postepeno da napamet recituje tekstove; o tome ćemo govoriti kasnije. Kad ono napuni sedam godina roditelji trebaju primijeniti i kazne da se ono privikne na namaz.

Post postaje obavezan, isto kao namaz, čim dijete dođe u doba puberteta. U muslimanskim porodicama dijete se na to privikava mnogo prije tog doba. Naime, to je velika radost i slavlje kada dječak ili djevojčica posti svoj prvi dan u mjesecu ramazanu. Obično dijete počinje da posti u dvanaestoj, a zatim sve više i više tokom sljedećih godina, kako bi bilo sposobno da u pubertetu posti čitav mjesec.

Hadž (hodočašće u Meku) je obavezan jednom u toku života. U toku druge sedmice dvanaestog lunarnog mjeseca zul-hidždžeta sastaje se skup u Meki a zatim se oko sedmicu dana obilaze razna mjesta u blizini Meke (Arefat, Muzedelifa i Mina). Arapska vlada osigurava sposobne vodiče, koji lično upoznaju svakog hodočasnika o onome što treba činiti da bi izvršio propisane obrede.

U toku hadža muškarci odbacuju svoju uobičajenu odjeću i oblače ritualni ihram, koji se sastoji od nešivenog komada tkanine oko bokova i drugog komada platna koji pokriva leđa a glava ostaje gola (žene zadržavaju svoju uobičajenu odjeću koja treba da bude pristojna; pokriva njihove ruke i noge do zglobova). Stranci treba da obuku ihram van harema ili granica grada Meke, prije ulaska u grad a Mekelije to treba da urade u samom gradu. Zatim se ide na Arefat gdje se provede čitav dan 9. zühidždžeta u molitvi i razmišljanju; noć se provodi na Muzdelifi; 10, 11, 12 dan toga mjeseca se provode na Mini i u tome periodu se simbolično svaki dan kamenuje šejtan (satana), čine se kratke posjete Meki da bi se obilazilo oko Ka'be i 7 puta prelazila razdaljina između Safe i Merve (sa'aj). Posjete posebne molitve koje se izgovaraju za vrijeme tavafa (obilaska oko Ka'be) a druge za vrijeme sa'ja, bilo da se ide od Safe prema Mervi ili od Merve prema Safi. Od trenutka oblačenja ihrama pa do njegovog skidanja, treba stalno odgovarati na Božiji poziv, izgovaranjem talbije, naročito nakon svakog namaza.

Kod umre se ne provodi vrijeme na Arefatu, Muzdelifi i Mini nego se samo obavlja tavaf i sa'j. Za ovaj ritual, kada se oblači ihram, čak i stanovnici Meke moraju izići iz grada i obaviti tavaf i sa'aj, nakon čega slijedi brijanje glave i povratak u normalan život.

ZEKAT

Zekat je porez na ostvareni porast raznih vrsta dobara: u zemljoradnji, trgovini, eksploataciji ruda, stadu ovaca, goveda ili kamila koja pasu na javnim pašnjacima. Ovaj porez se primjenjuje i na ušteđevinu. Ova posljednja kategorija (porez na ušteđevinu) je prepuštena savjesti pojedinaca, dok oporezivanje po ostalim osnovama sprovodi mjesna vlast. Tako, ako neko uštedi izvjesnu sumu (u vrijeme Poslanika minimum je bio 200 dirhema ili srebrnine u toj vrijednosti, čemu odgovara približno 68 N. F. ili 5 funti ili 14 dolara⁷ i ako ta suma ostane u kasi tokom čitave godine, on je dužan

---

⁷ U naše doba stalne inflacije i devalvacije i ovi ekvivalenti se moraju često mijenjati (odnos 1:10 između zlata i srebra je isto tako sada poremećen). Za

platiti 2,5% na ime zekata. Ako neko ima dugova, oni se odbijaju od njegove ušteđevine kod proračuna poreza. Zekat se daje direktno ili posredstvom ustanova ako ne postoje u zemlji. Po Kur'anu (9:60) korisnici tog poreza su »siromasi«, oni koji nemaju dovoljno, sakupljači (zekata), oni čija srca treba privući (islamu), robovi (da se otkupe), dužnici (da se oduže), borci na Božijem putu i putnici«. Ukupna godišnja obaveza zekata može se izvršiti davanjem za samo jednu kategoriju korisnika ili za više njih.

Jedan drugi porez je u vezi sa dva vjerska slavlja. Negdje na kraju mjeseca posta, jedan iznos koji je dovoljan za ishranu odraslog čovjeka u toku jednog dana, daje se nekom siromahu. U drugom slavlju, koje se održava kada se slavi hodočašće u Meki, imućni ljudi trebaju žrtvovati jednu ovcu, čiji se jedan dio da siromasima a drugi dio pojede porodica i njen gosti.

Što se tiče novčanih pitanja, treba naglasiti da muslimanu nije dozvoljeno da učestvuje u poslovima na bazi kamate na zajam, u hazardnim igrama, u lutrijama i sličnim stvarima. Niko rado ne plaća kamatu! Treba dakle izbjegavati traženje, kamate na dati zajam. Kamata koju banka, daje na uloge je već složenije pitanje i zavisi od mehanizma upravljanja bankom. Ako je banka lihvarska, prihodi izvučeni iz njenih dobitaka su zabranjeni; ali u nekim zemljama i nema druge vrste banke pa odbijanje da se prime kamate može imati posljedice štetne za islamsku stvar: banka može, na primjer, sume nepodignutih kamata uložiti u poslove koji su bezbožni ili upereni protiv islama.. U takvim slučajevima treba primiti kamate na ulog, ali ih ne trošiti za sebe nego ih dati u dobrotvorne svrhe.

Dozvoljena su ugovorna osiguranja državnog i nacionalizovanog tipa, kao i osiguravajuća društva na principu uzajamnosti; osiguravajuća društva i slične ustanove na kapitalističkoj osnovi, nisu dozvoljena.

BRAK

---

određivanje minimuma koji podliježe zekatu vjernik treba da se obrati za savjet pravniku kad kog je to potrebno.

Musliman ima pravo da oženi ne samo muslimanku, nego također i Jevrejku ili hrišćanku, ali ne i ženu koja je idolopoklonik, politeist ili ateista. Muslimanka se ne može udati za nemuslimana.

U slučaju da neki već oženjen čovjek primi islam, a njegova žena je jevrejka ili hrišćanka i ne želi da slijedi primjer svoga muža, to nema uticaja na brak. Ali, ako žena pripada kategoriji žena zabranjenih muslimanima, i ostaje pri svojoj religiji, bračni život se mora odmah prekinuti; žena dobiva dovoljan rok da razmisli, nakon čega slijedi samo razvod.

Ako neka već vjenčana žena prihvati Islam, a njen muž nije musliman, bračni život se mora odmah prekinuti, i poslije dovoljnog roka za razmišljanje koji se daje njenom suprugu, ona dobiva sudski razvod kojim se brak poništava.

SMRT

Na svojoj samrtnoj postelji musliman pokušava da izgovori vjersku formulu: »Ja vjerujem da nema boga osim Allaha i tvrdim da je Muhamed a. s. Božiji poslanik«. Ljudi koji ga okružuju pomažu mu u tome izgovarajući pred njim istu formulu povišenim glasom, dok on umire.

Tijelo umrlog se opere prije ukopa. Ono se zamota u tri komada platna, pošto je s njega skinuta obična odjeća. Da bi se tijelo opralo posipa se sapunjavom vodom, zatim čistom vodom da bi se oprali tragovi sapuna, i konačno, kamforisanom vodom. Ako pranje tijela nije moguće, dovoljan je tejemum. Pošto se zamota u tri komada čaršafa obavi se dženaze namaz (detalji kasnije). Ta služba se može obavljati i u odsustvu tijela u bilo kom dijelu svijeta. Za sahranu se iskopa grob tako da bude, ukoliko je to moguće, paralelan sa Mekom; glava umrlog je blago nagnuta udesno da bi njegovo lice bilo okrenuto Kabi. Kada se tijelo stavi u grob izgovara se: »U ime Boga i u vjeri Božijeg Poslanika«.

Izračito je zabranjeno da se daju prekomjerni troškovi za grobove, koji trebaju biti što je moguće jednostavniji. Radije treba trošiti za siromahe i bijednike, moleći Boga da za to nagradi dragog

umrlog.

OPĆI OBIČAJI

Što se tiče vršenja svakodnevnih namaza i godišnjih postova, neki običaji su osobito preporučeni. Najvažniji među njima je redovno čitanje Kur'ana praćeno prijevodom, (ako je potrebno) i razmišljanje o stvarima koje su sadržane. Šta može biti više plodonosno i blagosloveno od ovog prizivanja Božijih riječi!

Kada se počinje nešto, kaže se *Bismillah* (»u ime Boga«); a kada se završi *Elhamdu lillah* (»hvala Bogu«). Kada se odlučuje da se učini nešto, ili kada se daje obećanje nekome, treba posebno dodati *Inša-Allah* (»ako Bog da«).

Pri susretu, muslimani se pozdravljaju riječima: *selamun alejkum*, (ili *es-selamu alejkum*); odgovara se isto, ili se kaže: *ve alejkumu-s-selam* (svi ovi pozdravi znače: mir tebi). Oni su obuhvatniji nego uobičajeni pozdravi dobro jutro, dobro veče itd. koji su ostaci iz vremena neznanja.

Treba se naviknuti spominjati Boga kada se ide na spavanje i kada se ustane (*subhanallah*, - to je najjednostavnija formula). Lijepo je također prizivati Božiji blagoslov Poslaniku, na primjer riječima: »*Allahumme salli ala Muhamed ve barik ve sellim*« (Bože, budi naklonjen Muhamedu a. s., blagoslovi ga i uzmi ga u svoju zaštitu).

Poslanik je uvijek više volio desnu stranu: ako je oblačio svoje sandale oblačio je prvo desnu nogu, zatim lijevu; a obrnuto kada ih je skidao; kada je oblačio neku odjeću prvo desni rukav, zatim lijevi; kada je češljao kosu, češljao je prvo desnu stranu glave, zatim lijevu; kada je ulazio u kuću ili u džamiju, činio je to prvo desnom nogom, zatim lijevom. Nasuprot tome, ulazeći u umivaonicu ili kupatilo, stavljao je prvo lijevu nogu. Pri izlaženju, činio je u ta dva slučaja obrnuto. Isto tako, kada je skidao odjeću ili obuću počinjao je lijevom, a zatim desnom stranom.

Molitve Bogu treba stalno upućivati, kod svakog akta u životu, bez obzira da li je to prirodna potreba ili namjeran akt, kao što su najsvećaniji od njih, naime priprema za namaz. Oblici molitve

koje je koristio Poslanik u nekim od tih prilika, spomenuti su ranije. Drugi se mogu naći u detaljnim i opsežnijim djelima.

HRANA I PIĆA

Evo u pogledu hrane i pića nekoliko glavnih tačaka:

Svinjsko meso (tu se podrazumijeva i mast) je zabranjeno isto kao i alkoholno piće. Ovdje treba ukloniti mogući nesporazum. Riječ hamr, koju koristi Kur'an, iako je izvorno značila vino napravljeno od grožđa, ipak je već u doba Poslanika taj izraz označavao bilo koje alkoholno piće bez obzira na materijal od kojeg je napravljeno. Tako, kada je objavljen ajet o hamru, muslimani iz Medine su protili svoje zalihe svih vrsta alkoholnih pića, a ne samo vina. Treba primijetiti da su u Medini fermentirana pića pravljena od hurmi. Što se tiče ostalog mesa, musliman ga može uzimati samo od ptica i životinja koje su zaklane na propisan način. Kur'an kaže (5:4):

»Zabranjeno vam je: sve što je od sebe uginulo, krv, svinjsko meso, sve što je zaklano uz prizivanje imena lažnog božanstva, udavljeno, ubijeno, ono što je uginulo usljed pada, što je rogom probodeno, ono što je zaklala divljač, osim onoga što ste priklali prije nego što uquine, ono što je zaklano na žrtvenicima... Ali, onome ko bude prisiljen glađu, ne namjeravajući da griješi, Bog će oprostiti. Bog oprašta i milostiv je.« Čak i dozvoljene životinje i ptice, ako su ih zakali nemuslimani, mogu se koristiti samo ako su ih zaklali članovi onih zajednica kojima su poslate Božanske objave (hrišćani i Jevreji na primjer), uz uvjet da se drže propisa svoje religije u pogledu ritualnog klanja. Pile koje udavi neki hrišćanin nedozvoljeno je isto kao da ga je udavio musliman.

Klanje životinja po propisu vrši se na sljedeći način: Izgovori se prvo Bismillah (u ime Boga), zatim se prereže vrat, dušnik i jednjak, kao i dve vratne žile, pazeći da se ne ozlijedi kičma, kao i da se ne odvoji glava od tijela ili koža, prije nego životinja bude potpuno mrtva.

Upotreba tanjira i posuđa od zlata i srebra za služenje jela i pića zabranjena je muslimanima. Poslanik je rekao: »Upotreba zlata i

čiste svile je zabranjena muškarcima, a dozvoljena ženama.« Ipak ima nekih izuzetaka. Tako, upotreba svile za vojnu odjeću je dozvoljena. Isto tako upotreba zlata u zubarstvu. Halifa Osman je imao zube presvučene zlatom; Arfadža ibn Es'ad prenosi da mu je Poslanik osobno dozvolio da ima zlatni nos mjesto prirodnog kojeg je bio izgubio u ratu, a umjetni od srebra mu se pokvario.

ODIJELO I FRIZURA

Nošenje tkanina koje su potpuno tkane od prirodne svile je u islamu muškarcima zabranjeno (ova zabrana se ne odnosi na žene). Poslanik je za muškarce jednako pokudio i crvenu odjeću. On je nosio bradu i preporučivao muslimanima da čine isto.

Muslimanke treba da se oblače na pristojan način i ne smiju nositi kratke suknje, velike izreze i proziru odjeću. One ne trebaju oponašati muškarce u njihovom držanju i frizuri, nego naprotiv trebaju izbjegavati sve što podsjeća na »glamour gerle« (žene napadno odjevene). Poslanik je preporučivao ženama nošenje odjeće slične pantalonama. Što se tiče haljina, one trebaju dosezati najmanje polovinu noge ispod koljena.

OBAVLJANJE SALATA

»Čistoća je pola vjere«, govorio je Poslanik. Stoga će se, kada se hoće obavljati namaz, prvo oprati svoje tijelo. Za svakodnevni salat dovoljno je jednostavno obredno pranje (abdest), ali u izvjesnim slučajevima potrebno je kupanje ili bar tuširanje: za supružnike, poslije spolnih odnosa; za muškarce poslije noćne polucije; za žene, poslije njihovih ciklusa ili porođaja. Sunnet jasno nalaže tuširanje prije džume-namaza petkom.

Obredno kupanje (gusul): prvo se vrši umivanje, kako je niže opisano, zatim se polijeva vodom svo tijelo, od glave do pete, i to najmanje tri puta. Ako se koristi kada, treba je poslije pranja isprazniti a zatim čitavo tijelo sprati čistom vodom koja se sipa iz

vrča ili tuša.

Obredno pranje (abdest) se obavlja ovako: učiniti naum izgovoriti riječi Bismillah (u ime Boga), oprati ruke do iznad šake, isprati usta, oprati nosnice vlažnim prstima, oprati lice od čela do brade i od uha do uha, oprati desnu, zatim lijevu ruku uključujući i laktove, prevući vlažnim prstima preko glave i ušiju (po nekim školama i preko vrata), zatim oprati desnu, pa lijevu nogu do članaka. Svaka radnja se ponavlja tri puta, što je pravilo samo u normalnim uslovima. Ako nedostaje vode dovoljno je sve preći samo jedanput.

Ako vode uopće nema, tejemun (simbolično pranje) zamjenjuje umivanje, a i kupanje. Dozvoljava se i bolesniku kome škodi voda. U takvim slučajevima, izgovara se namjera, izgovara se Božije ime (Bismillah), a zatim se postavljaju dlanovi na čistu zemlju ili zid kuće, i njima se prelazi preko lica; ponovo se stavljaju dlanovi na zemlju, da bi se prešlo lijevim dlanom preko desne ruke do lakta, zatim desnim dlanom preko lijeve ruke. Tejemum simbolizuje pokornost čovjeka pred Svemogućim.

Nije neophodno da se pranje ponavlja za svaki namaz, ako to ne iziskuje neka nova obredna nečistoća: spavanje, ispuštanje vjetra, urina i drugog, ili povraćanje. Je li potrebno naglašavati da, budući da se pravila čistoće tiču higijenskih potreba, treba u nužnicima obavljati pranje vodom a ne samo papirom? Upotrebu papira sa rukopisom i štampom treba ukloniti ne samo iz higijenskih razloga, nego i da bi se iz bjeglo nehотиčno nepoštovanje Božijeg imena.

Za obavljanje namaza potrebna je i čista odjeća i čisto mjesto (ni džamija ni posebni prostirači nisu obavezni.) Treba također znati Kiblu ili smjer Kabe koja se nalazi u Meki. Lahko je, uz pomoć karte svijeta i kompasa, naći tu orijentaciju: pošto je Meka smještena u sredini Arapskog poluostrva, bliže njegovoj lijevoj granici, stanovnici Francuske će se, npr., okrenuti prema jugoistoku, Jugoslavije također, Mauritanije i Senegala prema istoku, itd. Budući da je zemlja okrugla, dva puta mogu voditi pravom linijom iz jedne tačke u bilo koju drugu. Za orijentaciju pri vršenju namaza vrijedi smjer najkraćeg rastojanja između tačke u kojoj se klanjač nalazi i Kabe: u Kvebeku ili San Francisku to će biti istok-jugoistok; na

Aljaski jugozapad. U tački na globusu koja se nalazi nasuprot Kabi, pošto je u četiri smjera udaljenost jednaka, izbor smjera je prepušten pojedincu i on se može okrenuti u bilo kom pravcu da bi se orijentisao prema Kabi.

Ima pet svakodnevnih namaza, od kojih se drugi dnevni petkom zamjenjuje jednim svečanim namazom, koji se zajednički obavlja u džamiji (džuma). Sem toga postoje još dvije godišnje molitve o dva praznika: prva se obavlja na kraju mjeseca posta (ramazana) a druga pada u vrijeme hodočašća, u Meki. Svi ti namazi međusobno liče po formi, ali se razlikuju po trajanju. Tako jutarnji namaz ima samo dva rekata, drugi i treći namaz (u rano poslijepodne i kasno poslijepodne) imaju svaki po četiri rekata, četiri (rano uveče) tri, a peti (kasno uveče) četiri. Poslanik je čvrsto preporučio da se doda još jedan namaz od tri rekata, nazvana vitr, odmah iza petog namaza.

Obavezno je samo pet dnevnih namaza, ali je Poslanik običavao dodavati, u vrijeme svakog namaza, nekoliko rekata što se smatra jako preporučenim. Tako su jako preporučena dva rekata prije jutarnjeg namaza; prije podnevnog namaza četiri rekata (ili dva puta po dva) a poslije njega još dva rekata; dva rekata nakon večernjeg namaza i tri rekata - prema hanefijskoj školi a prema drugim školama prvo dva rekata a zatim samo jedan - nakon noćnog namaza. Ovaj posljednji namaz zove se vitr. Pored ovih, može se obavljati namaza koliko se želi kao nafile, djela pobožnosti. Što više namaza to je veća zasluga. Nadalje, kada se uđe u džamiju, preporučeno je klanjati dva rekata kao tehijatul-mesdžid (kao počast Božijoj kući).

Vršenje namaza odvija se ovako: obave se propisana čišćenja, odabere se čisto mjesto, okrene se prema Kabi, ruke se dignu u visinu ušiju i jasno izgovara namjera riječima: »Namjeravam da u ime Boga klanjam taj i taj namaz (on se navede) sa njegovim rekatima, okrećući se prema Kabi, kao imam (kao jedan od onih koji slijede imama - prema prilici). Zatim se izgovara formula Allahu ekber (Bog je najveći) i spuste se ruke: po malikijskoj i šiijjskoj školi, ruke su spuštene slobodno sa strana i dodiruju noge, ali, po svim drugim školama, one se preklapaju, žene na prsima, a muškarci po sredini tijela, lijeva ruka dodiruje tijelo a desna ruka je na njoj. Tada

počinje namaz i od tog trenutka ne smije se ni s kim govoriti niti gledati drugdje do u jednu tačku na zemlji gdje će se postaviti lice pri padanju ničice (sedždi), niti činiti bilo kakve pokrete koji narušavaju svečanost namaza. Pri svakoj obrednoj kretnji (klanjanje, sedžda, sjedeći stav) izgovara se Allahu ekber.

Namaz počinje jednom himnom iza koje slijedi prvo poglavlje Kur'ana; zatim se uči neko drugo poglavlje ili nekoliko odlomaka iz Kur'ana, izabраниh po želji. Samo kur'anski tekstovi mogu biti učeni naglas. Prva dva rekata prvog, četvrtog i petog namaza te džuma i bajram namaz. Svi ostali klanjaju se u sebi.

Pošto se završi učenje Kur'ana, na način koji je izložen, nakloni se polažući dlanove na koljena i u tom položaju se izgovara tri puta: »Slava velikom Bogu«. Zatim se diže i govori: »Bog je čuo onoga ko Ga veliča: naš Gospodaru, hvala Ti«. Zatim se pada ničice, dodirujući čelom, nosom i dlanovima tlo, savijenih koljena i tu se izgovara tri puta: »Slava Bogu koji je najuzvišeniji«, zatim se sjeda na lijevo stopalo, ootavljajući desno stopalo slobodno, tako da su prsti okrenuti napolje, a peta strši gore, položaj u kome se traži oprostaj od Boga. Zatim se ponovo pada ničice ponavljajući iste riječi kao i pri prvoj sedždi. Konačno se ustane i stane uspravno. Sve to, misli se na uspravno držanje, na klanjanje i sedždu, čini jedan ciklus ili rekat, koji smo spomenuli u više navrata.

Drugi rekat počinje prvim poglavljem Kur'ana, iza njega slijedi neki drugi dio po izboru. Zatim se nakloni na koljena, pada ničice dva puta, ponavljajući odgovarajuće riječi, kao i u prvom rekatu. Poslije druge sedžde se ne diže nego se ostaje sjedeći na lijevom stopalu i priziva se Božija prisutnost i potvrda vjere.

Ako namaz, kao jutarnji, ima samo dva rekata, on se završava pozdravom (selamom), okrećući glavu prvo desno i izgovarajući »*esselamu alejkum ve rahmetullah*« (mir vama i milost Božija), zatim lijevo ponavljajući iste riječi. To je kraj. Ali, ako namaz ima više od dva rekata, tada se poslije sjedenja nakon drugog rekata diže i ponovo uči prva sura Kur'ana ali bez drugih odlomaka; zatim se nakloni, digne, pada ničice dva puta. Ako namaz ima tri rekata (kao četvrti, na početku večeri) ostaje se sjedeći poslije dvije sedžde trećeg rekata i završava se sa dva selama. Ako namaz ima četiri

rekata (dva posljedopodnevna namaza i kasni večernji), tada se odmah poslije dvije sedžde trećeg rekata diže recituje se ponovo prvo poglavlje Kur'ana, nakloni se, pada ničice, zatim se ostaje sjedeći i završava selamom.

NEKE OSOBITOSTI

Po šafijskoj i hanbelijskoj školi jutarnjem namazu dodaju se neke formule prizivanja, nazvane kunut. Naime, kada se poslije klanjanja u drugom rekatu, digne, ne pada se odmah ničice nego se ostaje uspravno, dignu se ruke ispred prsa i izgovara se jedna dova, zatim se nastavlja namaz, pada se ničice, itd. Druge škole ne primijenjaju taj kunut, jer smatraju da ga je Poslanik praktikovao samo privremeno. Hanefijska škola ima također svoj kunut, ali u toku trećeg rekata vitr namaza, koji dolazi poslije petog namaza, kasno uveče. Naime, kada se završi učenje Kur'ana u trećem rekatu ne naklanja se odmah, nego se prvo uči ta dova; poslije toga namaz se nastavlja, klanjajući se, itd., kao i obično. Treba napomenuti da, ako se namaz obavlja zajednički, treba slijediti ono što čini imam, bez obzira kojoj on školi pripada.

Pored toga, kada se priziva Božije prisustvo u toku sjedenja na drugom rekatu treba, prema nekim školama, prizivati Božiji blagoslov Muhamedu a. s.; po drugim školama to treba činiti samo dovom, a ne prizivanjem.

RAZLIKE IZMEĐU POJEDINIH ŠKOLA

Postoje tri glavne skupine kod muslimana: sunije, ši`ije i ibaditi (nazvani haridžije), sa nekoliko podskupina. One se međusobno razlikuju u pogledu dogmi i kulta. Ovaj osnovni priručnik nije pravo mjesto da se istražuje povijest i detalji ovih razlika. Međutim, u velikom gradu, kada vidimo muslimane različitih škola kako na razne načine obavljaju isti akt, pitamo se odakle ove razlike. Ostavljajući po strani razlike u dogmama, koje potječu iz

zaključaka vodećih teologa svake pojedine škole, recimo odmah da u stvarima obreda niko nije ništa izmislio nego da sve potječu od samog Poslanika ili su izvedene iz izvještaja o onome šta je on rekao ili učinio.

Upravo sam Poslanik je ponekad mijenjao svoj postupak u nekim radnjama ili oblicima molitvi, ponekad je izričito napominjao da njegov raniji postupak treba napustiti (na primjer, na ruku'u je Poslanik u početku držao ruke obješene a kasnije je stavljao svoje ruke na koljena i zabranjivao prethodni postupak). U drugim slučajevima, on nije ništa govorio kad bi promijenio svoj postupak. U nekoliko slučajeva rasprave su se pojavile nekoliko generacija poslije Poslanika i učenjaci su se razilazili u pogledu značenja koje treba dati nekom izvještaju o postupku Poslanika.

Očigledno je, prema tome, da praktički sve razlike potječu od različitih postupaka samog Božijeg Poslanika i niko nema pravo da prezire bilo koji od njih. Često nema podataka na osnovu kojih se može odrediti hronologija različitih načina obavljanja istog akta da bi se pretpostavilo da posljednji u vremenu mora opozvati raniji. Ako, na primjer, neki šafija odbija da obavlja namaz za imamom hanefijom, to znači da taj šafija, odbija da slijedi samog Poslanika kad je on postupao na način nepoznat šafijskoj školi. Kako je to strašno!

U islamskoj literaturi jedna od počasnih titula Poslanika Muhameda a. s. je »Božiji Miljenik« (Habib-Allah) a Časni Kur'an (33/21) izričito kaže da muslimani u njemu imaju najbolji uzor koji treba slijediti. Dirljivo je primijetiti da je, u Svojoj ljubavi, Bog želio da svaki pojedini neopozvani postupak Poslanika treba da slijede muslimani. U slučaju različitih načina obavljanja nekog čina, postojala je jedina mogućnost da ga neki obavljaju na jedan a drugi na drugi način. Tako izgleda da je Bog htio da nastavi sve postupke Svoga voljenog Poslanika pomoću različitih škola. Zato razvijajmo međusobno poštovanje i trpeljivost.

SALAT ISTIHARA (MOLITVA ZA UPUTU)

Kada smo u nedoumici, Poslanik je preporučio da se molimo Bogu da nas uputi, a ne da pribjegavamo igri slučaja ili drugim praznovjernim metodama. Zato se obavlja namaz od dva rek'ata kao nafila: Nakon obaveznog salata jacije (petog dnevnog namaza) i vitra koji slijedi iz njega, prije polaska na spavanje, treba obaviti salat istiharu na slijedeći način: na prvom rekatu uči se, nakon Fatihe, 109 sura a na drugom rekatu, nakon Fatihe, uči se 112 sura, dok je ostali dio salata kao svaki drugi. Nakon selama obraćamo se Bogu skromno i predano i izgovaramo molitvu - dovu koju je učio Poslanik, napamet ako možemo ili čitajući tekst, najbolje na arapskom jeziku (iako odgovara i prijevod za one koji ne znaju čitati arapski). Nakon toga idemo spavati stalno se u mislima sjećajući Boga. Sljedećeg dana kada ustanemo, prva misao koja nam dođe će biti Božansko nadahnuće. Ako se nikakva misao ne pojavi prvog dana, onda treba ponoviti isti namaz, drugu, treću noć i tako sve dok se ne pojavi misao kod ustajanja izjutra za rješenje problema koji nas je potresao.

SMETNJE U TOKU NAMAZA

Ako se desi da se u toku namaza zaboravi, pa se progovori s nekim, ispusti vjetar, nasmije naglas, jede ili pije, namaz je pokvaren. Namaz se mora ponoviti, a u drugom od tih slučajeva i obnoviti pranje (abdest). Ali, ako se propusti neko učenje ili radnja u namazu i ako je se sjeti kasnije još u toku istog namaza, ali prije selama, treba pasti ničice dva puta, a zatim završiti sa selamom. U tim dvjema »sedždama zaborava« mogu se recitovati uobičajene formule, ili ih zamijeniti nekom drugom, podesnijom: »Slava onome koji nema ni sna ni zaborava«.

Ako neko zakasni na zajednički namaz (za imamom), treba se jednostavno priključiti iskazavši naum (nijjet) a zatim slijediti imama. Ako se zakasnilo za čitav jedan rek'at ili više, treba u trenutku kada imam predaje selam ustati i dovršiti ono što nedostaje, a poslije sedžde treba obaviti sjedenje i predati selam, kao da se namaz obavlja pojedinačno. Pretpostavimo da se pridruži službi kada je imam na sedždi drugog rekata četvrtog namaza (akšam) i da prema

tome može zajednički pratiti samo treći rekat: tada treba, kada imam preda selam, ustati, klanjati jedan rekat, učeći dva dijela Kur'ana (prvo poglavlje i neki drugi dio) i sjedenje, zatim ustati, klanjati treći rekat i sjesti ponovo, i na kraju predati selam.

OPĆE NAPOMENE

Ako se ne zna tačno smjer Kabe treba ga približno utvrditi i to je dovoljno, jer je Bog prisutan svugdje. Za vrijeme namaza se treba ponašati dostojanstveno i uz punu koncentraciju; treba gledati na mjesto gdje ćemo staviti čelo (za vrijeme ruku'a u nožne prste a za vrijeme sedžde oči ostaju otvorene) a nikako ne treba gledati prema nebu, još manje lijevo ili desno. Slično treba ostati na istom mjestu i vrlo je loša navika pomjeriti se naprijed ili povlačiti nazad u toku uzastopnih sedždi i vraćanja na stajanje.

Poslije namaza može se moliti Boga za sve što se želi; ali, najljepše su dove naučene iz Kur'ana.

Kako su svi tekstovi koji se upotrebljavaju u namazu na arapskom jeziku, potrebno je da se znaju napamet, počev sa Fatihom (prva sura Kur'ana) koja se smatra tako neophodnom da bez nje namaz nije uopće valjan.

DŽENAZA

Dženaza se razlikuje od ostalih namaza po obliku. Uzme se abdest, okrene prema Kali, podigne ruke do ušiju, izgovori naum, nakon uobičajenog Allahu ekber izgovara Fatiha i drugi dijelovi iz Kur'ana - kao kod drugih namaza - ali se niti pregiba niti obavlja sedžda. U stvari, nakon učenja Kur'ana, opet se izgovara Allahu ekber, ostaje stojeći i izgovara molitva Bogu da oprostí svim muslimanima, mrtvim ili živim uz prizivanje milosti, za Poslanika izgovara se Allahu ekber po treći put i moli posebno za prisutnog mrtvog; zatim se po četvrti put izgovara Allahu ekber i predaje selam.

BOLEST I PUTOVANJE

Ako je čovjek bolestan i u posetlji, namaz se može obaviti sjedeći a i ležeći, prema zdravstvenom stanju. Ako se ima snage da se klanja sjedeći, ruku' se vrši tako da čelo ne dodiruje tlo, a sedžda se obavlja na normalan način. Ako se zbog bolesti mora ostati u ležećem stavu, u mislima se čine namaski pokreti recitujući pri tome odgovarajuće tekstove.

Putnici imaju Poslanikovo odobrenje da na dva rekata svedu namaz koji ima četiri rekata. Putnici i oni koji su, zaista, u velikoj žurbi imaju sem toga odobrenje da dva namaza klanjaju istovremeno; na primjer drugi i treći namaz u bilo kom momentu od podneva pa do zalaska sunca, a četvrti i peti bilo kada u toku noći.

VRIJEME NAMAZA

Prvi namaz (fedžr) se obavlja kada se ustaje, to jest između zore i izaska sunca. Drugi (zuhr) od kada sunce pređe podnevni meridijan pa do oko tri sata, poslijepodne. Treći ('asr) u kasno poslijepodne sve do zalaska sunca. Četvrti (magrib), od zalaska sunca pa do prestanka sutona. Peti i posljednji namaz (iša'), od prestanka sumraka pa do zore, ali radije prije ponoći.

Očigledno je da sve ovo vrijedi bez smetnji samo u ekvatorijalnim tropskim predjelima. Što se više ide prema polovima, razlika u trajanju dana i noći varira toliko od ljeta do zime, da položaj sunca sve manje može biti mjerilo. Na dvjema paralelama juga i sjevera na devedeset stepeni, to jest na polovima, sunce ne zalazi šest mjeseci; a kada zađe, ostaje ispod horizonta ponovo šest mjeseci (izuzetak predstavljaju dva dana ravnodnevnice). Nešto južnije, na 72 stepena sjeverne širine od 9. maja do 4. avgusta 70 stepena sjeverne širine od 17. maja do 27. jula 66 stepena sjeverne širine od 13. juna do 29. juna sunce ostaje iznad horizonta, ne zalazeći ni u toku »dana« ni u toku »noći«. U odgovarajućem

zimskom periodu sunce ostaje ispod horizonta, ne izlazeći uopće u toku sva 24 sata. Na 66 stepeni sjeverne širine sunce izlazi u 0 h i 3 min., a zalazi u 23 h i 46 min; 2. jula ono se diže u 0 h i 30 min., a zalazi u 23 h i 32 min. I tako dalje. Hoće li trebati, dakle, u toku svega nekoliko minuta dok sunce ostaje ispod horizonta obavljati tri noćna namaza: magrib, 'iša i fedžr? Čovjek prolazi kroz te krajeve odavna, oni se danas češće posjećuju, i sve više i više nastanjuju. Zna se da u sovjetskim logorima ima, veliki broj muslimanskih radnika. Razumije se da se u tim nenormalnim klimatskim uslovima ni svakodnevni namaz ni godišnji postovi ne mogu ravnati prema kretanju sunca. Pravnici su stoga zaključili i preporučili da u ovim krajevima mjerilo bude kretanje sata a ne sunca. Ali za ovo je trebalo utvrditi jednu demarkacionu liniju koja određuje gdje se završavaju normalne zone i gdje počinje abnormalna zona, tj. gdje vrijede odstupanja; također, trebalo je odrediti koje vrijeme će vrijediti u normalnoj zoni. Razuman prijedlog koji uživa jednodušnu podršku učenjaka raznih islamskih zemalja je slijedeći: Kur'an (2:286) kaže da »Allah nikoga ne opterećuje preko njegovih mogućnosti«. I na drugom mjestu (94:5-6): »Ta, zaista, s mukom je i last, zaista, s mukom je i last!« Poslanik je to samo potvrdio zahtijevajući od svojih potčinjenih i izaslanika: »Olakšajte a ne otežajte i ne postupajte tako da ljudi preziru (islamski zakon), nego postupajte s njima kao sa braćom. «Osim ovih općih uputstava, Poslanik je čak odgovorio na pitanje o nenormalno dugim danima u jednom zagonetnom hadisu, koji prenose Muslim, Ebu Davud, Tirmizi, Ibn Madža i drugi: »Kada dođe Dedždžal (veliki zavodnik) da zavodi narod, on će ostati na zemlji četrdeset dana, od kojih je jedan dug kao godina, drugi kao mjesec, treći kao sedmica a ostali dani kao vaši normalni dani. Jedan, od ashaba ustade i upita: Da li će biti dovoljno, da se onog dana koji je dug kao godina obavi samo pet dnevnih namaza? Poslanik je odgovorio: Ne, nego treba izračunati.«

Prvi dan opisan ovdje liči na uvjete koje imamo na paraleli 90° na sjeveru i na jugu, tj. na dvama polovima; drugi dan onima južnije od 68° sjeverne hemisfere, a treći onima južnije od paralele na 66°. Oslanjajući se na ovu Poslanikovu uputu, skupovi muslimanske uleme su odlučili da u takvim uvjetima treba slijediti

kretanje sata a ne sunca; da bi se olakšao postupak, oni su odredili da treba slijediti vremena koja se dobiju na 45° u svim područjima koja leže između ove paralele i pola. Ovo se odnosi kako na post tako i na namaze: pet dnevnih namaza, džum'u i bajramske namaze. Ako ne postupamo tako nego se radije pridržavamo doslovno zakona (na primjer, prekid posta nakon zalaska sunca), neprilika bi bila u tome da bi, ako ramazan pada u ljeto, trebalo postiti 21 sat i više a kad pada u zimu, trajanje posta bi bilo samo tri sata i čak manje. Vremena dobivena na 45° treba poštovati kod svih vjerskih postupaka u nenormalnim zonama, a ne ono, emotivno odabrano vrijeme iz Meke ili Medine, kako se ne bi izazvala zavist kod muslimana koji žive u zoni između Medine i širine 45° .

Na ekvatoru vrijeme izlaska i zalaska sunca ostaje nepromijenjeno čitave sezone: obrnuto, najveća nestalnost i stoga najveće poteškoće, pogađaju područje polova. Geografi dijele na 90 stepeni razdaljinu od polova do ekvatora. Utvrđena je stoga demarkaciona linija na 45 stepeni sjeverne i na 45 stepeni južne paralele. Stanovnici ekvatorskih i tropskih zemalja između te dvije paralele, sa dvije strane ekvatora, trebaju slijediti kretanje sunca sa varijacijama u raznim godišnjim dobima. Oni koji žive s druge strane toga pojasa trebaju slijediti vrijeme koje vlada na 45 stepeni paralele bez obzira na konkretno lokalno vrijeme izlaska i zalaska sunca. U ovim zonama desiće se da se post prekida dok sunce još sija (ljeti) ili da se nastavi uzdržavati od jela i pića kada je sunce već odavno zašlo (u zimskoj sezoni).

Ta podjela sa dvije paralele, 45 stepeni sjever i 45 stepeni jug, dijeli zemlju teoretski na dva jednaka dijela; ali, praktično, više od tri četvrtine nastanjenog zemljinog globusa pripada normalno zoni, kao i najveći dio stanovnika u svijetu, jer se citava Afrika, Indija, Okeanija, skoro čitava Kina, dvije Amerike (s izuzetkom Kanade i krajnjih dijelova Argentine i Čilea), nalaze u toj zoni. Treba izričito naglasiti da to ne dira u hiljadugodišnje običaje muslimana, jer su islamizirane zemlje u vrijeme Poslanika i njegovih sljedbenika - Arabija, Sirija, Turska, Egipat, Španija, Italija, Južna Francuska, Irak, Turkestan, Indo-Pakistan kao i najveći dio Malezije i Indonizije - ne trebaju ništa mijenjati od svojih ustaljenih običaja. Spomenuta

odstupanja obuhvataju u Evropi regione iznad linije Bordo-Bukurešt-Sevastopolj; u Sjevernoj Americi iznad linije Halifaks-Portland; i u južnoj hemisferi samo jedan najniži dio Argentine i Južnog Čilea i neke otoke južno od Novog Zelanda. Muslimanske zajednice Francuske, Engleske, Njemačke, Holandije, Finske, Kazana i Kanade koriste se tim odobrenjem islamskog zakona, odobrenjem koje je izvedeno iz nekih Poslanikovih uputstava. Biće lahko pri prvom pogledu na kartu svijeta utvrditi da li se pripada ili ne toj anormalnoj zoni iznad 45 stepeni sjeverne odnosno južne širine.

ZAŠTO OBAVLJANJE NAMAZA SAMO NA ARAPSKOM JEZIKU?

a) Dobro je poznato da je za vrijeme obavljanja namaza (na arapskom salat), muslimani koriste samo arapski jezik; oni uče neke dijelove Kur'ana i izgovaraju neke rečenice kojim potvrđuju uzvišenost Boga i skromnost čovjeka. Ovako postupaju kako Arapi tako i ne-Arapi, čak i oni koji ne znaju ni riječ arapskog jezika. Tako je bilo u doba poslanika Muhameda a. s. i tako je sve do današnjeg dana, bez obzira na zemlju i jezik muslimana.

b) Na prvi pogled može izgledati normalno a čak i poželjno da se vjernik obraća u molitvi Gospodaru na takav način da je potpuno svjestan onoga što kaže. Naravno, maternji jezik je medij koji najbolje odgovara za tu svrhu, tj. da se molitva obavlja na onoliko jezika koliko ih se govori u muslimanskoj zajednici. Ali malo dublje razmatranje pokazuje da ima razloga koji se oštro protive takvom rješenju.

c) Prije svega, metafizičko ili psihološko gledište. Prema Časnom Kur'anu (33:6), Poslanikove žene su majke muslimana. Znamo da su sve ove časne žene govorile arapski. Odatle je arapski maternji jezik svih muslimana. Ko može odbiti da obavlja molitvu na svom maternjem jeziku?

d) Možda ovaj argument nije dovoljan da uvjeri svakoga. Nastavljajući dalje proučavanje, značajno je spomenuti da je, prema islamskom vjerovanju, Kur'an Božija Riječ pa je njeno učenje, prema

Kur'anu, smatra pohvalnim. Ovo je očividno sa duhovnog gledišta. Istinska putovanja prema Gospodaru kroz svetu riječ Samog Gospodara. Njegova riječ je put prema Njemu, nešto kao provodnik električne struje koja osvjetljava žarulju. Putovanje prema Gospodaru je naravno konačni cilj koji svaka duša teži da dostigne. Originalna Riječ je objavljena na arapskom jeziku; bilo kakav prijevod bio bi ljudsko djelo i ljudska riječ a to jedva da može poslužiti svrsi ovog mističnog putovanja.

e) Za one koji bi tražili više svjetovne razloge, prisjetimo se prvo da treba praviti jasnu razliku između molitve u smislu smjerne molitve (dova) i molitve u smislu službe Božije (salat). Što se tiče dove – tj. molitve općenito i van formalne službe Božije, neposrednog razgovora sa Gospodarom (*munādzāt*) - niko nije nikada stavljao ni najmanji prigovor na slobodu svake osobe da iznese svoje potrebe, svoje molbe Gospodaru na bilo kojem jeziku i u bilo kojem fizičkom položaju koji joj odgovara. To je potpuno lična i privatna stvar i tiče se odnosa pojedinog stvorenja neposredno sa njegovim Tvorcem. Salat je, naprotiv, kolektivna i javna stvar gdje, očigledno, treba uzeti u razmatranje potrebe i zahtjeve ostalih učesnika u džema'atu. Potrebno je posebno naglasiti da salat u principu i po preporuci treba obavljati zajedno sa drugima (džema'at); salat individualno i u izolaciji je samo toleriran a nikada preporučan, jer se uvijek prednost daje obavljanju salata u džema'atu. Pogledajmo sada поближе različite aspekte ovoga kolektivnog i javnog akta koji se obavlja u društvu drugih.

f) Da je islam regionalna, rasna ili nacionalna religija, bez sumnje bi bio korišten jezik regije, rase ili nacije. Ali sasvim su različiti zahtjevi univerzalne religije, čiji pripadnici govore stotine regionalnih jezika - od kojih je svaki nerazumljiv svim ostalim ljudskim grupama - a pripadaju svim rasama i stanovnicima svih krajeva na zemlji. Naš život danas postaje sve više i više kosmopolitski pa praktički svaki grad ima muslimana koji pripadaju raznim jezičkim grupama, kako među onim koji tu stalno žive tako i među putnicima u prolazu, a treba uzeti u obzir i susretljivost i gostoprimstvo prema strancima. Pretpostavimo da neki Englez dođe u Kinu a ne zna ni riječi kineski i pretpostavimo da na ulici čuje

nešto kao »čen ču čih šan«, Očigledno je da on ne bi shvatio šta se time želi; ako je to regionalni prijevod dobro poznatog poziva na molitvu, Allahu ekber, on će, propustiti da to shvati i da obavi džumu namaz u petak ili neku drugu zajedničku molitvu toga trenutka. (Slučajno, džamije u Kini obično ne liče na one u Engleskoj, Francuskoj ili bilo gdje na Istoku a obično nemaju ni munare). Slično, musliman Kinez putujući drugim zemljama, ne bi našao ništa zajedničko sa svojim istovjernicima ako bi oni svoj kolektivni namaz obavljali na svojim lokalnim jezicima. Univerzalna religija zahtijeva da neke osnovne stvari budu zajedničke svim vjernicima. Poziv na molitvu i osnovni tekstovi koje treba učiti u toku namaza očigledno predstavljaju dio takvih osnovnih elemenata obavljanja kulta. Usput možemo primijetiti činjenicu da ponekad riječi dvaju različitih jezika zvuče slično ali imaju različita značenja; ponekad bezazlena riječ u jednom znači nešto smiješno ili bestidno u drugom. Takav rizik je veći u jezicima s kojim smo potpuno nenavikli i čujemo ih samo za vrijeme putovanja. To bi bilo u suprotnosti sa dostojanstvom Božije službe. Stvari bliske iz djetinjstva ne donose takve komplikacije, čak ako i ne-Arap uči na arapskom tražene tekstove.

g) Ne smijemo zanemariti ni psihološki vid ljudskih bida koja ponekad imaju sitne predrasude prema strancima. Pojavljivali bi se povremeno slučajevi kada bi politička, nacionalna ili čak lična i pojedinačna trvenja ponukala, na primjer, nekog Engleza da ne učestvuje u molitvi na francuskom ili ruskom ili nekom drugom jeziku. Arapski, kao jezik Kur'ana i Hadisa, uživa poštovanje i čast u duhu svakog muslimana i koristi ga se ne kao jezik Arapa nego kao jezik Poslanika Muhameda a. s. jezik majke pravovjernih, jezik kojeg je Sam Bog odabrao da nam objavi Svoju posljednju Riječ.

h) Potreba jedinstva među istovjernicima ne može se nikada dovoljno naglasiti. Treba stvarati nove veze za jačanje njihovog bratstva, a ne prekidati one koje već postoje.

i) Možemo isto tako navesti primjer međunarodnih kongresa i sastanaka. Kada, na primjer, prisustvujemo sjednici Organizacije Ujedinjenih Nacija, ne možemo birati medije izražavanja prema svojim hirovima i sklonostima, što bi bilo u suprotnosti sa ciljem sastanka i ne bismo uspjeli da se približimo ostalim koji prisustvuju

sjednici; moramo dati svoj govor da se prevede na zvanično priznate jezike, francuski ili engleski, i niko se ne protivi ovome stanju stvari. U općem interesu treba žrtvovati pojedinačni interes, čak ako će se taj pojedinačni interes vremenom i izgubiti.

j) Ima još jedan vid ovog pitanja koji nije manje važan. Zapravo, nikakav prijevod nekada ne nadomješta originalan. Ima, na primjer, danas brojnih prijevoda Časnog Kur'ana na engleski (kao što ima praktički na svakom svjetskom jeziku), ali ipak se bez prestanka javljaju novi pokušaji da se pripremi neki novi, misleći pri tome da su prethodni djelomično defektni. Ovo vrijedi ne samo za engleski nego za svaki jezik na svijetu a isto tako za prijevod bilo kojeg djela. Da li da koristimo nepotpunu stvar ili savršenu, prijevod ili original?

k) Sjetimo se u vezi s ovim da praktički ni jedna religija, osim islama, ne posjeduje danas u cjelini original Objave na kojoj se ona osniva, originalno učenje njegovog osnivača. Ono čim raspolažu hrišćani, Jevreji, Parsi i druge zajednice je samo prijevod ili u najboljem slučaju fragmenti. Kako su sretni muslimani da su oni izuzetak i da posjeduju u cjelini originalni tekst Objave, časni Kur'an.

l) Šta više, Kur'an, iako u prozi, posjeduje sve osobine i čar poezije, kao što je ritam, rezonanca, veličanstvenost stila itd., u tolikoj mjeri da ispuštanje ili dodavanje čak i jednog jedinog slova u tekstu smeta toliko koliko bi smetalo i u stihu. Nedavno me jedan musliman Francuz koji je primio islam, muzičar po profesiji, uvjeravao da mu se čini da je u 110 suri Kur'ana nešto izgubljeno, jer glasi: »*fi dinillahi efvadža. Fesebbih ...*« što je muzički nemoguće. Moje oskudno znanje recitiranja Kur'ana pomoglo mi je i ja mu odgovorih: »No, ispravno čitanje toga teksta je: »*fi dinillahi efvadžen-v-fesebbih...*»⁸ (n i f se spajaju tako da iza n ima slabo v, prije izgovaranja f u fesebbih.«) Nakon toga je taj muzičar i dobronamjerni brat uzviknuo: »Sada obnavljam svoju vjeru; uz vaše objašnjenje ne ostaje nikakav prigovor sa muzičke tačke gledišta i ne izgleda više da bilo šta nedostaje.« Proza Kur'ana je građena na isti način kao neka poema. Pa ako je tako, zašto bismo nešto savršeno i sjajno nadomještali nečim osrednjim?

---

⁸ Po pravilu učenja Kur'ana ne može se izgovoriti "efvadža" i stati.

m) Ne smije se izgubiti iz vida činjenica da u čitavom namazu ima vrlo malo teksta koji se uči. Prvo ima ezan i ikamet (poziv na molitvu). Zatim u samom namazu se izgovara *Allahu ekber; subhane rabbijel-azim, subhane rabbijel-e'ala*, kratka sura Fatiha, dvije druge kratke sure i molitva tešehud i to je sve. To ukupno ne prelazi manju stranicu i većinu ovih riječi razumije svaki musliman a prodrle su u sve jezike muslimanskih zemalja u tolikoj mjeri da čak i dijete ili početnik nauče njihovo značenje bez muke i napora. Kad je jednom značenje ovih izraza naučeno, salat muslimana nije više mehaničko recitiranje bez razumijevanja.

n) Lično mislim da ni jedan musliman ne bi nikada ukazao isto poštovanje prijevodu Kur'ana kao što ga ukazuje originalu koji je Bog objavio Svome Poslaniku. Jer prijevod je pripremljeno obično ljudsko biće a ne nepogrešiva ljudska osoba koju je Bog u ovom slučaju zaštitio od greške, kao u slučaju nekog poslanika.

o) Jednog dana neki mladi student je posebno naglašavao važnost razumijevanja onoga što se izgovara. Kada su svi drugi argumenti bili nedovoljni da ga uvjere, rekao sam mu: »Ako mi obećate da ćete redovno obavljati pet dnevnih namaza na svom maternjem jeziku, dopuštam vam da tako radite.« Smjesta je prekinuo raspravu i nikada više nije govorio o tome. Drugim riječima, oni koji insistiraju na regionalizaciji vjere i kulta su oni koji to sami ne praktikuju; takav je barem slučaj sa ogromnom većinom takvih. Vjernik nema potrebe da dobiva savjet od onih koji ne vjeruju ili ne praktikuju islam.

p) Na kraju, ima pisaca koji kažu da imaju podršku takvih autoriteta kao što je Imam Ebu Hanifa za tvrdnju da je učenje prijevoda Kur'ana na namazu dozvoljeno. Ali ovo je samo poluistina. Ovi pisci ispuštaju spomenuti da je Imam Ebu Hanifa, iako je imao ovo mišljenje u početku, kasnije ga promijenio (kao što to možemo naći izričito precizirano u zvaničnim pravnim priručnicima kao što je *Hidaja* od El-Marginanije, *Ad-Durr el-Muhrat* od El-Haskafije itd.) i pridružio se općem uvjerenju da u normalnim slučajevima treba samo arapski tekst koristiti na namazu. Naravno, postoje odredbe za izuzetne slučajeve, kao što su potrebe tek obraćenih: neposredno nakon prihvatanja islama on treba početi obavljati pet dnevnih

namaza u kojima je potrebno recitirati napamet određene tekstove. Do trenutka kad bude naučio ove tekstove napamet, on može koristiti njihov smisao na bilo kojem drugom jeziku. Za ovo imamo vrlo vrijedan presedan Salmana el-Ferisija, koji je poslao prijevod Fatihe nekim Perzijancima-obraćenicama, sa ovlaštenjem samog poslanika Muhameda a. s. (uporedi *En-Nihaja Hašijat el-Hidaja* od Tadž el-Aira) da ga koriste dok se dobro ne upoznaju s arapskim tekstom. Tako, nekoliko sati ili hekoliko dana, novo-obraćenici mogu valjano koristiti prijevod.

r) Možemo vidjeti da ima i prednosti i nedostataka u upotrebi stranog jezika u namazu. To je isto slučaj i u pogledu korištenja regionalnog (maternjeg) jezika od strane pripadnika univerzalne religije. U takvim slučajevima izbor se vrši odmjeravajući prednosti i nedostatke i gledajući šta je povoljnije.

ZAŠTO ČISTO LUNARNI KALENDAR?

Poznato je da islam za obredne i vjerske potrebe slijedi mjesečev kalendar gdje, na primjer, mjesec ramazan sa svojim postom i mjesec zul-hidže sa svojim hodočašćem, postepeno dolaze u razna godišnja doba. U predislamskoj Arabiji ljudi su uspostavljali godinu primjenom interkalacija. Božiji Poslanik je ukinuo tu praksu - može se reći poslije dugih i zrelih razmišljanja - na svom posljednjem hadžu, samo tri mjeseca prije smrti. To ukidanje zbunjuje neupućene i začuđuje one, koji pateći od kompleksa inferiornosti, žele da slijepo slijede druge. Među mnogim koristima te islamske reforme navesti ćemo ovdje tri:

a) Što se tiče posta, ta reforma pruža mogućnost da se u svim godišnjim dobima privikne na odricanje od jela i pića: teži i lakši uslovi se smjenjuju.

b) Budući da je islam namijenjen čitavom svijetu, trebalo je računati na razne klimatske uslove u raznim područjima. Ako bi post bio određen za neki mjesec sunčanog kalendara, to jest u neko određeno godišnje doba, cilj bi samom prirodom bio promašen i njegovo izvršavanje ne bi bilo moguće. Naime, dok je na sjevernoj

hemisferi ljeta, na južnoj hemisferi je zima. Sem toga, dok se zima smatra prijatnim periodom u ekvatorijalnim područjima, u polarnim krajevima je ravna užasu. Ta nejednakost među vjericima raznih zemalja može biti lahko uklonjena prihvatanjem lunarnog kalendara: svi ćemo postepeno imati mjesec ramazan u svim sezonama redom.

c) Porez zekat, koji se plaća na ušteđevinu, trgovinu, itd., sa izuzetkom zekata na poljoprivredne proizvode koji zavise od godišnjeg doba i žetve, je unekoliko uvećan, jer na 33 lunarne godine dolaze 32 sunčane godine. Porezi se, dakle, plaćaju za jednu godinu više. Sjetimo se da se ti porezi ubiru od bogatih za dobrobit svega stanovništva države, a uglavnom onih koji su siromašni.

ZAKLJUČAK

Daj Bože da ovaj skromni napor postigne svoj cilj, to jest da pouči svakoga ko želi da upozna glavna načela islama. Za detaljnije poznavanje treba se obratiti na specijalizovana i iscrpna djela ili na renomirane naučnike i institucije kao što su Azhar u Kairu, Zejtuni u Tunisu, Karavijuh u Fesu i mnoge slične u Pakistanu, Indiji. itd.